T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

AHMET MİDHAT'IN *NEVM VE HÂLÂT-I NEVM* ADLI ESERİ (İNCELEME VE LÂTİN HARFLERİNE AKTARIM)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYSEL CİĞERLİOĞLU

KOCAELİ 2014

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

AHMET MİDHAT'IN *NEVM VE HÂLÂT-I NEVM* ADLI ESERİ (LÂTİN HARFLERİNE AKTARIM VE TAHLİL)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYSEL CİĞERLİOĞLU

DANIŞMAN: DOÇ. DR. HAKAN SAZYEK

KOCAELİ 2014

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

AHMET MİDHAT'IN *NEVM VE HÂLÂT-I NEVM* ADLI ESERİ (İNCELEME VE LÂTİN HARFLERİNE AKTARIM)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Aysel CİĞERLİOĞLU

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 16.07.2014 2014/14

Jüri Başkanı: Prof. Dr. Münevver TEKCAN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Hakan SAZYEK

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Pelin ASLAN AYAR

KOCAELİ 2014

ÖN SÖZ

Ahmet Midhat, Türk edebiyatında dışarlak yani kendisinden çok çevresi ile ilgili yazar tipinin en dikkate değer örneğidir. Onun bu özelliği birçok konuda bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Bu bilgi ve deneyimler, eserleri vasıtasıyla okuyucuya ulaşmasını sağlamıştır. Bundan dolayı Ahmet Midhat için öğretmen diyebiliriz. Sadece edebî türlerde eser üretmemiş, edebî olmayan türlerde de birçok eser vermiştir. Onun bu üretkenliği edebiyatımızda "yazı makinesi" olarak anılmasına sebep olmuştur.

Ahmet Midhat'ın hâlâ Latin harflerine aktarılmayı bekleyen eserleri vardır. Uyku ve uykunun halleri üzerine yazmış olduğu *Nevm ve Hâlât-ı Nevm* (1298/1882) adlı kitabı da bunlardan biridir. Bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın öncelikli amacı, iki yüz beş sayfadan oluşan söz konusu eserin Latin harflerine aktarımıdır. Giriş'te Ahmet Midhat'ın hayatı hakkında kısa bilgi verilmiştir. Tezin esas temelini oluşturan eser edebî olmaktan ziyade bilimsel nitelikli bir eser olduğu için Ahmet Midhat'ın bu alanda da üreticiliğine önem vermek maksadıyla ürettiği eserlerin hangi türlerde ve neler olduğuna değinilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle Ahmet Midhat'ın edebî olmayan, öğretici eserlerine değinilmiştir. Tezin "Birinci Bölüm"ünde *Nevm ve Hâlât-ı Nevm*'in, –başlıkları esas alınarak– değerlendirmesi yapılmıştır.

Tezin yazım sürecinde kaynak konusunda sıkıntı çekilmiştir. Çünkü genel olarak eserlerde kitabın ismi geçmemektedir. Çoğu kaynakta eserin adı anılmakla yetinilmiştir. Dolayısıyla, birkaç kaynakta sadece eserle ilgili birkaç cümleye rastlanmıştır. Ahmet Midhat hakkındaki en geniş incelemeye sahip olan Orhan Okay'ın *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi* adlı kitapta bile Ahmet Midhat'ın *Nevm ve Hâlât-ı Nevm* adlı eserinin adı geçmemektedir. Hilmi Ziya Ülken'in dışında Ahmet Midhat'ın felsefe konulu metinlerine değinene pek rastlanmaz.

Tez süresi boyunca birçok hatamı düzelten, öğrenci eksenli anlayışıyla bana yol açan, hiçbir yardımı esirgemeyen, örnek aldığım yegâne hocam Doç. Dr. Hakan Sazyek'e, tezin konusuna esas aldığım söz konusu esere elektronik olarak ulaşma imkânı sağladığı için İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'na, zorlu süreçlerimde maddî ve manevî desteğini esirgemeyen annem, babam ve kardeşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Aysel Ciğerlioğlu

İstanbul, Mayıs 2014

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ I
İÇİNDEKİLER III
ÖZET V
ABSTRACT VI
KISALTMALAR VII

GİRİŞ 1
1. AHMET MİDHAT'IN HAYATI 1
2. AHMET MİDHAT'IN ÖĞRETİCİ NİTELİKLİ ESERLERİ 3
2.1. Anı 3
2.2. Gezi 3
2.3. Tarih 4
2.4. Felsefe 5
2.5. Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji, Ekonomi, Askeriye 6
2.6. Ders Kitapları 7

BİRİNCİ BÖLÜM 8
AHMET MİDHAT'IN UYKUYA DAİR KİTABI ÜZERİNE 8
1. *NEVM VE HÂLÂT-I NEVM* ÜZERİNE 9
1.1. Uyku 13
1.1.1. Uyku ile Ölüm Arasındaki İlişki 13
1.1.2. Uyku Asıl Uyanıklık ve Uyanıklık Asıl Uyku Sayılabilir mi? 14
1.1.3. Dış İşlerden Arınma 15
1.1.4. Dünyevî Olandan Arınma ve Gözlem Âlemi 16
1.1.5. Uykunun Fizyoloji Bilimi Işığında Tanımı 17
1.1.6. Vücudun Bir Makineye Benzeyişi 19
1.1.7. Hayvanî Tutumlar 20
1.1.8. Uykunun Fizyolojik Nedenleri 20
1.1.9. Bazı Uyku Durumları 22
1.1.10. Yapay Uyku 22
1.1.11. Özet 23
1.2. Uyku Halleri 23
1.2.1. Sinirlerin Duygu Gücü 23
1.2.2. Kuruntu Gücü ve Gulyabani Gibi Hayaller 24
1.2.3. Kâbus Yani Ağırlık Basmak 25
1.2.4. Alelâde Rüya 25
1.2.5. Safî ve Sadık Rüya 27
1.2.6. Rüya Yorumu 27
1.2.7. Dış Sebeplerden Kaynaklanan Rüyalar 28

1.2.8. Uyuyanlara Yapay Rüya Göstermek Mümkün müdür? 28
1.2.9. Sayıklamak.....29
1.2.10. Uyurgezerlik.....30
1.2.11. Özet.....31

İKİNCİ BÖLÜM.....32
***NEVM VE HÂLÂT-I NEVM*'İN LÂTİN HARFLİ METNİ** 32

SONUÇ.....91
KAYNAKÇA.....92
ÖZGEÇMİŞ.....96

ÖZET

Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Midhat (1844-1912)'ın Nevm ve Hâlât-ı Nevm adlı eseri 1298 (1882) yılında yayımlanmıştır. Söz konusu eser bilimsel araştırmalar ışığında yazılmış, bilgilendirici ve edebiyat dışı bir eserdir. İnsanın hemen hemen her hâlini konu edinen eserler yazmış olan Ahmet Midhat, bu eserinde de uyku ve uykunun hallerinden bahseder. Eser iki ana bölümden oluşmaktadır; ilki "Nevm" ikincisi ise "Hâlât-ı Nevm"dir. İki ana bölüm de on bir bölümden oluşmaktadır. Yazar, ilk olarak uyku ve ölüm arasındaki farka değinerek giriş yapar. Uykunun asıl uyanıklık ve asıl uyanıklığın uyku sayılıp sayılamayacağını açıklar. Ahmet Midhat'a göre insanın uyanıklığı mevcut işin dışındaki işlerden soyutlanmakla mümkündür. Buffon ve Descartes'ın düşüncelerine yer vererek uykunun fizyoloji bilimince neden meydana geldiğini anlatır. İnsan vücudunu makineye benzeterek insanın uyku esnasında vücutta meydana gelen fiziksel olaylara ve vücudun ertesi gün için kuvvet topladığına değinir. Sunî rüyanın nasıl meydana gelmekte olduğunu ve uyuyanlara sunî rüya gösterilmesinin mümkün olup olmadığını anlatır. Formey'in düşüncelerinden yola çıkarak organlardan ziyade hissin önemini vurgular. İnsanın zihninde olmadığı halde gördüğü şeylerin kuruntudan kaynaklandığını belirtir. Farklı araştırmacılardan yararlanarak kâbusun meydana gelme sebeplerini aktarır. Araştırmacılara göre düzgün rüya görme şartlarının neler olduğunu aktarır. Rüyaların meydana gelme sebeplerini ve rüya yorumunu kişinin kendi yapması gerektiğini belirtir. Hafızada mevcut olanların veya kuruntunun sebep olduğu rüyalar dışında başka şeylerden meydana gelen rüyalar da vardır. Uyku esnasında meydana gelen sayıklamaktan bahseder. Sonrasında Voltaire'in düşüncelerine yer vererek somnambülizm yani uyurgezerlikten bahseder. Ayrıca sayıklamak ve uyurgezerlik arasındaki farka değinir. Son olarak, uyku ve uyku hallerini özetleyerek eserini tamamlar.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat, Nevm ve Hâlât-ı Nevm, uyku.

ABSTRACT

Nevm ve Hâlât-ı Nevm, the work of Ahmet Midhat (1844-1912) who is one of the writers in Tanzimat period was published in 1298 (1882). The work was written in the light of scientific researches, it is full of knowledge and out of literature. Ahmet Midhat who wrote many works whose topics are all the situations of human , mentions about sleep and somnolence in this work. The first is "Sleep", the second is "Sleep States". Two main parts consist of eleven parts. Writer mentions about the difference between sleepness and death at the entrances, he explains whether the sleep can be awareness and the awakeness is sleep. According to Ahmet Midhat, awakeness of a person is possible with isolating himself from other works. He mentions why sleep occurs according to physiology science by giving place to the ideas of Descartes and Buffon. He likens the human body to a machine and he touches on the physical changes in the human body and its collecting power for the other day while sleeping. He tells about how the dream occurs and whether it is possible to demonstrate artificial dream to a person. According to Formey's thoughts, he focuses on the importance of feelings not to the organs. He indicates that everything a person sees without being in his mind are caused by delusion. He investigates why the nightmares occur by the help of different researchers. He talks about what conditions are needed for proper dreaming according to the researchers. He says that the reasons for the occurrence of dreams and their interpretations are depend on the person himself. There are many dreams which occur different from those present in the mind or those because of delusion. He mentions about talking while sleeping. At the end, he talks about somnambulism which is walking while sleeping by giving place to the ideas of Voltaire. Moreover, he talks about the difference between sleepwalkers and talking while sleeping. he ends his work by summarizing sleep and sleep states.

Key Words: Ahmet Midhat, Sleep and Sleep States, sleep.

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser

b.: baskı

C.: Cilt

bkz.: bakınız

ed.: editör

haz.: hazırlayan

S.: Sayı

s.: sayfa

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

vs.: vesaire

GİRİŞ

1. AHMET MİDHAT'IN HAYATI

Ahmet Midhat, 1844'te İstanbul'un Tophane semtinde bir esnaf çocuğu olarak doğmuştur. Babası Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşen manifaturacı Süleyman Ağa, annesi Rus işgali üzerine 1829'da Kafkasya'dan göçe mecbur kalan Çerkez olan Nefise Hanım'dır.

1857'de babasının ölümünden dolayı memur olan ağabeyinin yanına Vidin'e gitmiştir. İlköğrenimine orada başladıysa da bitirememiş, okulu yarıda bırakmıştır (Akyüz, 1995: s. 70). Vidin'de başladığı sıbyan mektebini 1861'de İstanbul'un Tophane semtinde bitirmiştir. Midhat Paşa'nın Niş valiliği sırasında ağabeyi ile Niş'e gitmiş ve orta öğrenimini 1864-1868 yılları arasında bu şehirde tamamlamıştır. Midhat Paşa onun yeteneklerini fark ederek himayesine almıştır. Üstelik kendi adını bu gence vermiş ve onu Fransızca çalışmaya teşvik ederek ona imkânlar sağlamıştır. Ahmet Midhat izleyen yıllarda Midhat Paşa, Tuna valisi iken Rusçuk'a gitmiş ve 1864 yılında Vilâyet Mektubî Kalemi'nde memuriyetine başlamıştır.

Ahmet Midhat öğrenmeye çok meraklı bir kişidir. Çocuk kitaplarından Voltaire'in eserlerine kadar birçok kitap okur. At biner, silâh kullanır, av avlar (Enginün, 2010: s. 193). Özellikle hızlı ve sürekli okuma etkinliği sürecinde Batı medeniyetini yakından tanıma imkânı sağlamıştır. Ahmet Midhat 1868'de *Tuna* gazetesinde yazarlığa başlar; bir yıl sonra da başyazarlığa yükselerek yazı etkinliğini sürdürmüştür.

Midhat Paşa, 1869'da Bağdat valiliğine atanınca Ahmet Midhat ve ağabeyini yanında götürmüştür. Ahmet Midhat burada *Zevra* gazetesinin müdürü olmuş, ayrıca entelektüel bir çevrenin de içine girmiştir. Bu çevrede Ahmet Midhat'ı Batı kültürü alanında ressam Osman Hamdi Bey, din ve medrese alanında Muhammed Feyzî ez-Zühavî, Doğu ilimleri ve çeşitli felsefî kültür alanlarında ise Arapça, İngilizce,

Farsça, Hintçe, İbranice bilen Şirazlı Bakır Can Muattar etkilemiştir. *Hace-i Evvel* serisi ve *Kıssadan Hisse*'yi Bağdat'tayken yazmaya başlamıştır.

Ahmet Midhat, Bağdat mutasarrıfı olan ağabeyinin ölümünün ardından 1871 yılında İstanbul'a döner. Kısa süre sonra Ceride-i Askeriyye gazetesinde başyazar olur. Tahtakale'de oturduğu evde kurduğu ve sadece ailesiyle çalıştığı matbaada kendi kitaplarını yayımlamaya başlar. Bir yıl içinde matbaayı genişleterek önce Sirkeci'ye sonra Beyoğlu'na taşınır. 1871'de *Devir* ve *Bedir* gazetelerinin kapanmasından sonra on sayı devam eden *Dağarcık*'ı yayımlar. *"Duvardan Bir Sada"* adlı yazısında ortaya koyduğu, ancak daha sonra vazgeçtiği materyalist düşüncenin izlerini taşıyan düşüncelerinden dolayı Basiret gazetesi tarafından İslâm aleyhtarlığı ile suçlanmıştır. 1873'te Genç Osmanlılar'ın arasında onlarla herhangi bir ilgisi olmadığı halde Rodos'a sürülmüştür. Üç yıl devam eden bu sürgün devresinde Rodos'ta çocuklar için bir *Medrese-i Süleymaniyye* kurmuş ve orada ders vermiştir. İlk romanlarını burada yayımlamaya başlar. Otuz dört sayı devam edecek olan *Kırkanbar* dergisi için de buradan yazı gönderir. V. Murat padişah olduktan sonra affedilerek 1876'da İstanbul'a döner. Romancılık, gazetecilik ve yayımcılık faaliyeti İstanbul'a dönüşünden sonra yoğunlaşarak devam eder. Gazetecilik tarihimizin en uzun ömürlü gazetelerinden biri olan *Tercüman-ı Hakikat*'i 1878 yılında çıkarmaya başlamıştır.

Ahmet Midhat *Takvim-i Vekayi* ve Matbaa-i Âmire müdürlüğü, Meclis-i Umur-ı Sıhhiyye üyeliği ve başkanlığında ve çeşitli hocalıklarda bulunmuştur. 1889'da Stockholm'de toplanan Şarkiyatçılar Kongresi sayesinde iki buçuk ay süren bir Avrupa gezisine çıkar. II. Meşrutiyet'ten sonra emekliye ayrılır ve Darülfünun, Medresetülvaizin ve Darülmuallimat'ta genel tarih, dinler tarihi, felsefe tarihi, eğitim tarihi gibi dersler vermiştir. 28 Aralık 1912'de fahri olarak hizmet ettiği Darüşşafaka'da vefat etmiştir. Mezarı Fatih Camii haziresindedir (Okay, 1989: s. 100-101-102).

2. AHMET MİDHAT'IN ÖĞRETİCİ NİTELİKLİ ESERLERİ

Ahmet Midhat, Sabri Esat Siyavuşgil'in nitelemesiyle "poligraf" (Enginün vd., 2006: s. 593) bir yazar olarak eserlerini kurmaca türlere sınırlandırmamıştır. Roman, hikâye, tiyatro gibi ana türlerin dışında felsefe, tarih, sosyoloji, psikoloji, askeriye, pedagoji, ekonomi gibi alanlarla da ilgilenmiştir. "Yazı makinesi" olarak anılan Ahmet Midhat bu bağlamda doyurucu birer bilgi kaynağı özelliği taşıyan kitaplar da kaleme almıştır. Bu genel bilgilerin ardından, yazarın söz konusu alanlardaki kitaplarına daha ayrıntılı bir şekilde değinebiliriz.

2.1. Anı

Menfa, 1293/1877, Ahmet Midhat sürgündeyken yazdığı bu anılarda hiçbir siyasî fikri olmadığını, sadece medeniyet, terakki ve ahlâk adına Osmanlı toplumunu ilerletmek için yazdığını söyler. Ahmet Midhat, Rodos'ta çektiği maddî ve manevî sıkıntıları anlatır (Esen, 2011: s. 222-228).

2.2. Gezi

Avrupa'da Bir Cevelân, 1307/1891. Ahmet Midhat'ın Stockholm'de düzenlenen Müsteşrikler Kongresi'ne gidişi ve dönüşü sırasında, tümü iki buçuk ay süren yolculuğundaki izlenimlerini içeren bu kitap Batı medeniyetinin Osmanlı gözüyle değerlendirmesidir. Bu yolculuk İstanbul'dan gemiyle başlar. İzmir ve Mesina'ya uğrandıktan sonra Marsilya'ya varılır. Buradan sonra yolculuk trenle Lyon, Paris Kopenhag yoluyla Stockholm'e ulaşır. Müsreştikler Kongresi bu kenttedir. On iki gün süren toplantıların yanı sıra geceleri davetler (suareler) düzenlenir. Bu arada Uppsala ve Kristianya'ya da (Oslo) gidilir. Dönüş yolunda Göteborg, Kopenhag, Berlin, Köln üzerinden yine Paris'e varılır. Burada on iki gün kalan ve çok etkilenen Ahmet Midhat Genova, Montrö, Bern, Luzern, Konstans üzerinden Viyana'ya varır. Burada da birkaç gün kaldıktan sonra yurda dönüş için gemiye binmek üzere Trieste'ye gider. Bu yolculuğun bir kısmını kendine Madam Gülbar adını takmış olan Osmanlı dostu bir Rus kontesi ile yapar. İkili, Batı ile kendi ülkelerini karşılaştırır. Batı'da edindikleri izlenimleri tartışır.

Sayyadane Bir Cevelân, 1309/1893. Kitap, Ahmet Midhat'ın İzmit Körfezi'ne bazı dostlarıyla yaptığı birkaç günlük bir gezinin izlenimlerini içerir.

2.3. Tarih

Kâinat, 1288-1298/1872-1882. Değişik ülkelerin tanıtıldığı on beş kitaptan oluşan bir dizidir. Bu dizinin her cildinde ayrı bir ülke anlatılmaktadır. Dizi iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısmında Avrupa yer alır. Her cildinde anlattığı Avrupa ülkeler sırasıyla şunlardır: İngiltere, Danimarka, İsveç-Norveç, Rusya, Fransa, Peyiba (Hollanda), Almanya, Hükûmât-ı Cermâniyye (Almanya), Avusturya, İsviçre, Portugal (Portekiz), İspanya, İtalya ve Yunanistan. İkinci kısım ve son cilt ise Devlet-i Osmâniyye adını taşımaktadır.

Üss-i İnkılâp I, 1294/1878. Abdülhamid'in isteği üzerine biraz da Abdülaziz devrini tenkit maksadıyla yazılmış bir eserdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk ve Müslüman olmayanlara eşit haklar tanınmasının, Osmanlı'nın zamanın bütün devletlerine üstün olduğunu gösterdiğini savunmaktadır. (Kırım Savaşı'ndan cülûs-ı hümâyûna kadar.)

Üss-i İnkılâp II, 1295/1879. (Cülûs-ı hümâyûndan kitabın yazıldığı güne kadar.)

Zübdetü'l Hakâyık, 1295/1879. 1876-1877 Osmanlı Rus savaşı hakkında siyasî ve tarihî bir eserdir. *Üss-i İnkılâp*'ın zeyli niteliğindedir.

Târih-i Umûmî I, 1295/1879. Ezmine-i mütekaddime (İlk Çağ).

Târih-i Umûmî II, 1296/1880. Ezmine-i mutavassıta (Orta Çağ).

Hilâl-i Ahmer, 1296/1880. Kızılay'ın anlatıldığı bir kitaptır.

Medhal ve Tarih "Fünûn-ı Coğrafya", 1296/1880. Coğrafya konusunda bilgiler veren kitaptır.

2.4. Felsefe

Müdafaa, 1300/1884. Kendi ismini taşıyan üç kitabın 1. cildidir. "Ehl-i İslâmı Nasraniyete davet edenlere karşı kaleme alınmıştır." denen kitapta İslâmiyet ile Hristiyanlığın karşılaştırılması yapılır. Yazar Hristiyanlık propagandalarına karşı İslâm'ı savunmak için Hristiyanlığın ilme, ahlâka, medeniyete aykırı olduğunu iddia ettiği taraflarını gösterir. Misyonerlere karşı Osmanlı gençlerini uyarır. Kuran'dan birçok ayet zikrederek bunlarda 19. yüzyılda bilimde gelinen bazı yerlerin işaret edildiğini öne sürer.

Müdafaaya Mukabele ve Mukabeleye Müdafaa, 2. cilt, 1300/1884. *Müdafaa*'nın birinci cildine çok tepki gelir. Bible House adlı Amerikan misyonerlerinin başkanı Dwight'ın söyledikleri ve Ahmet Midhat'ın bunlara cevabı bu ikinci cildi oluşturur. Medenî olmak için Hristiyan olmak gerekmediğini söyleyen Ahmet Midhat bizim medenî ilerlemeyi Avrupa'dan edinmekten memnun olduğumuzu ama medeniyet yolunda ilerlemeyi Hristiyanlıktan değil; Orta Çağ'dan beri kiliseye karşı olan bilimden kaynaklanan çeşitli delillerle anlatır.

Müdafaa, 3. cilt, 1302/1886. "Hristiyanlığın mazisi, hâli, istikbali Fransa müellifîn-i meşhûresinden Şatobriyan'a reddiye olmak üzere kaleme alınmıştır." denen bu üçüncü kitapta Hristiyanlığın geçmişi, bugünü ve geleceği üzerinde durulur. Chateaubriand'ın Hristiyanlık hakkındaki iddiaları reddedilir.

Schopenhauer'in Hikmet-i Cedîdesi, 1304/1888. Paris'te otuz bin kişinin Budist olduğu haberi üzerine yazılmıştır. Brahmanizm, Budizm ve genelde dinî inançlar üzerine bir tartışmayı içerir.

Ben Neyim?, 1308/1892. Alt başlıkta "Amerika'da Neşr-i İslâm Teşebbüsü" denen kitapta İslâmiyet ve Osmanlılık savunulur.

Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye, 1312/1896. İstanbul'da bulunan Katolik bir ilâhiyatçı dostunun İncil'de olduğu söylenen Hz.Muhammed'in geleceğine dair işaretlerden bahsetmesi ricası üzerine yazılmıştır.

Nizâ-ı İlm ü Din, 1313-1313-1315-1318/1897-1897-1899-1902. Dört ciltten meydana gelmektedir. Tercüme ve telif karışık bir eserdir. William John Draper'in, Katolikleri tenkit eden *Conflict Between Religion and Science* adlı kitabının tercümesi *Nizâ-ı İlm ü Din* ve Ahmet Midhat'ın uzun uzadıya kendi görüşlerini anlatmasından meydana gelir. Bu eserin içinde, Ahmet Midhat'ın cevaplarından oluşan *İslâm ve Ulûm* adlı bir kitap daha bulunmaktadır. Ahmet Midhat tartıştığı konuları "biz diyoruz ki" ve "Draper diyor ki" şeklinde kaleme almıştır. Kendi ifadeleri iri puntolarla, Draper'in görüşleri küçük puntolarla basılmıştır. Ayrıca, dipnotlarla da açıklamalar yapılmıştır. Ahmet Midhat, her bölümün sonunda İslâmiyet'le ilgili ithamları cevaplar.

2.5. Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji, Ekonomi, Askeriye

Ekonomi Politik, 1296/1880. Ekonomi üzerine bir kitaptır.

Sevdâ-yı Sa'y ü Amel, 1296/1880. Çalışmayı yücelten ve halkı çalışmaya yönlendiren bir eserdir.

İlhamat ve Taglitat, 1302/1886. Psikoloji hakkında bir kitaptır. Alt başlık "Psikoloji yani fenn-i menâfiürrûha dair bazı mülâhazat" şeklindedir.

Musâhabât-ı Leyliyye, 1304-1307/1888-1891. Yirmi kitaptan oluşan çeşitli konulardaki deneme yazılarıdır. Sırasıyla kitaplar şunlardır: *Vakit Geçirmek, Ömür Uzunluğu, Teehhül, Tasarrufât-ı Kimyeviyye, İtiyad, Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl, Tedkîk-i Müskirât, Volter, İtirazat, Berekât-ı Tenâsüliyye, Babalar ve Oğullar, Kadınlarda Tezyîd-i Cemâl, Terakki, İsti'dâd-ı Etfâl, Tegaddi, Harekât, Bir Mektup, İki Mektup, Terakkiyât-ı Hazıra ve Mesakin.*

Müntehabât-ı Ahmet Midhat, 1306-1307/1890-1891. Üç ciltten oluşan ve çeşitli konulardaki makaleleri bir araya getiren eserdir.

Ahbâr-ı Âsâra Tamîm-i Enzâr, 1307/1891. Roman türünün kaynağı, tarih boyu geçirdiği evreler ve hali hazırdaki durumu anlatılır.

Peder Olmak Sanatı, 1317/1901. Evlenecek erkekler için yazılmış bir kitaptır. Yazarın erken evlenmek, ev bütçesi, Fransa'daki gayrimeşru çocuk sorunu, Türk kızlarının eğitilmelerinin gerekliliği gibi konulardaki fikirlerini içerir.

Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakîkat, tarihsiz ve üç ciltlik bir yayındır. Ahmet Midhat dahil bazı yazarların daha önce *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde yayımlanmış yazılarını barındırır.

2.6. Ders Kitapları

Hâce-i Evvel, 1287/1871. İlkokul çocukları için öğretici bir kitaptır.

Hokkabaz Kitabı, 1292/1876. Hokkabazlıktaki otuz dört oyun izah edilmekte, nasıl uygulanacağı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Sihr-i Sirâci, 1304/1888. Avrupa'da ortaya çıkan sinemayı anlatmaktadır. Kitapta, perdede film gösterimi ve film makinesi gibi çizimler de bulunmaktadır.

Medrese-i Süleymâniyye, 1305-1306/1889-1890. Ahmet Midhat'ın Rodos'ta kurduğu okul için hazırlanmış bir ders kitabıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET MİDHAT'IN UYKUYA DAİR KİTABI ÜZERİNE

1. *NEVM VE HÂLÂT-I NEVM* ÜZERİNE

Ahmet Midhat, Tanzimat döneminin yazı makinesi olarak anılan, en üretken ve en önemli yazarlarındandır. O, Türk edebiyatında insan ve toplum ile ilgili yazar tipinin en çok dikkat çeken isimlerindendir. Pozitif bilimlere ait basit okul kitaplarından dinî ve felsefî konulardaki kitaplarına kadar pek çok eserinde bu özellik vardır (Akyüz, 1995: s. 70). Özellikle roman, hikâye türündeki eserlerinde bu durum öne çıkmaktadır. Bu yüzden, yazar eserlerinde okuyucuya karşı bir öğretmen rolü üstlenmiştir. Okuyucu onun eserlerini okurken "saded" dışında bir konu hakkında bilgi veren "istitrat"larla karşılaşabilir. Dolayısıyla eserlerin bu mahiyeti Ahmet Midhat'ın öğreticiliğinden kaynaklanır.

Ahmet Midhat, hakkında kaleme alınan değerlendirmelerde hep bir mücadele adamı olarak nitelendirilir. O, olaylar karşısında büyük bir sorumluluk duygusuyla hareket eden bir insandır. Verdiği bu çok cepheli mücadele sahalarından biri de felsefedir (Coşkun, 2013: s. 137). Ahmet Midhat'ın sistematik bir filozof olmadığına hükmetmek güç değildir. Devrinde hakim[1] olarak bilinmiştir. "Hakim" kelimesi "filozof" anlamına gelirse de çok defa "hikmetli söz söyleyen, bütün ilimlerden anlayan" anlamında kullanılmıştır (Okay, 1991: s. 407). Ahmet Midhat'ın hakim sıfatı bu eserinde açıkça görülmektedir.

Ahmet Midhat bu tutumu, onun bu eserinin bazı başlıklarında felsefe alanındaki kişileri referans almıştır. Ahmet Midhat'ın bu tutumu felsefe ile yakın ilişkisi olduğunu göstermektedir. Tanpınar'ı zikren Enginün'ün de belirttiği gibi Ahmet Midhat'ın felsefeye olan ilgisi *Dağarcık*'taki yazılarıyla başlar, Tercümân-ı Hakîkat'tekilerle devam eder. Yazar, felsefe konulu eserlerinden olan *"Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi"*nde, felsefenin en eski alanlardan olduğunu ve daima önem taşıdığını belirtir ve felsefeyi insan zihninin "bir nevi pusulası" diye niteler (Enginün, 2010: s. 72). Onun, felsefeye olan bu ilgisi, birbiriyle ilgili olmayan düşünürleri referans göstermesi Batı felsefesi hakkındaki bilgisinin derinliğini göstermektedir. Pek çok eserinde Batılı düşünürlerin görüşlerine yer

[1] hakîm: âlim, bilgin, her şeyi bilen, tabiatı inceleyen; felsefeci; tabip, doktor (Devellioğlu, 2008: s. 313).

vermiştir. *Nevm ve Hâlât-ı Nevm* adlı eserinde de uyku ve hallerini işlerken Voltaire, Descartes, Buffon ve Formey'in düşüncelerine yer vermesi bunların kanıtıdır. Ayrıca, yazar kurmaca olmayan eserlerinde de insanı ve insanın değişik durumlarını sıklıkla konu edinmiştir.

Ahmet Midhat, ansiklopedist bir yazar olarak konuşma diliyle yazmayı önemser (Enginün, s. 71). Dolayısıyla, anlattığı şeyleri muhatabın anlamasını hedeflemektedir. Pek çok kitabında görüldüğü gibi bu eserinde de okuyucu ile doğrudan iletişim kurar. Eserin anlatımı anlaşılır ve açıklayıcıdır. Yazar, başlıklara uygun, konunun daha iyi anlaşılması için pekiştirici amaçlı bol örnek vermiştir. Eserin içeriğini işlerken tek kaynaktan beslenmemiş, farklı kişilerin konuya dair düşüncelerinden faydalanmıştır.

Ahmet Midhat dikkatini, ilgisini, nesir alanında pek çok türe ve konuya yöneltmiş (poligraf) bir yazardır (Kabaklı, 2002: s. 110). Dolayısıyla onun edebiyat kapsamında olduğu gibi edebiyat dışında da eserleri bulunmaktadır. Bu çalışmamızda işleyeceğimiz *Nevm ve Hâlât-ı Nevm,* onun edebiyat dışı eserlerinin içerisinde yer alan psikolojik bir eserdir.

Ahmet Midhat'tan söz eden kaynaklarda, yazarın otuz yedi yaşında kaleme alıp yayımladığı bu kitap üzerinde hemen hiç durulmamış olduğunu da bu noktada vurgulamak gerekir. Bu bağlamda sadece Hilmi Ziya Ülken'in kitabında esere değin –kısa olmakla birlikte– bir bilgi mevcuttur. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Ahmet Midhat'ın diğer pek çok eseri hakkında da yegâne kaynak Ülken'dir. Bu hususta Sezai Coşkun'un sözlerini alıntılamayı gerekli görüyorum:

"Hilmi Ziya Ülken, Midhat Efendi'nin felsefe ile ilgisine en geniş yeri ayıran isimdir. Ağırlıklı olarak Dağarcık'taki yazılar etrafında bir tahlili tercih eder. Bu tahlil başlı başına aydınlanmacı modernist bir tavrın açık tezahürüdür. Sonraki yıllarda Midhat Efendi'nin bu konudaki yaklaşımını ele alan hemen her araştırmacının başvurduğu ve değerlendirmeleri için kabul edilebilir bir çerçeve sunan referans olarak gördükleri isim Ülken olur. Doğrusu Ülken'in dışında Midhat Efendi'nin felsefe konulu metinlerine gidene de pek rastlanmaz. Düşünce tarihini

konu alan birçok kitap ve makalede Midhat Efendi, Ülken üzerinden tanımlanır." (Coşkun, s. 138-139)

Nevm ve Hâlât-ı Nevm, iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu iki ana bölümün ilki "nevm" (uyku), ikincisi ise "hâlât-ı nevm" (uykunun halleri) konularını esas almaktadır. Ahmet Midhat, uyku hâlinde olan bir insana fiziksel ve psikolojik açıdan yaklaşmakta ve gözlemlerini dile getirmektedir. O, insan vücudunu makine olarak nitelendirir ve bu makinede uykunun nasıl oluştuğunu, fizyoloji ve psikoloji gibi bilimlerin ışığında aktarır.

Ahmet Midhat, kitabının henüz başında eserde yer alacak konulardan söz etmekten çok onların genel çerçevelerine değinir. Basit görünen konuların aslında zor olabileceğinden söz eder. Örneğin uyku, rüya ve bunların hallerinin basit sanılabileceği, fakat araştırmaya başlanıldığında insanı içinden çıkılamayan sorgulamalara sevk ettiğinden ve psikoloji ile fizyoloji bilimlerinin bile bu konularda sonuca varabilmek için yetersiz kaldığını öne sürer. Çünkü, ilgili alanlarda hâlâ çalışmalar devam etmektedir. Bu, o alanlardaki çalışmaların yetersizliğinden, yeni bir şeyler keşfetme ihtiyacından doğmaktadır. Bu genel bilgilerin ardından *Nevm ve Hâlât-ı Nevm* adlı eserin bölümlerinin ayrıntılı değerlendirmesine geçebiliriz.

Ahmet Midhat, eserine "İ'tirâf-ı acz-i husûsî vü umûmî" başlıklı bir bölümle giriş yapar. Bu girişte eserin yazılma süreci anlatılmaktadır. *Nevm ve Hâlât-ı Nevm* başlığıyla başlanılan bu eserin yazma sürecinde kendisini zorlayacağını belirtir. Ona göre, eserin konusu sade görünmektedir; ancak temelde oldukça çetrefil, karmaşık konudur. Bu konuyla ilgili olabilecek disiplinler kapsamında ise yeterli ve doyurucu çalışmalar ne yazık ki mevcut değildir. Bu tür basit görünen ama esasında zor olan şeyleri araştırmaya başladığımızda bir sona gelmekten uzaklaştığımızı ve karşılaştığımız bu zorlukların kendimize acizliğimizi itirafa mecbur bıraktığını söyler. Meseleye, eserin başından itibaren sorgulayıcı ve araştırmacı bir tutumla yaklaşan Ahmet Midhat bu bağlamda şu örneği verir:

"Meselâ kış mevsiminde elimizde maşa aralıksız karıştırıp eğlenmekte ve ısınıp istifade eylemekte bulunduğumuz ateşten ne olur? İşte kömürü yakmışlar önümüze

koymuşlar. Biz dahi karıştırıp duruyoruz. Ancak haydi bakalım ateş hakkında biraz araştırma ve incelemeye girişelim. Ateş nedir? Bir cevher midir yoksa bir geçici durum mu? Cevher ise hacmi ve ağırlığı vesairesi hakkında fizik ve kimya incelemesine icra edebilmeliyiz. Geçici durum ise kendisiyle yerine geçen ayakta olması lâzım gelen cevher ile olan oranını araştırmalıyız." (Ahmet Midhat, 1298/1882: s. 3-4)

Ahmet Midhat'ın, bu sözlerin ardından duruma Voltaire'in ateş hakkında ciltler dolusu bilgiler ortaya koymuş olmasına örnek vermesi, onun Batı dünyasının araştırma, felsefe, uslamlama gibi noktalarda alanları yakından izlediğini açıkça göstermektedir. Yazarın eserlerini istitratlarla doldurma alışkanlığı burada da görülmektedir. Mevcut bilgilerle yetinmemiş, diğer alanlardan da yararlanarak eserini geliştirmiştir. İlerleyen bölümlerde görülmektedir ki Ahmet Midhat, *Nevm ve Hâlât-ı Nevm*'in konusu olan uyku ve hallerini, içinde bulunduğu toplumun genel inancı olan İslâmiyet'e göre açıklamakla kalmamış, konuyu modern bilim disiplinleri açısından da inceleyerek araştırma alanını genişletmiştir.

Yazar girişten sonra parantez içine aldığı "(Taksîm-i Mebâhis)" [konuların bölümlenişi] başlığıyla çalışmasının maddelerine değinir ve uyku ve halleri konusunun hangi ana ve alt başlıklar altında inceleneceğini uygulamış olur. Yazar esas konunun olası konularını gruplara ayırmış ve bunları gruplara ait başlıklar hâlinde konuları örnekler vererek aktarmıştır.

Eserin ilk ana bölümü (Fasl-ı Evvel) "Nevm", on bir "mebhas"ten oluşmaktadır. Bu bölümler "Uyku ile Ölüm Arasındaki Nisbet", "Uyku Asıl Uyanıklık ve Uyanıklık Asıl Uyku Addolunabilir mi?", "İşgāl-i Hâriciyyeden Tecerrüd", "Mâsivadan Tecerrüd ve Âlem-i Müşâhede", "Uykunun Fizyoloji Fennince Tarifi", "Vücudun Bir Makineye Sûret-i Teşbîhi", "Tasarrufât-ı Hayvâniyye Bahsi", "Uykunun Esbâb-ı Fizyolojikıyyesi", "Bazı Ahvâl-i Nevm", "Sunî Uyku", "Hulâsa" başlıklarından oluşmaktadır.

Eserin ikinci ana bölümü (Fasl-ı Sânî) olan "Hâlât-ı Nevm" de on bir bölümden oluşmaktadır. Buradaki mebhasler ise "Âsabın Kuvve-i Mütehassisesi",

"Kuvve-i Vâhime ve Gulyabani Gibi Hayalât", "Kâbus Yani Ağırlık Basmak", "Alelâde Rüya", "Esbâb-ı Hâriciyyeden Mütehassıl Rüyalar", "Uykuda Olanlara Sunî Rüya Göstermek Kabil midir?", "Sayıklamak", "Somnambülizm Yani Uyur İken Gezmek", "Hulâsa" başlıklarından oluşmaktadır.

1.1. Uyku

1.1.1. Uyku ile Ölüm Arasındaki İlişki

Bu bölümde "Uyku küçük ölümdür." yorumundan hareketle uyku ve ölüm birbirine örneksenir. Buna göre uykuyu bilmek için ölümü de bilmek gerekir. Ahmet Midhat, ölümün ne olduğunun belirlemenin uyku konusu gibi zor olduğunu düşünür. Asıl konuya bir araştırmacı tavrıyla giriş yapan Ahmet Midhat burada da meseleye bir bilim adamının kuşkuculuğuyla yaklaşır.

Eserde ölüm üzerine iki farklı düşünce vardır. Bunlardan birincisi, vücut "makine"sinin ölümden sonra her işlevinin kesintiye uğramasından ve gücünü yitirmesinden dolayı tazelenmesi devam etmeyerek zamanla çürüyüp yok olmasıdır. İkincisi ise vücudun yok olsa bile insanın asıl (ben) dediği ruhun vücuttan çıkıp benliğini korumasıdır. Vücudun çürümesi konusunda bu iki inanç bir gibi görünse de ilkini savunanlar ruhu vücut ile beraber çürütürken, ikinciyi savunanlar insanın benliğinin kalıcı olduğuna inanırlar.

Ahmet Midhat, burada dini referans alarak peygamberlerin öğrettiklerinin bu ikinci inanca uyduğunu açıklamalarına ekler. Uykunun ölüm ile karşılaştırılabilmesi için bu inançların uyku ile benzerlik taşıması gerekeceğinden, bu yorumun gerçekçi olmadığını ileri sürer. Çünkü insan uyku hâlindeyken vücudu yok olmaz, ona göre iki düşünce de bundan dolayı geçerliliğini yitirir.

"Denilebilir ki ölüm büyük uyku addolunamaz. Zira fikr-i evvele göre ölüm mahv-ı küllî demektir. Fikr-i sânîye göre dahi aynı bidarlıktır." (Ahmet Midhat, s. 16)

1.1.2. Uyku Asıl Uyanıklık ve Uyanıklık Asıl Uyku Sayılabilir mi?

Ahmet Midhat bu başlık altında öncelikle birbirinin zıddı olan kavramları açıklama yoluna gider. Böylece soruya doğrudan cevap vermek yerine açıklama yapmaya girişmesi, okuyucuya karşı önemseyici ve öğretici bir tavır sergilediğini gösterir.

İnsan uyanık haldeyken meşgalesi dışındaki şeyler insanı meşgul eder ve onun haberi olmaksızın bilinçaltına yerleşir. Uyanıklığın bu kısmına, bilincin edilgen oluşundan dolayı bir tür uyku denmektedir. Bu açıklama, başlıktaki soruya uyanıklığın asıl uyku olduğu şeklinde bir cevaptır. Fakat insan uyku hâlindeyken benliğine daha yakın olabilir. Bunun ispatı, insanın rüyadayken kuruntularının, bilinçaltının ve bilincinin biriktirdiklerinin ortaya çıkmasıdır. Bu açıklama ise uykunun asıl uyanıklık olduğu cevabını verir. Ayrıca bu konu başlı başına incelenmesi gereken bağımsız bir konu olarak düşünülebilir.

Ahmet Midhat'ın ifadeleri, soruya zihin esas alınarak verilmiş bir açıklamadır. Fakat soruya vücut esas alınarak cevap verilecek olursa, uyku başında ve esnasında vücut makinesine uyuşukluk gelmesinden dolayı uykunun asıl uyanıklık kabul edilebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu açıklamalar bu konuda kesin bir cevap verilmesini engellemektedir.

Ahmet Midhat konuya gerçekçi yaklaşarak uyku hâlinde vücut makinesinin üretimi ve devinimi devam ettiği için "fikr-i diyâneti" reddediyor. Çünkü uykusuzluk uyku ile bağlantılı olarak meydana gelmektedir ve insan rüya âleminde bile varlığını kanıtlar.

Ahmet Midhat'ın, uykunun asıl uyanıklık olduğu yönündeki fikri şöyledir: *"Bu mülâhazamız uykuyu hemen hiçbir münasebeti olmayan ölümün küçüğü ve ölümü dahi uykunun büyüğü addetmek kadar mugāyirât-ı fenniyyeden de addolunamaz. Zaten hâl-i bîdârîde insanın gerçekten uyurcasına bir dalgınlıkta bulunmasıyla uyku hâlinde insanın uyanık bulunduğu zamanlar için arzu olunacak*

bir hatıra âleminde bulunması başlı başına bir mesele-i müstakile olarak mülâhazaya şayandır." (Ahmet Midhat, s. 19-20)

Ahmet Midhat, bu bölümün sonunda diğer eserlerinde olduğu gibi yine okuyucuyla doğrudan iletişim kurar. Okuyucuyu bu konunun incelenmesine davet eder. Bu incelemenin –fayda sağlamasa bile– bir eğlence olarak kalabileceğini söyler: *"Eserlerin incelenmesinden maksat hem eğlenmek hem istifade etmek olduğuna göre geliniz şu tavsiye eylediğimiz mülâhaza hususunda biraz daha ileriye gidelim. Bahsin aşağılarında belki istifademize dahi yardım eder. Şimdiki halde ise hiç olmaz ise bizi eğlendirir."* (Ahmet Midhat, s. 20-21)

1.1.3. Dış İşlerden Arınma

İnsan uyanık haldeyken önemsiz görünen şeyler (satıcıların gürültüsü, çocukların mırıltısı, yürüyenlerin patırtısı, kuşların cıvıltısı vs.), insanın zihnini farkında olmadan meşgul eder ve bu meşguliyet zihnin o anda yapılan şeyi kavramasını engeller. Ahmet Midhat burada okuyucunun bahsedilen şeyi daha iyi anlaması için somut örnekler vermektedir. Örneğin, yazı yazarken ya da kitap okurken odaya girip kalmış kalmış bir arının dışarı çıkmak için pencereye çarpa çarpa vızıldaması zihni meşgul ettiği için kişiye güzel fikirleri unutturabilir veya onların akla gelmesine engel olabilir.

Eğitim süresince ders çalışmak için bulunduğumuz mekânda sesin olmadığı zamanları tespit edip o zamanlarda çalışmak "eşgāl-i hâriciyyeden tecerrüd"dür. Yani asıl olan işi tam anlamıyla yapabilmek için onun dışındaki şeylerden soyutlanmaktır.

Bu başlık altında Ahmet Midhat, insanın bir şeyle meşgul olduğu zaman dikkatini bütün diğer şeylerden arındırması gerektiğini vurgular. Çünkü insan her şeyden soyutlanıp yapılan işe odaklandığı zaman uyanıklığı ve zihni daha berrak olur. Bunun aksine zihin birçok şeyle meşgul olduğu zaman ise insan uyku ihtiyacını hisseder.

"İnsanın uyanıklığı o kadar berrak o kadar safîdir ki buna nisbetle zihnimizin yüz bin şeylerle iştigal eylediği zaman bidarîyi insan hakikaten bir uyku addetmek ister. Zira uyanık bulunduğu zaman her şey ile meşgûl olan gözü asl-ı şey-i matlûbu görmez. Her şey ile meşgûl olan kulağı asl-ı şey-i matlûbu işitmez. Hasılı her şey ile iştigale münkasım olan fikri asl-ı şey-ı matlûba inhisar eyleyemez." (Ahmet Midhat, s. 30)

1.1.4. Dünyevî Olandan Ayrılma ve Gözlem Âlemi

Tasavvufta fenafillah[2] mertebesine ulaşmak için ibadet edenin masivayı[3] terk etmesi gerekir. Böylece zihnen her şeyden soyutlanarak asıl hedefine ulaşacaktır. Ahmet Midhat, eserinde İslâmiyet'ten örnekler vermekten kaçınmamaktadır. Tamamen bilimsel olarak incelenebilecek bir konu olmasına rağmen dinî bağlantılara da başlığa adını verecek kadar yer vermesi dikkate değerdir.

Ahmet Midhat'ın diğer eserlerinde olduğu gibi burada da eserin asıl konusu dışında bilgi verme ihtiyacı duyduğu görülür. Dünyevî olandan ayrılanların kimler olduğunu İbn Haldun'un[4] "mavâlid-i selâse"[5]düşüncesinden yararlanarak açıklar. Buna göre masivayı terk edenler insanların en şereflisidir.

Ahmet Midhat, eserinde meseleyi başlıklara ayırmakla birlikte bu bölümler arasında bir sürekliliğin olmasına da dikkat eder. Bir başka diyişle bir bölümde işlenen konu, izleyen bölüme de sarkabilir. Nitekim buradaki başlık, önceki konunun devamı niteliğindedir.

Yazar, bu bölümde önceden de ifade ettiği gibi insanın bir şeye tam anlamıyla odaklanabilmesi için onun her şeyden soyutlanması gerektiğini belirtir. Bu düşünceyi

[2] fenafillah: Allah'ın varlığı içinde yok olma. Tasavvufun temel düşüncelerinden biridir. Sufi, bütün varlığını yok ederek, her şeyi unutup, her türlü dünyevi kayıtlardan geçerek Allah ile bir olmayı amaçlar (Pala, 2009: s.151).
[3] masiva: Bir şeyden başka olan şeylerin hepsi. "Mâsivallah" kelimenin kısaltılmışı olarak "Allah'tan gayrı olan şeyler" anlamında kullanılır. Mâsivâdan geçmek, kendini Allah'a vermektir. (Pala, s. 298).
[4] İbn Haldun (1332-1406): Modern historiyografinin, sosyolojinin ve iktisadın öncülerinden kabul edilen tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı (Görgün, 1989: s. 534-555).
[5] Bu konuda geniş bilgi için bkz.: (Yaslıçimen ve Sunar, 2006: s. 158-159)

desteklemek için "fikr-i diyânet"e yer verir. Buna göre müminler de ibadet edecekleri vakitte asıl amaç dışında her şeyden kendilerini soyutlarlar.

Kitapta buraya kadar anlatılanlar, bilimsel bir tutumun ürünü olmayıp herkesçe bilinen bilgiler aracılığıyla okuyucuyu asıl konuya hazırlamaya zemin hazırlar: *"Uyku hakkında buraya kadar idare eylediğimiz efkâr tamamı tamamıma tedkîkāt-ı fenniyye üzerine mübteni olmayıp bahsimizi hüsn-i telakkî için zihinleri de tehiyye etmiş olmak üzere her zihnin sühuletle ihata edebileceği mukāyesât-ı hâriciyyeden ibarettir."* (Ahmet Midhat, s. 37)

Ahmet Midhat, izleyen başlıkta uykuyu fizyoloji disiplini ölçütlüğünde ele alacağını belirterek devam ettirir, zihnen bir hazırlama yaptıktan sonra bir sonraki başlığa geçer.

1.1.5. Uykunun Fizyoloji Bilimi Işığında Tanımı

Ahmet Midhat, uykunun fizyoloji disiplinince anlaşılması için vücudun anatomisinin bilinmesi gerektiğini vurgular. Batı medeniyetiyle yakından ilgilenen yazar, Batılı düşünür ve bilim adamlarını da takip etmektedir. Buna eserin tamamında şahit olduğumuz gibi burada da rastlıyoruz. Ahmet Midhat, uykuyu fizyoloji bilimince inceleyen Buffon'un[6] incelemelerine ve düşüncelerine yer verir. Buffon'a göre uykunun etkileri şunlardır: Vücuda gelen tembellik vücudun işlevini yavaşlatır, organları ağırlaştırır, ruha gevşeklik getirir, gözler kapanmaya başlar, baş eğilir, zihin ve beden varlığı hissedilmez olur:

"Tab'a hoş gelen bir kesalet yavaş yavaş bi'l-cümle havassı istilâ eder. Vücudumun azasını ağırlaştırır. Ruhumun amelini tatil eyler. Ruhumun eşgal ve amelini fikrime ârız olan gevşeklik ile kıyas edebilir idim. Havassım artık körlenmeğe yüz tutarak eşyâ-yı hâriciyyeyi eşkâl-i sahîhalarıyla bana hissettirmeyerek onları bana fena bir surette tersim eyleyen birtakım suver-i acîbe gibi gayet zayıf olarak gösterir. Bu dakikada gözlerim artık faydasız kalmıştır. Zira

[6] Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707-1788): Fransız natüralist, matematikçi, kozmolog ve ansiklopedi yazarı. M. de Buffon olarak da anılmaktadır.

kendi kendilerine kapanırlar. Başım ise adalâtımın kuvvetiyle dimdik duramadığından kendisine dayanacak bir yer bulmak üzere göğsüm üzerine doğru eğilir. Bir aralık her şey kayboldu. Her şey bitti. Zihnimin izleri dahi münkatı' oldular. Kendi mevcudiyetimi dahi hissedemez oldum." (Ahmet Midhat, s. 38-39)

Bu bölümde ayrıca Lélut[7] ve Descartes'ın[8] görüşlerine de yer verir. Lélut ve Descartes insanın uykudayken ruhunun ve fikrî mekanizmasının çalışmaya devam edip etmeyeceğine dair incelemeye girişmişlerdir. İncelemenin sonucu şudur:

"Ruh daima a'mâl-i mahsûsasıyla müştagildir insan nedir? İnsan bir zekâdan bir fikirden ibarettir. A'zâ-yı vücûd bu zekâya bu fikre yalnız hizmet ederler. Hele Lelut'un hükmünce insan denilen mefhum her şeyden evvel bir fikirden ibarettir. Fikir nasıl ta'tîl-i eşgāl ü a'mâl eyleyebilir? Buna nasıl ihtimal verilir?

Müddeti ne kadar az olursa olsun hiç mümkün olur mu ki fikir îfâ-yı amelden sakıt olsun? Hayır! Zira o zaman fikre "fikir" denilmek mümkün olamaz. Dekart bu mülâhazada musırr olup der ki bir fikir tefekkür etmediği zaman ona fikir denilemeyip bu halde bir insan mütefekkir olmadığı zaman meyt addolunur. Fikir daima mütefekkirdir. Tab'an bunun böyle olması zarurî ve lâbüddür." (Ahmet Midhat, s. 40-41)

İnsan bir zekâdan, bir fikirden meydana gelir; vücudun organları da bu ikiliye hizmet eder. İnsan düşünmediği, fikrini ayakta tutmadığı zaman ölü sayılır. Ahmet Midhat bu iki düşünceden yola çıkarak şu sonuca ulaşır: İnsan uykudayken beş duyu organı tamamen değil; kısmen devre dışıdır. Yazar düşüncesini kanıtlamak için örnek verir: Değirmenci değirmenin gürültüsüyle uyuyorsa değirmenin gürültüsü kesildiği anda bunu hissederek uyanır. Aydınlıkta uyumaya alışkın birisi uyku esnasında açık olan ışık kapanırsa uyanır. Bunlar gibi, insan uykudayken bir kokuyu veya kapalı bir odada uyuyorsa odanın ışığı açıldığında ışığı hisseder. Bu örnekler beş duyu organının uyku esnasında tamamen devre dışı olmadığını kanıtlar. Özetle, Ahmet Midhat'ın uykunun fizyoloji bilimince tarifi şöyledir:

[7] Louis - Françisque Lélut (1804 -1877): Fransız doktor ve filozof.
[8] Réne Descartes (1596 -1650): Fransız filozof, matematikçi, yazar.

"Vücudun bazı azası muvakkaten ve kısmen ta'dîl-i eşgāl etmesinden ibaret olup azadan birçoğu yine icrâ-yı amel eylediği ve bahusus ruh kendi havâssını ifada ve insanın enaiyyeti yani benliği devamda olduğu halde mücerred bazı azanın meşâgil-i hâriciyyeyi dimağa isal ve dimağı külliyet üzere işgal edememesine "uyku" ıtlak olunur." (Ahmet Midhat, s. 43-44)

1.1.6. Vücudun Bir Makineye Benzeyişi

Ahmet Midhat'a göre makine insanın maddeye hayat kazandırmasıdır. Birtakım demir parçaları, çiviler, civatalar, yaylar, vidalar, büyüklü küçüklü pistonlar esrarengiz bir şekilde birleşerek insan gibi hareket eden, insandan çok daha güçlü bir âlet ortaya çıkarmışlardır (Okay, 1991: s. 81). İnsan vücudu da makinede olduğu gibi parçalardan oluştuğu için onun makineye ilişkin bu fikirleri, insan vücudunu bir makineye benzetmesine zemin hazırlar.

Ahmet Midhat bu açıklamalarından sonra örnek olarak bir vapurun makinesini verir. İnsan vücudu gösterişli ve düzenli bir makinedir. Bir vapurun makinesinde her harekete göre ihtiyaç duyulan şekilde âletler nasıl ona hareket sağlıyorsa, insan vücudu da hizmet ve harekete göre ihtiyaç duyulan şekilde organlardan oluşan bir makine olup; yalnız bir değil, birden çok kuvvetle insanın hareket etmesini sağlar. Makineler alışılmışın dışındaki hareketlerle nasıl bozulur ise insan vücudu da normalin ötesi kadar hareket ederse yorulur ve dinlenmeye ihtiyaç duyar. Yazar genelde açıklığa kavuşturmak istediği konuları anlattıktan sonra örnek verir. Onun bu tutumu çalışma boyunca sürer.

Ahmet Midhat aslında makine ile insan vücudunun eş tutulmasını pek doğru bulmaz, ancak meseleyi somutlaştırarak aktarmak adına bu örneksemeyi kurmaktan da kendini geri alamaz. İnsan vücudu çok derin ve karmaşık olduğundan makine ise ona göre daha yalın bir düzenek olduğundan kesin olarak birbiriyle karşılaştırılamaz, aralarında sadece işleyiş bakımından bir benzerlik kurulabilir.

Vücut hiçbir şekilde hareket etmese bile bir çabası vardır. Örneğin, otururken bile vücudun içindeki mekanizma çalışır. Vücut bu sırada kendini sabit tutmak için

bir kuvvet harcamakla meşguldür. Bu durumda, ölü bir vücut ise yere yığılır. İnsan zihni de boş durmaksızın hep bir şeyler düşünür. Vücudun bu kuvveti gösterme çabasına "tasarrufât-ı hayvâniyye" denilmektedir. Ahmet Midhat, okuyucuya uyku ile büyük bir ilişkisi olan bu kavram hakkında ön bilgi verdikten sonra bir sonraki başlığa geçer.

1.1.7. Hayvanî Tutumlar

Vücutta az çok meydana gelen hareketlerle organların hepsinin korunması veya gittikçe ilerlemesi için sarf edilen kuvvetler "tasarrufât-ı hayvâniyye"yi oluşturmaktadır. Vücudun belli bir organına ağırlık vermek, diğer organların işlevini yavaşlatır. Organların çalıştırılmasında denge olması gerekmektedir. Örneğin, spor yapan bir insan koluna ağırlık vererek çalışırsa kolu diğer kişilerden daha güçlü olur; fakat diğer yerlerinde o kadar güç görülmez, aksine güç azalması görülür.

"Kuvâ-yı hayvâniyye" insanı terk edince insan kendisinden geçer ve bu da uykuya sebep olur. Uyku süresince mide, kalp, ciğerler ve tasarrufât-ı hayvâniyyece kuvvetlerin üretimine çalışan birçok âlet sürekli işlerine devam ederek ertesi gün için vücuda kuvvet hazırlar ve toplar. Yani uykuda bile insanın vücudu ertesi güne hazırlanmak ve kuvvet toplamak için çalışmaktadır. Bu başlıktaki içerik, Ahmet Midhat için uykunun asıl önemli kısmı olan fiziksel yönünü araştırmaya girişmek için uygun gördüğü yoldur.

1.1.8. Uykunun Fizyolojik Nedenleri

Ahmet Midhat, bu başlıkta uykunun fizyolojik sebeplerini, bu alanla ilgilenenlerin araştırmalarının sonuçlarını onların ifadeleri aracılığıyla işler. Bu cümlelerin ortak noktası vücut için gerekli olan "usâre-i asabiyye"yi içeriyor olmasıdır. Fakat yazar, bu cümlelerin sahibi araştırmacıların kim olduklarını belirtmemiştir.

Ahmet Midhat, bu bölümde uykunun fizyolojik sebeplerini bilimsel bir yaklaşımla ele alır. Buna göre, vücudun kolaylıkla hareket edebilmesi için "usâre-i

asabiyye" denilen suyun vücuda girmesi ve işlevsel olması gerekir. Vücut, bu su azaldığı zaman vücudun suyu toplayıp biriktirmek ve beyne tazelik ve kuvvet vermek için uyumak ister.

Kanın beyindeki atardamarların yollarını şişirmesiyle "usâre-i asabiyye"nin yollarını sıkıştırıp suyun akışını engellemesi de uykunun fizyoloji bilimince bir diğer sebebidir. Akış engellendiği için insan uykuya ihtiyaç duyar. İnsanın içki içtikten sonra uyumak istemesi de bundan dolayıdır:

"Yine esasen buna benzer olmak üzere fizyoloji fennince uykunun bir sebebi daha vardır ki o dahi kan dimağa yığılarak atardamarların müntehalarını şişirdiği zaman mecârî-i usâre-i asabiyyeyi dahi sıkıştırıp seyyâle-i mezkûrenin seyelân ve cevelânını men etmesidir. Uzunca müddet zihin yorulmak veyahut ispirtolu içkiler içilmek suretiyle kan dimağa çıktığı zaman insanın derhal uyumak istemesi bundan naşidir. Dimağa yalnız kanın sıkıştırması değil haricî bir daraltma kuvveti ile dimağ sıkıştırıldığı zaman dahi aynı eser hasıl olmuştur. Kafa kemiği açılarak dimağ dış örtüsüyle örtülü olduğu halde meydana çıkmış olan bir karının dimağı cüz'îce daraltma edildikte derhal uykuya vardığı görülmüş ve daha ziyade daralma edildikte âdeta isabetin inmesi gibi bir hal gözlenerek kadın birkaç dakika aynıyla meyt halini almıştır. Demek oluyor ki beyne müntehi olan damarların kan hücumuyla şişmeleri elyâf-ı mecârî-i usâre-i asabiyyeyi sıkıştırarak beyne dahi tazyik verip bir uyuşukluk hasıl eyliyor." (Ahmet Midhat, s. 67-68)

Ahmet Midhat bu görüşü desteklemek için Buffon'un açıklamasına yer verir. Buffon'a göre uyku ihtiyacını en önce hisseden organ, beyindir. Beyne gelen gevşekliğin yavaş yavaş vücudun diğer yerlerine ulaşmasından dolayı, insanın gözleri ve diğer organları kendi görevlerini yerine getirememeye başlar. İnsan bu sebepten uykuya varır.

1.1.9. Bazı Uyku Durumları

Ahmet Midhat, bu bölümde uykunun bazı hallerine değinir. İlk olarak, uyku esnasında vücut sıcaklığının artıp artmadığı hakkında araştırmacıların görüşlerine yer

verir. Bu konuda ortak bir görüş mevcut değildir. Bazıları uyku sırasında vücut sıcaklığının arttığını savunurken bazıları ise azaldığını ileri sürer. Uyku esnasında vücudun sıcaklığının artması yönündeki görüş pek kabul edilmemiştir. Bazı araştırmacılar ise insan hangi tarafa yattıysa o tarafının terleyeceğini ve vücudun uyku esnasında daha sıcak olduğunu belirtirler.

Ahmet Midhat ikinci olarak, uykudayken mide sindiriminin tamamen değil kısmen çalıştığını belirtir. Çünkü tamamen çalışmasaydı insanın açken de uyuyabilmesi gerekirdi, der. Aç karın ile insana uyku gelmez. İnsanın midesi dolu olursa vücuda daha çabuk gevşeklik geleceğinden uyku ihtiyacı gelir.

Üçüncü olarak, insanın uykudan önce esnemesi ve gerinmesinden söz eder. Bunun sebebi "usâre-i asabiyye"nin yerlerine kavuşması içindir. Uykudan sonra da insanın gerinmesi vücuda tazelik ve rahatlık vereceği için insanın kendisini iyi hissetmesini sağlar.

Dördüncü olarak, gürültünün insan beynini sersemleştirip onu uykuya yönlendirmesinden söz eder. Kişi uyuduğu zaman bile bu gürültü beynini meşgul etmeye devam eder. Bu uyku sonrasında insanın sersem uyanmasının sebebi budur. Bu gibi gürültüler de uykunun fizyolojik sebeplerindendir.

1.1.10. Yapay Uyku

Yapay uyku, uykunun en son ve Ahmet Midhat'ın ifadesiyle "en nazik" türüdür. Birçok eserde "manyetizm uykusu" olarak da geçmektedir. Beyin dikkatini bir noktaya vererek diğer şeylerden ilişkisini kesmesiyle yapay uyku gerçekleşir.

Ahmet Midhat, okuyucunun tam olarak anlaması için yapay uykunun nasıl gerçekleştiğini açıkça anlatır. Uyutan tarafından uyutulacak olan kişinin beyninin meşgul edilmesi ve uyutucunun, beynin hislerini kendi üzerine çekmesi ile yapay uyku gerçekleşir. Uyutulana hikâye anlatılması bile uykunun gelmesi için yeterlidir. Uyutulan kişinin uyutucunun sorularına cevap vermesi, gaipten haber vermesi değil,

rüya gösterilmesinden dolayı yapay olarak sayıklamasıdır. Yazar bu konuya "Hâlât-ı Nevm"de de değinmektedir.

1.1.11 Özet

Ahmet Midhat bu bölümde birinci ana bölüm olan "Nevm"i özetler. Buna göre; uyku ölüme asla ölçü değildir. Bunun açıklaması anlaşılır şekilde yapılmaktadır. Uykudayken vücudun organları tazelenir, yani vücut canlı olarak işlevdedir.

Uykunun önemi, vücudun her tarafına aracı olan sinirleri tazeleyen usâre-i asabiyyenin geceleri gelen kuvvetin harcanılmış olan kuvvete baskın çıkmasıyla kuvvetin biriktirilmesinden doğar. Vücut uykuya ihtiyaç duyduğundan dolayı uykuya meyillenir. Bunlar vücudun uykuya ihtiyaç sebeplerini fizyolojik olarak açıklar. Yazar, ilk ana kısmın bölümlerinde genel olarak uykudan ve uykunun fizyolojik sebeplerinden bahsetmiştir.

1.2. Uyku Halleri

1.2.1. Sinirlerin Duygu Gücü

Ahmet Midhat bu bölümde rüya konusundaki araştırmalarıyla diğer araştırmacılara rehberlik eden ve incelemeleri onlarınkinden üstün olan Formey'in[9] düşüncelerine yer verir.

Formey'e göre, uykunun halleri sadece rüya konusunda değil; diğerlerinde de araştırmaların temeli sinirlerde bulunan hislenme kuvvetinden meydana gelir. Vücut makinesini oluşturan parçalar ve organlardan her birinin bir görevi olmakla birlikte bazı organlar diğerlerinin işlevine de katılırlar. Ancak his yani duygu, sinirlere özgü olup vücudumuzda sinirlerden başka hiçbir şey duygu işlevi için hizmet etmez. Denilebilir ki, vücudumuzda sinirler bulunmazsa vücudumuz duygulanmayan "*odun*

[9] Johann Heinrich Samuel Formey (1711-1797): Alman gazeteci ve yazar.

gibi bir şey olur" kalır (Ahmet Midhat, s. 94). Vücuda zarar verildiğinde o acıyı hissettiren, sinirlerin duygu gücüdür; zihinsel hislerin sebebi de budur.

1.2.2. Kuruntu Gücü ve Gulyabani Gibi Hayaller

Kuruntu gücü, insanın zihninde ya da başka yerde hiçbir şey olmadığı zaman meydana gelen kuruntusunu temsil eder. Örneğin, karanlıkta bir yerde dururken bir şey olmadığı halde insanın içine ürperti gelmesi, gulyabaniler görmesi, kuruntu gücünün etkisindendir ve bunlar gittikçe artmaya başlar. Kuruntu anında insanın vücudu kaskatı kesilir, sadece kuruntu hissi ayakta durur.

Ahmet Midhat eserlerinde batıl inançları, halkın eğitilmesi ve doğru yolun halka gösterilmesi açısından ele alır. Çünkü yazar, anlatılan her batıl inançtan dolayı kaynaklanan olaydan sonra olayın mantıklı açıklamasını yapar (Aliş, 2006: s. 157). Eserinde buna örnek olarak şunu görmek mümkündür: Bazı eski Osmanlılar kuruntunun üstesinden gelmek için dua okuyamayacak durumda olan okuma yazma bilmeyenlerin havaya doğru tabanca atmalarını tavsiye eder, onlara göre bu sayede cinler gürültüden kaçarlar. Fakat tabancayı cine doğrultularsa kendilerinin de aynı yerden vurulacaklarını söylerler. Yazar ise bunun insanın kuruntulanmasından dolayı meydana geldiğini aktarır.

Ahmet Midhat, kuruntuların sebebinin insanın kendini vehimlendirmesi olduğunu ifade ettikten sonra bu kuruntuların meydana getirdiği şeylerin yok olması için kuruntuların üstüne gidilmesi, onların yenilmesi gerektiğini söyler. Ahmet Midhat'ın bu yaklaşımı dinî değerlendirmeyi bir kenara bırakan akılcı bir yorumdur: *"İnsan bir kere kuvve-i vâhimesine galebe etmeğe başlar ise kuvve-i mezkûre bir yandan eksileceği gibi hayalât ve evham dahi eksile eksile ortada hiçbir şey kalmaz."* (Ahmet Midhat, s. 105)

1.2.3. Kâbus Yani Ağırlık Basmak

Ahmet Midhat, kâbus konusunda hekimlerin araştırmalarına değinir. Aktardığına göre uykuda kâbusun nedeni, midenin dolgunluğundan ve sindirimdeki

ağırlıktan dolayı beynin etkilenmesidir. Yazar, kâbus meselesine de bilimsel yaklaşmaktadır. Formey'in düşüncelerine yer verir. Kâbusun oluşma nedeni olan vücuttaki değişikliklere değinir.

Formey, mide dolgunluğunun her zaman kâbusa neden olmayacağını belirtir. İnsan, uykudan önce mide sindirimi gerçekleşmediği her zaman kâbus görmez. Kâbusun asıl sebebi kuruntu gücüdür. Ağırlık bastığı zaman kişi kendisini rüyada tehlikelere maruz kalmış görür ve âciz kalır. Bağırmak ya da koşmak istese de bunu gerçekleştiremez. İnsan uyanık iken çevresinde fark edebileceği şeyler olduğundan kuruntu gücüne yer kalmaz; uyku hâlindeyken bunun meydana gelmesi, zihnin meşgul olacağı şeylerden soyutlanmasından dolayı kuruntu gücüne maruz kalmasıdır. Yani insanın sessiz ve karanlık ortamda da korkuya düşmesi, kuruntuya yol açacak bir durumda bulunmasındandır. İnsan uyanıkken ıssız yerlerde de bulunsa etrafta meşgul olacak çok şey olduğundan, kuruntuya kapılması ihtimali düşüktür.

Ahmet Midhat, ayrıca kâbusun genelde korkak adamların başına geldiğini söyler. Bunun sebebini, onların vehimlerine yenik düşmesine bağlar. Korkmayanlar ise vehimlerine yenilmedikleri için kâbussuz bir şekilde derin derin uyurlar.

1.2.4. Alelâde Rüya

Ahmet Midhat, burada ilkin rüyanın nasıl görülebileceğini okuyucuya aktarır. Bazı bilim adamları, nesnelerin göz aracılığıyla beyinde göründüğünü belirtir. Buna göre göz kapandığında beyinde bir şey olmaması gerekir, fakat insan gözleri kapalı olduğu halde rüya görür. Yani beyinde bir şeyler görmek için mutlaka göze ihtiyaç yoktur. Beynin kendi varlığı rüya görmek için yeterlidir.

Alelâde rüya, hafızada bulunanların zihnin onların dışındaki şeyler ile kendisine meşgul olacak şeyler bulamadığında oluşur. Ayrıca önceki başlıkta bahsedilen kuruntu, insanın sadece korkulu şeyler görmesine sebep olmaz, hayal edilen şeyler de kuruntulardandır. Ayrıca zihinsel kaygılanma rüyayı da meydana getirebilir: "*Hatta yalnız mahfûzât-ı dimâğıyye değil tevehhümât-ı dimâğıyye dahi tecessüm ederek rüya teşkil edebilir."* (Ahmet Midhat, s. 120) Kişinin uyanık

durumdayken tecrübe ettiği şeyleri rüyasında görmesi hafıza gücünden, hiç görmediği, dolayısıyla tecrübe etmediği şeyleri görmesi ise zihinsel kuruntulardandır.

Ahmet Midhat, herkesin rüyasının kendi fikir dairesine göre meydana geldiğine dikkat çeker. Örneğin; rüyada kitap okumak, şiir söylemek ve matematik denklemleriyle uğraşmak gibi haller görülebilir. Yazar, rüyalarında bu gibi şeyleri gören kişilerin gerçekte o işle meşgul olmalarından kaynaklandığını bir örnekle açıklar ve sonra kendisinden örnek verir:

"Bir paçavracı veyahut bıçak bileyicisi hiçbir zaman rüyasında kendisini bir diplomat olmuş ve bir konferansta düvel-i sâire diplomatlarıyla mu'âhedât-ı düveliyye bahsine girişmiş olduğunu görmemiştir ve görmesi de mutasavver değildir. Zira o adamın kuvve-i hâfızasında böyle bir hatıra mahfuz olmadığı gibi kuvve-i müfekkiresi dahi bu yolda hülyalarda bulunamaz." (Ahmet Midhat, s. 125)

"Biz kendi nefsimizde tecrübe ettik ki beliyye-i nefye duçar olduğumuz zamana kadar rüyamızda hâl-i mahbûsiyyet asla görmemiş iken zindân-nişîn olduğumuz müddet mahbesten çıktığımızı firar eylediğimizi ve yine tutulup hapsolunduğumuzu velhasıl hep mahbusiyet hâline dair şeyleri görmeğe başlamışıdık. Sebebi? Çünkü o zamana kadar kuvve-i hâfızamızda bu ahvale dair hiçbir şey bulunmadığı gibi kuvve-i vâhimemiz dahi onları vehmetmez iken ondan sonra bu tahayyülât baş göstermiştir." (Ahmet Midhat, s.125-126)

1.2.5. Safî ve Sadık Rüya

Ahmet Midhat bu başlıkta konuya doğrudan girmez. Öncelikle kablelvukudan bahseder. Evrende genel bir mıknatıs vardır, kişiye bazı hisler sağlar. Bir adamı görünce onu tanımadan onun hakkında olumlu ya da olumsuz şeyler söylemek kişinin içine doğan hislerden dolayıdır. Görüldüğü gibi yazar burada rüya bahsinden uzak bir konuyu işler. Sadece son paragrafta başlığa dair bir şeyler söyler.

"Safî ve sadık rüya" karmaşık olmayan rüyadır. Ahmet Midhat araştırmacıların, rüyaların kişiye özgü durumlardan meydana gelmesinden dolayı düz ve karışık rüya arasında fark aranmaması gerektiği yolundaki düşüncelerine yer verir. Bunun tersine İslâmî araştırmacıların düz ve karışık rüyayı birbirinden ayırdıklarını aktarır. Safî ve sadık rüya için insanın beynini karıştırmamış, çok işle meşgul olmamış olması; kalben, zihnen ve bedenen saflık gibi maddî ve manevî şartların mükemmeliyetini barındırması gerekir.

1.2.6. Rüya Yorumu

Ahmet Midhat, rüya yorumu konusunda ilk önce kendi yorumlarını dile getirir. Okuyucuya tavsiyede bulunur, kocakarıların yorumlarını önerir, çünkü onlar hiçbir rüyayı kötü yorumlamaz.

Ahmet Midhat'a göre insan kendi gördüğü rüyayı kendisi yorumlamalıdır. Çünkü kişi rüyada gördüğünün neye yol göstereceğini anlama hususunda en iyi konumdadır. Ayrıca rüya yorumunun hakkıyla gerçekleşmesi için zarafet ve zekâ lâzımdır.

"İ'tikād-ı âcizânemize kalırsa insan kendi gördüğü rüyayı yine kendisi tabir etmeli. Zira rü'yâ-yı sâdıka hiss-i mütekaddim-i tahassüsâtının safvet-i zât ü kalb derecesine göre âlem-i menâmda kuvve-i müfekkire-i dimâğıyye önünde safî ve mütecelli olarak tayin etmesinden ibaret olmaktan başka bir suretle telâkki fennen kabil olamayıp o halde hiss-i mezkûrun sahibi rüyayı gören insanın kendisi olduğuna göre rüyanın delâlet-i şâirânesi kadar kendi tahassüsât-ı derûnu dahi ta'bîr-i rü'yâda kendisine yardım eyler." (Ahmet Midhat, s. 143)

1.2.7. Dış Sebeplerden Kaynaklanan Rüyalar

Bazı rüyalar, zihinsel kaygılanmalardan meydana geldiği gibi bazı rüyalar da başka sebeplerden meydana gelebilir. Ayrıca gerçeklikte olan kimi gariplikler/ihtiyaçlar yapay rüyalara yol açabilir. Örneğin, uyku esnasında susayan

bir adamın rüyasında su araması, ne kuruntu ne de hafıza gücündendir; aksine tamamen susamış olmasındandır. Ahmet Midhat bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"Şu teşnelik rüyasının sebeb-i hâriciyyesi ise mahza susuzluktan naimin ağzı kavrulmasından ve derunu alevlenmesinden ibaret olup biçare adamcağız derin uykuda bulunduğu için uyanamayarak bu hal kendisine bir rüya suretinde tecelli eylemektedir." (Ahmet Midhat, s. 153)

Ahmet Midhat bu konuya ilişkin birçok örnek verir. Söz gelimi, kişinin yatakta yuvarlanıp kıyısına geldiğinde rüyasında kendisini uçurumun kenarında görmesi rüyanın dış sebeplerdendir. Rüyanın bu gibi sebeplerle oluşabilmesi, bazı uyuyan kişilere yapay olarak rüyalar gösterme denemelerine kadar birçok şeye zemin hazırlamıştır. Ahmet Midhat bu meseleyi tuhaf karşılar.

1.2.8 Uyuyanlara Yapay Rüya Göstermek Mümkün müdür?

Yapay uykuda uyuyan kişinin, kendisini uyutanın faaliyeti sonucunda yapay rüya görmesi mümkündür. Uyku esnasında duyu organları devre dışı değildir. Duyu organlarının işlevinden istifade edilerek yapay rüya gösterilebilir. Diğer duyu organlarından ziyade işitme duyusu aracılığıyla yapay rüya göstermek daha kolaydır. İkinci derecede olan görme, dokunma ve koku alma duyularına da gerektiğinde başvurulabilir. Ahmet Midhat, tecrübesinden örnek vererek bir kız çocuğunda yapay rüya meydana getirmeye çalıştıklarını söyler. Fakat tam anlamıyla başarılı olamamışlardır. Çünkü yapay rüya göstermek için ustaca hareket edilmelidir.

Ahmet Midhat açıklayıcı ve örnekleyici tavrını sürdürerek, yapay rüyanın ne derecede mümkün olduğunu açıkladıktan sonra nasıl uygulanacağını anlatmaya başlar. Örneğin, yapay rüyayı gösterecek olan kişinin odada duman oluşturup uyuyan kişinin ayağına yakılmış hırka bırakarak "Yangın var!" diye bağırınca uyuyan kişi de aynı şekilde bağırarak uyanır. Rüyasında da yangın gördüğünü anlatır. İnsanın zihnine, rüya ile ilgili ne kadar çok şey bırakılırsa ve duyu organlarının işlevinden ne kadar çok faydalanılırsa yapay rüya göstermek de o kadar kolay olur: *"Zihne ilkaat*

için istimal olunan vesait ne kadar çok ve kuvvetli olur ise rü'yâ-yı sunî irae edebilmek o kadar kolay olacağı bedihî ve âşikârdır." (Ahmet Midhat, s. 170-171)

1.2.9. Sayıklamak

Uykudayken söylenmeye sayıklamak denilir. Sayıklamak, çoğu zaman insanın kısmen uyanık olduğu ve vücudunun hareket ettiği zamanlarda meydana gelir. Bazı kimseler o kadar açıkça söz söylerler ve seslerini de o kadar kuvvetlice çıkarabilirler ki kendi sesleriyle kendilerini tamamen uyandırırlar. Bazısı kendisine sayıkladığı şeylerle ilgili soru sorulunca cevap bile verir. Uyuyan kişi kendisine soru sorulduğu zaman uykuda olmadığını hisseder, fakat uyanık da olmadığı için farkında olmadan cevap verir.

Bazı araştırmacılar sayıklamak ile somnambülizmi yani uyurgezerliği aynı şey sayarlar. Fakat uyurgezer olan birine uykudayken sorular sorulsa cevap vermez ve uyanır. Sayıklayan adam ise sadece sorulan sorulara cevap verir, fiilen hiçbir şey yapmaz. Yani sayıklamakta hareket yokken uyurgezerlikte vardır, dolayısıyla ikisi aynı şey değildir. Uyurgezerlikte derin uykuyla birlikte uyanıklığa yakın olma hâli varken rüya ile bağı yoktur, fakat sayıklamak asıl rüyayla ilgilidir:

"Bazı erbâb-ı tedkîk sayıklamak ile somnambülizm yani uykuda iken gezmeği ikisi bir şeydir diye hükmetmişler ise de tedkîkāt-ı kaviyye bunların aleyhinde hüküm verilmesi icap eylemiştir. Somnambül olan adam bi'l-fiil birçok şeyler yaptığı halde lakırdı söylemediğine ve kendisinden bir şey sual edilecek olsa cevap vermeyip daha zekice sözler söylense uyandığına dikkat olunmuştur. Sayıklayan adamın ise işi yalnız söz söylemek olup bi'l-fiil hiçbir şey yapmadığı dahi nazar-ı tedkîke alınmıştır. Binaenaleyh sayıklamak başka ve somnambülizm dahi başka olduğuna kanaat edilmiştir." (Ahmet Midhat, s. 175-176)

1.2.10. Uyurgezerlik

Ahmet Midhat, uyurgezerliği uyku durumlarının en tuhafı diye niteler. Öyle ki bazı uyurgezerler sadece gezinmekle yetinmeyip yazı bile yazabilmektedir. Yazar bunun çok hayret verici olduğunu kaydeder.

Bazıları uyurgezerlerin uyanıkken yapamayacağı şeyleri uykudayken yaptıklarını söylerler. Ahmet Midhat, bunların mümkün olmadığını söyler ve bunları ileri sürenleri şarlatan diye niteler. Sonrasında bu konuya dair üç fıkrada Voltaire'in incelemelerine yer verir.

Birinci fıkrada, uyurgezerlerin gezer haldeyken yaptığı hareketlerin birdenbire meydana gelmediği uyanıkken yapılanların bir uzantısı olduğu belirtilir. Ardından örnek verilir. Örneğe göre, papaz olma yolunda ilerleyen bir öğrenci hiç vaaznamesi olmadığı halde rüyasında vaazname yazmaktadır. Bu öğrencinin hiç vaaznamesi olmadığı halde rüyasında bunu görmesi, bir Yortu gününde okunmuş bir vaaznameden etkilenip onun hafızasına kaydetmesinin ürünüdür. Yani, uyurgezerin uyku hâlindeyken gerçekleştirdiği etkinlik; uyanıkken kısmen tecrübe ettiği veya bilinçaltına attığı bir şeydir.

İkinci fıkra bir mektubu içermektedir. Burada anlatılana göre korkunç rüyalar, fikrin veya vücudun acı içinde olmasından kaynaklanır. Bu tür rüyalar dolgun bir mideye sahip olan veya uyanıkken düşünen, kederlenen birinde görülür. Aynı şekilde iyi çalışan bir çiftçinin derin ve rahat uyuması, rüyalardan rahatsız olmaması da hafif bir mide ve beyinle yatmasından kaynaklanır. Rüyada görülen bazı şeylerin, yaşanmışlığın yansıması olduğu da kaydedilir. Örneğin, birinin ölmüş oğlunu rüyasında görmesi, onun gerçekte oğlunu hayal etmesindendir.

Üçüncü fıkrada ise okuyucuya sorular yöneltilir: "*Fakat nasıl oluyor ki uykuda iken bütün havass meyt hâlinde bulunduğu halde yalnız bir hiss-i dâhili uyanık bulunuyor? Gözlerinizin görmediği ve kulaklarınızın işitmediği halde rüyanızda nasıl görüp işitiyorsunuz?"* (Midhat, s. 197) Voltaire bunun gibi pek çok sorudan sonra rüyaların hafızada kayıtlı olanlardan doğduğunu belirtir.

Ahmet Midhat, Voltaire'in görüşlerini aktardıktan sonra kendi düşüncelerini belirtir. Voltaire'in fikirlerinden yararlanarak bir uyurgezerin uyanıkken yapamadığı şeyleri uykuda yapabilmesinin rüya ile benzerlikten dolayı meydana geldiğini aktarır. Buna göre insanın bir şeyi yalnız rüyada görmesine rüya, bunu fiile çıkarmaya çalışmasına ise uyurgezerlik denir.

1.2.11. Özet

Ahmet Midhat, son olarak kaydettiklerinden asıl olarak dikkate alınacak şeyin, beyinde bulunan kuruntu gücü olduğunu söyler. Kuruntu gücü, insanın sadece uykudayken değil uyanıkken de gulyabani gibi hayaller görmesiyle sabittir.

Ahmet Midhat, Voltaire'in rüyaların hafızadan meydana gelmesi durumunda, insanın rüyasında normalde hiç aklına gelmeyen karışık ve garip şeyleri hiç görmemesi gerektiği yönündeki düşüncesini haksız bulur. Çünkü insan, rüyasında gördüğü tuhaf şeyi gerçekte hiç düşünmediğini sanmasına rağmen önceden görmüş veya düşünmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

NEVM VE HÂLÂT-I NEVM'İN LÂTİN HARFLİ METNİ

“Tercümân-ı Hakîkat” tefrikalarından mütehassıl
Yeni Kütüphane

Nevm ve Hâlât-ı Nevm

Muharriri

Ahmet Midhat

(Kırk Ambar) Matbaası’nda tab’ olunmuştur.

İstanbul
1298

“İ’tirâf-ı acz-i husûsî vü umûmî”

Acz-i husûsî her teşebbüsât-ı tahrîriyyemizde hüküm ve eser-i zâhiri vü maddîsini kendi kendisine meydana koymakta bulunan bir şey olduğundan buna dair uzun uzadıya tasdiata hacet yoktur. Hele bu defa “Nevm ve Hâlât-ı Nevm” ser-levhasıyla başlamış olduğumuz şu taharriyyât ü tedkîkāt-ı fenniyyede bizi acz-i husûsîmizin bir kat daha müşkilâta uğratacağını şimdiden arz edebiliriz. Zira bahsimizin ser-levhası gayet sade bir şey olmakla **[3]** beraber taharriyyât ü tedkîkāt-ı fenniyyece acz-i umûmîyi bile teslim ettirecek mertebede müşkilât-ı azîmedendir.

Hakikat bazı şeyler vardır ki sathiyyatta veyahut bâdî-i emrde hiçbir şey addolunamayacak kadar sade iken o şey hakkında tedkîkât-ı fenniyyeye girişildiği zaman Felâtunları âciz bırakacak kadar müşkilâta duçar olmak tahakkuk eyler. Meselâ kış mevsiminde elimizde maşa lâ-yenkatı’ karıştırıp eğlenmekte ve ısınıp istifade eylemekte bulunduğumuz ateşten ne olur? İşte kömürü yakmışlar önümüze koymuşlar. Biz dahi karıştırıp duruyoruz. Ancak haydi bakalım ateş hakkında biraz tahkîkât ü tedkîkât-ı fenniyyeye girişelim. Ateş nedir? Bir cevher midir **[4]** yoksa bir araz mı? Cevher ise hacmi ve sıkleti vesairesi hakkında tedkîkât-ı fizîkiyye ü kimyeviyye icra edebilmeliyiz. Araz ise kendisiyle kaim olması lâzım gelen cevher ile olan nispetini araştırmalıyız. Bu bâbda hükemadan aglebi âciz kalmışlar. Olmaz işleri oldurmağa çalışan Volter [Voltaire] yalnız bu mesele üzerine ciltler doldurmuş. Cihanda ateş ne zamandan beri mevcut imiş. İlk ateşi fikr-i beşer nasıl tahayyül etmiş? Ateş cisimden cisme ne suretle sirayet eder? Ecsamdaki mevâdd-ı müşta’ile ihtirakı hâlinde o ecsam üzerinde ne gibi te’sîrât-ı kimyeviyye gösteriyor? Ateş hararetten mi ibarettir? Hararet dosdoğruca ateş mi demektir? Ateş veyahut hararet **[5]** kâbil-i tazayyuk mudur?..... İşte sonu gelmez bir bahis ki insan bir ömür müddet

çalışacak olsa hep iştigal edebilecek cihetlerini bulabileceği gibi nihayet gide gide bahsine bir münteha dahi bulamayarak gerek kendi acz-i husûsîsini ve gerek bu meselede dahi fününun kendisine yardım edemediği için fününun veya vâzı'-ı fünûn olan hükemanın acz-i umûmîsini itirafa mecburiyet hisseyler.

Halbuki "nevm ve hâlât-ı nevm" dediğimiz zaman hâlâtı biraz şu tarafa kalsın yalnız uyku denilen şeyin mahiyeti hakkında edilecek taharrî ve tedkîk ateş meselesine dahi kıyas kabul edemez. Bu meselede psikoloji ve fizyoloji fenlerinden istimdad edecek isek **[6]** de bu fenlerin henüz şu gibi mesâ'il-i dakîkada bize lüzumu veçhile imdat edebilecek bir mertebe-i kemâle vasıl olmamış bulunduklarını itirafa mecburiyet vardır. Ne hacet fizyolojinin rehberi olmak lâzım gelen ilm-i teşrîhçe bile henüz göze çarpabilecek kadar bedihî bulunan azanın tedkikatıyla iştigal ediliyor gibi bir şey olup vakıa tedkîkât-ı hurdebîniyye ile iştigal eden birçok müdekkikler birçok tedkîkât-ı cedîdelerini ortaya koymakta iseler de bu dahi meşgûl oldukları fennin noksân-ı küllîsinden başka hiçbir şeye delalet edemez. Zira fence noksan olmasa idi erbâb-ı tedkîkin yeniden yeniye uğraşmalarına hacet kalmayacağı gibi uğraşsalar dahi **[7]** yeniden yeniye bir şey keşfedememeleri iktiza eyler idi. Hâl ise bunun aksinedir. Teşrih ilerledikçe fizyoloji ve psikoloji dahi ilerleyerek nihayet bir zaman gelecek ki şimdiki halde meselâ mâhiyet-i hakîkiyye-i hayât meselesi gibi zanniyyât derecesinde bulunan şeyler dahi "İki kere iki dört eder." mertebesinde kat'î ve mutlak olan hakāyık-ı fenniyye mertebesini bulacaktır.

İmdi şimdiki halde uyku dahi ancak akıl ve hayat misillü ma'lûmât-ı kat'îyye vü muhakkıka ile malûm değil belki zanniyyât-ı takrîbiyye ile maznun olan şeylerden olup bu mesele iştigâl edecek olan bir adam fününun bile acz-i umûmîsine duçar olarak buna zamîmeten bir de **[8]** acz-i husûsîsine mahkûm olursa artık kesreti tabiî ve zarurî olacak bu nevâkısından dolayı erbâb-ı mütâlâ'anın af ve safhlarına ilticadan başka hiçbir çaresi kalmaz.

(Taksîm-i Mebâhis)

Biz bu tedkikatta mebahisimizi esasen iki fasla taksim edeceğiz ki birinci fasıl "nevm" ve ikinci fasıl dahi "hâlât-ı nevm" olacaktır. Birinci faslın mebahisi ber-vech-i âtî tertip olunmuştur:

Uyku ile Ölüm Arasındaki Nispet – Uyku Asıl Uyanıklık ve Uyanıklık Dahi Asıl Uyku Addolunabilir mi? – İşgāl-i Hâriciyyeden Tecerrüd – Mâsivâdan Tecerrüd ve Âlem-i Müşâhede – Uykunun Fizyoloji Fennince **[9]** Tarifi – Vücudun Bir Makineye Sûret-i Teşbîhi – Tasarrufât-ı Hayvâniyye Bahsi – Uykunun Esbâb-ı Fizyolojikıyyesi – Bazı Ahvâl-i Nevm – Sun'î Uyku – Hulâsa –

İkinci faslın havi olduğu mebahis dahi bir ber-vech-i âtî tertip olunmuştur:

Asabın Kuvve-i Mütehassisesi – Kuvve-i Vâhime ve Gulyabani Gibi Hayalât – Kâbus Yani Ağırlık Basmak – Alelâde Rüya – Safî ve Sadık Rüya – Ta'bîr-i Rü'yâ – Esbâb-ı Hâriciyyeden Mütehassıl Rüyalar – Uykuda Olanlara Sunî Rüya Göstermek Kabil midir? – Sayıklamak – Somnambulizm Yani Uyur İken Gezmek – Hulâsa –

(Fasl-ı Evvel)

[10] Mebhas 1
– Uyku ile Ölüm Arasındaki Nispet –

"Uyku" için bir ta'rîf-i garîb olmak üzere "Uyku küçük ölümdür ölüm ise büyük uyku!" denilmiş. Vakıa burada şu "tarif"ten efradını cem ve ağyarını men maksadının husulünü beklemek baiddir. Ancak bu tarif uykunun mâhiyyet-i hakîkîyyesi hakkında taharriyât ü tedkîkât-ı fenniyye icrası için güzelce bir üssü'l-mebhas ittihaz olunabilir.

"Uyku küçük ölümdür." denildiği zaman uykuyu bilmek ölümü bilmeye tevakkuf ediyor. Zira "ölüm" ne olduğunu bilecek olur isek onun küçüğü dahi **[11]** uyku olacağını istidlâl eyleyeceğiz. Fakat ölüm ne olduğunu mutlak ve muhakkak olarak tayin edebilecek miyiz? Bu da başkaca müşkil bir meseledir. Her meselenin diğerine tevakkufu bir teselsül ve son meselenin yine ilk meseleye menutiyyeti bir devir hasıl edeceğine bakıp da insanın hakāyık-ı kat'iyye taharrisinde âhir-i kâr vâsıl-ı mertebe-i ye's ü fütûr olacağına teessüf etmemelidir. Paskal [Pascal] gibi vâsıl-ı aksâ-yı ulûm addolunan eâzım-ı insân için ilimde mertebe-i kemâl işte bu ye's ü fütûr-ı encâm olduğunu ömürlerce tedkikat üzerine keşf ve hükmetmişlerdir. İnsanın evvelâ mebde-i hareketi cehl-i küllî olduğu gibi müntehâ-yı tahsîli dahi yine cehl-i küllî olup şu kadar ki ilk cehl-i küllîsi **[12]** nev'-i beşer için mümkün ve hatta hasıl bulunan malûmattan tecerrüdü demek olduğu halde son cehl-i küllîsi insanın ilm-i

ilâhîye nispetle içinde kaldığı cehl-i küllîden ibaret olur. Binaenaleyh hakāyık-ı eşyâ vü ahkâm hakkında ma'lûmât-ı mevcûd adem-i mükemmeliyyeti ve sathiyyeti ile beraber yek-digerini yine öyle gayr-ı mükemmel ü sathî olarak öğretmeğe yardım ve delalet edebildiği gibi ölüm hakkında mevcut olan malûmattan dahi –bâlâdaki tarif iktizasınca– uykuyu da istidlâle çalışabiliriz.

Ölüm hakkında iki itikat mevcuttur ki birisi ölüm demek vücut denilen makinenin her icrasındaki her hareket ve amelin külliyen inkıtaından **[13]** ve binaenaleyh bekā-yı vücûda lâzım gelen kuvvayı yine o vücudun peyda edememesinden dolayı vücudun dahi daima tazelenip devamı imkânı mahvolarak birkaç zaman içinde çürüyüp zayi olmasından ibarettir. Diğer itikad ise ölüm demek insanın asıl (ben) dediği şeyin yani ruhun mahfaza-i cismâniyye vü maddiyyesi olan bu vücuttan ayrılarak vücut bir minvâl-i ma'rûz çürüyüp mahvolduğu halde ruhun yine o enaiyyetini muhafaza etmesinden ibarettir. Şu iki itikadı ahad-i hümâ ile tevkif kabil değildir. Vakıa vücudun çürümesi hususunda itikadlar bir gibi görünür ise de birinci itikad erbabı ruhu dahi vücut ile beraber çürüttükleri halde **[14]** ikinci itikad erbabı insanı ve insanın vücudunu velhasıl enaiyyetini öldürmeyip ve çürütmeyip ona beka verirler. Peygamberân-ı zî-şânın kâffesinin halka telkin buyurdukları diyanet işte bu ikinci fikr-i hikmete mebni olup âlem-i âhiret ruhun vücuttan ayrıldığı zaman mevcudiyetini iade ve ibka ve idame eyleyeceği âlem-i hakîkî vü câvidânîdır.

İmdi uykuya "Küçük ölümdür." denilmesi eğer birinci itikada göre ise uyku ölüme asla kıyas kabul edemez. Zira uykuda iken vücut makinesinin kâffe-i âlâm ü eczâsı külliyen ve kat'iyyen ta'tîl-i amel ü hareket etmezler. Bir meyt iki günde bozularak çürümeğe başladığı halde insan Ashâb-ı Kehf **[15]** gibi senelerce uyusa yine bozulup çürümez. Halbuki uykunun küçük olup olması ikinci fikir ve itikada göre dahi teslim olunamaz. Zira bu itikada üss-i muhkem olmak üzere "Nas uykudadır. Vefat eyledikleri zaman uyanırlar." buyrulmuş ki insan için memat bir mahviyyet-i külliyye demek olmadığına vâsıl-ı hayât-ı câvidânî işte o memat içinde bulunduğuna göre ölüm bir nevm olduktan ziyade bir bidarlık addolunur.

"Uyku küçük ölümdür." sözü hakkında mücmelen ve muhtasaran dermeyan eylediğimiz şu kıyas "Ölüm büyük uykudur." diye tarifimizin ikinci fıkrası olmak üzere dermeyan edilen kaziyyeye dahi tatbik olunur. Hem **[16]** de her iki fikrin ikisine göre de tatbik kabul eder. Denilebilir ki ölüm büyük uyku addolunamaz. Zira

fikr-i evvele göre ölüm mahv-ı küllî demektir. Fikr-i sânîye göre dahi aynı bidarlıktır.

Mebhas 2
Uyku Asıl Uyanıklık ve Uyanıklık Asıl Uyku Addolunabilir mi?

Uyku hâlinde vücut makinesinin imal ve harekâtı pek bedihî olan birtakım tadilâta duçar olmasa idi ölümü bir bidarlık addeyleyen fikr-i diyâneti tamamı tamamına olarak uykuya bi't-tatbîk "Asıl hayat memat yüzünden hasıl olan hayat olduğu gibi asıl bidarlık dahi uyku yüzünden hasıl olan **[17]** bidarlıktır." diyebilir idik. Zira uyanıklık hâlinde bidarlık şanından olan eşgāl-i hâriciyye insanı ol kadar meşgûl eyler ki ezcümle kuvve-i hâfızasındaki mahfuzatın varlığından bile insanın haberi olamaz. İşte uyanıklığın bu cihetine bir nev' uyku yani insanın kendisinden habersizliği denilebilmek pek de müsteb'id olamaz. Halbuki uyku hâlinde insan kendi enâniyyet-i husûsiyyesine daha ziyade yaklaşabilir. Bu ise mahfuzatının ve hatta tevehhümatının bile rüya âleminde âdeta tahakkuk eden derecede insanın huzurunda isbât-ı mevcûdiyyet etmesiyle muvazene olunabilir. Binaenaleyh uykunun şu hâline dahi bir nev' uyanıklık tabir olunabilir.

[18]İşte evvelce demiş olduğumuz veçhile uyku hâlinde vücut makinesi ta'dîl-i i'mâl ü harekât etmemiş olsa ve bahusus uykunun ibtidâ-yı vürûdu vücut makinesine bir kesel ârız olmak suretiyle vuku bulmasa uykunun asıl uyanıklık addonulabilmesi dahi münasip olunabilir ise de vücut makinesinin ta'dîl-i harekât etmesi buna külliyen mani görülüyor.

Uykuya "uyanıklık" ve uyanıklığa "uyku" tabir etmekliğin imkânını araştırmak karilerimize mûcib-i istigrâb olmamalıdır. Zaten yukarıki fıkrada ihtar ve tekrar eylediğimiz ta'dîl-i i'mâl ü harekât kaziyyesiyle za'f ve kesel kaziyyesinin bu babda bir hükm-i kat'î itasına mümanaatı derpiş edilmekle beraber düşünmelidir ki bizim **[19]** bu mülâhazamız uykuyu hemen hiçbir münasebeti olmayan ölümün küçüğü ve ölümü dahi uykunun büyüğü addetmek kadar mugāyirât-ı fenniyyeden de addolunamaz. Hatta hasbe'l-İslâmiyye bir gayret-i memdûha-i dîniyye ile nas uykuda olup öldükleri zaman uyanacakları kavl-i celîlinin isbât-ı isâbetine bir yol aramak maksadıyla dahi bu mülâhazatı serd etmiyoruz. Zira hakāyık-ı dîniyyemiz zaten ilm-i

ilâhîye nispetle cehl-i mahz derecesinde kalan fünûn-ı âcizede dahi âciz olan bizim gibi bir muharririn ispatıyla tahakkuka muhtaç olmayıp hakāyık-ı mezkûre mine'l-ezel hakāyık-ı kat'iyyeden oldukları gibi ilelebet dahi hakāyık-ı kat'iyyeden olacaktır. Ancak uyku hakkında şu mülâhazatımız mâhiyyet-i nevme dair **[20]** hükemanın semere-i tedkîkātı olan malûmatı telâkki ve tefehhüme yardım edebileceği gibi mebhas-i nevmden sonra hâlât-ı nevm meyanında asıl netice-i maksadımız olan "rüya" meselesince dahi bizim için tefehhümü tehsil eyleyecektir. Zaten hâl-i bîdârîde insanın gerçekten uyurcasına bir dalgınlıkta bulunmasıyla uyku hâlinde insanın uyanık bulunduğu zamanlar için arzu olunacak bir hatıra âleminde bulunması başlı başına bir mesele-i müstakile olarak mülâhazaya şayandır.

Mütâlâ'a-i âsârdan maksat hem eğlenmek hem istifade etmek olduğuna göre geliniz şu tavsiye eylediğimiz mülâhaza hususunda biraz daha ileriye gidelim. Bahsin aşağılarında belki **[21]** istifademize dahi yardım eder. Şimdiki halde ise hiç olmaz ise bizi eğlendirir.

Mebhas 3
"Eşgāl-i Hâriciyyeden Tecerrüd"

Ey kari! Size sorarız ki bu satırları okumakta bulunduğunuz şu anda okuduğunuz satırların mefhumlarını anlıyor musunuz? Eğer anlamıyor iseniz onu da isbât-ı müddeâya bürhan ittihaz ederiz. Zira deriz ki zihninizde başka şeyler dolu olduğu için bunları anlamıyorsunuz. Yok eğer bahsi iştiha ile okuyup anlıyorsanız hükmederiz ki şimdi şu anda sizin için varlık yalnız şu iştigal eylediğiniz uyku bahsi olup şimdiye kadar görmüş işitmiş ve eserlerini hafızanızda hıfzetmiş olduğunuz şeylerin hiçbirisi **[22]** zihninizde yoktur. Acaba onlar zaten zihninizde yok mu idiler? Şüphe yok ki öyle değil. Ya şimdi niçin yokturlar? Zira iştigaliniz uyku bahsine münhasırdır. Hatta ne kadar olsa bu bahis ile dahi bihakkın meşgûl olamıyorsunuz. Aralıkta bir kâğıt üzerinde bir leke veyahut bazı harfte olan noksânî-i intibâ' veya bazı kelimeleri sûret-i isti'mâlinde gördüğünüz garabetler bir yandan lâ-yenkatı zihninizi kendilerine celb ederek beyninizin olanca kuvvetini bu bahse sarf etmekten sizi men eyliyor.

Bu ise bidarlık şanıdır. Bidarlıkta hiç ehemmiyeti yok zannolunan şeyler zihni o kadar işgal ederler ki insan mahfûzât-ı kadîmesini kâmilen kaybetmişe döndükten

mâada **[23]** el'an iştigal etmekte bulunduğu şeyleri bile bihakkın zihnine ihata ettiremez. Şu ehemmiyetsiz işgāl-i hâriciyye meselâ sokaktan geçen bir araba gurultusu yahut satıcıların gürültüsü hareminizdeki çocukların mırıltısı gezip yürüyenlerin patırtısı kuşların cıvıltısı ve size olur olmaz şeyler için tevcîh-i hitâb edenlerin verdikleri can sıkıntısı ve fikir yorgunluğu gibi saymakla tükenmez şeyler olup elinizde kalem yazı yazdığınız veyahut gözlerinizin önünde kitap durarak okuduğunuz zaman oda içinde mahpus kalmış bir arının dışarı çıkmak için kendisini pencereye çarpa çarpa vızıldanması size ne kadar güzel fikirleri mütalâaları kaybettirmiş **[24]** olduğuna dikkat eylemiş iseniz işte bu ehemmiyeti olmayan işgāl-i hâriciyyenin zihne ne kadar meşgûliyet vermekte olduğunu tahmin etmişsinizdir.

Tahsil zamanında dersinizi bellemek ve eğer hıfza çalışmış iseniz sahâyif-i Kur'âniyyeyi ezberlemek için gece bir odaya çekilip yanınızda ses sada gürültü patırtı olmadığı halde çalışmak istersiniz. Bu ne demektir? İşgāl-i hâriciyyeden kendinizi ayırıp kurtarmak demek değil midir? İşgāl-i hâriciyye meyanında bir şey ezberlemek âdeta muhal gibidir. Meselâ size üç adam birden lakırtı söylemiş olsalar üçünün de söyledikleri lâkırdıları anlamak bellemek kabil olur mu? Halbuki işgāl-i hâriciyye üçe münhasır olmayıp lâ-yuad ve **[25]** lâ-yuhsa olduklarından zihin bunların hepsine inkısamdan sonra bakıye-i kuvvetiyle dersinizi dahi bellemeğe kifayet edemez. Ama işgāl-i hâriciyyeden tecerrüd eylediğiniz zaman meşgūliyyet-i fikriyyenizce daha uyanık bulunursunuz.

Hele sabah vaktini her zamana tercih eylersiniz. Değil mi? Sabahleyin zihinler daha açık olurmuş. Niçin? Zira dünkü gün meşâgil-i hâriciyye ile zihinde hasıl olan taab gece istirahatıyla bilkülliye mündefi olduğundan sabah zihin dahi vücut gibi dinlenmiş ve yeniden yeniye meşgûliyetler için çok kuvvetle hazır ve müstaid bulunmuştur. Akşama kadar çalışarak akşam baygınlık hâlinde bulunan amele ile sabahleyin işine henüz yeni başlamış olan **[26]** amele arasında kuvvetçe ne fark var ise zihince dahi aynıyla o fark vardır.

Ya gece uykudan uyanıp da bir zaman dahi uykunuzun kaçtığını size hiç vaki olmadı mı? Ama sarhoşluk veya hastalık gibi bir suretle zihniniz perişan olduğu zaman değil. Sıhhatiniz tamamıyla yerinde iken üç dört saat uyuduktan sonra uyanmışsınız hem de yatağınız içinde yalnız bulunuyorsunuz. Zira çift yatmak insan için en büyük bir meşgûliyyet-i tehiyye eder. Gece mum kandil falan da yanmıyor. Çünkü ziya zaten hiss-i basar için bir meşgûliyet olacağı gibi oda içinde size bazı

şeyler dahi gösterir ki onlar fikrinizi kendilerine celb ederek sizi **[27]** meşgûl ederler. Uyanık bulunduğunuz şu zamanda odanın içi zifirî karanlık olmalı. Hava soğuk dahi değil. Zira soğuk cilt üzerine tesir eyledikçe insanı her şeyden ziyade işgal eyler. Tir tir titremekte bulunan bir vücut ile zihin hiçbir şeyi tamamen ihata edemez. Oda içinde hava gayet mülayim bulunacak. Tahtakurusu pire sivrisinek gibi müziyyat yok. Duvar saatinin takırdamasından mütehassıl gürültü de yok. Hasılı âlem bir zulmet-i galîzaya müstagrak olduğu gibi derin bir de sükûta müstagrak olduğu zaman uykudan uyanmışsanız vakıa o zaman dahi sizi işgal edecek bazı şeyler var ise de öyle gündüzün velveleleri dağdağaları gibi **[28]** olmadığından yavaş yavaş kendinizi kendi dâ'ire-i enâ'iyyetinizde bulmağa başlarsınız. Bu halde zihninize neler gelir! Neler geçer! Mevâridât-ı zihniyyeniz o kadar çoğalır o kadar vüsat bulur ki hayrette kalırsınız. Kuvve-i hâfızanızda ne kadar da çok mahfuzat var imiş! Öyle şeyler hatırınıza gelir ki üzerinden geçen senelere nisbetle onları bilkülliye unutup kaybettiniz zannında idiniz. Bazı tulûatın dahi bilkülliye yeni olduğuna şüpheniz kalmaz. İhtimal ki bunlar hakikaten size ilk defa olmak üzere tali olur. Zira o halde zihniniz kâinat içinde alelumum her şey üzerinde icrâ-yı kuvvet eylediği bazı hükema tarafından zann ve zann üzerine hüküm dahi edilen bir seyyâle-i **[29]** umûmiyye-i incizâbât-ı mütekābileye mecra olacak bir istidad sureti peyda etmiştir. Veyahut o tulûât-ı cedîde gerçekten neysen mensiyyen hükmüne dahil olacak surette unutmuş olduğunuz bir şey olup şimdi teceddüdünü tulûât-ı cedîdeden addeyliyorsunuz. Hasılı bu hâl-i sükût ü sükûnet içinde bir aralık mevcûdiyyet-i cismâniyyenizi dahi kaybedecek derecelere gelip varlığınızı yalnız bir fikir varlığından ibaret sanıp "Acaba vücudum dahi var mıdır yok mudur?" diye elinizle kendi kendinizi yoklarsınız. Yahut kendi sadanızla kendi mevcudiyetinizi yine kendinize ispat için birkaç kelime söylemek suretiyle ses çıkarırsınız.

İşte bir şairin bir hakimin bir mevcudun **[30]** olanca kuvve-i fikriyyesini yalnız bir noktaya hasredebileceği zaman asıl bu zamandır. Bu zamanda insanın uyanıklığı o kadar berrak o kadar safîdir ki buna nisbetle zihnimizin yüz bin şeylerle iştigal eylediği zaman bidarîyi insan hakikaten bir uyku addetmek ister. Zira uyanık bulunduğu zaman her şey ile meşgûl olan gözü asl-ı şey-i matlûbu görmez. Her şey ile meşgûl olan kulağı asl-ı şey-i matlûbu işitmez. Hasılı her şey ile iştigale münkasım olan fikri asl-ı şey-ı matlûba inhisar eyleyemez.

Mebhas 4
"Masivadan Tecerrüd ve Âlem-i Müşâhede"

Âbidînin tercih eyledikleri zamân-ı mübârek dahi işte bu zamandır. İbn Haldun merhum **[31]** mevâlid-i selese hakkında beyân-ı fikr ü mütâlâ'a eylediği sırada meadinin en mükemmeli nebatat nev'inin en aşağısı olduğu ve nebatatın en mükemmeli hayvan nev'inin en âdisine ve en aşağısına takarrüb eylediği gibi insanın dahi hayvanların mükemmeliyetçe en balâsı olduğunu bihakkın ve taksîmât ü îzâhât-ı fenniyyeye pek muvafık olarak şerh eyledikten sonra insanı dahi bir kısmı ednası ve diğeri eşref ve a'lâsı olmak üzere ikiye taksim ederek esfel ve ednası kuvâ-yı zihniyye ve müfekkiresi kendini cemadat menzilesine tenzil edebilecek kadar az olmakla beraber o kuvvetlerini dahi yalnız meşâgil-i hâriciyye vü hasîseye sarf edenler olduğunu ve eşref ve a'lâsı ise bir mükemmeliyyet-i halkıyye ve kemâl-i kuvvet-i fikriyye **[32]** ile beraber masivadan bâ-tecerrüd-i ulviyyâtla hasr-ı iştigāl edenler idügini ve bunların âdeta âlem-i ulvî zü'l-ukūlüne takarrüb eylediğini ispat eder ki hakikaten doğru bir sözdür. İşte bu kemlîn-i gecenin iki nısfından sonra zihinleri tamamıyla müsterih olduğu halde uyanıp yalnız yukarıda sizin kendi nefsinizde tecrübesine delâlet eylemiş olduğumuz meşâgil-i hâriciyyeden değil belki masivadan tecerrüd âlemine girdikleri zaman onlar sizin ve bizim gibi yalnız mevâridât-ı fikriyyesine dikkat etmekle dahi kalmayarak belki ezhân ü efkâr-ı âliyyelerini o kadar ulvî bir âleme sevk ederler ki mevcûdiyyet-i cismâniyyelerinden cidden ve hakikaten bilkülliye tecerrüd etmiş sayılırlar. İşte bu haldedir ki onlara kim bilir **[33]** ne kadar envâr-ı mükâşefât vakı olur. Ama bir zaman sonra bu âlem-i suflînin meşgale-i velveleleri kendilerini istilâ edince onlar dahi bu hâli kaybederler. İşte Hazret-i Sâdî'nin:

Gehi bir târem-i alâ-nişînim
Gehi püşt-i pâ-yı hodnibinim

dediği halet bu halet olup târem-i a'lâ üzerinde oturduğu zamanın asıl bidarlık ve müşahede zamanı olduğuna ve kendi ayağının üzerini görmez bir halde bulunması ise asıl uyku demek olacağına zihinler güzelce temayül eyler. Halbuki gece vakti uyanıklığın uykuya pek karib olduğunu teslim eyledikten ve her zihn-i sâfî erbabının bir dereceye kadar ve kemlinin daha mükemmel ve daha açık ve parlak **[34]** mükâşefe zamanları dahi âlem-i rü'yâ idüginin göz önüne getirdikten sonra uykudan

bizim murat eylediğimiz manaya yani uykunun vücut makinesinden bazı eczanın ta'dîl-i i'mâl etmesiyle diğer bazılarını ameline daha ziyade safvet ve kuvvet vermesine göre asıl uyanıklık bu uyku addolunmak evvelki kadar istib'ad edilmeyeceğini zihinler teslim ederler.

Masivadan mütecerrid olan kibâr-ı izâm-ı hazerâtının kendilerini târem-i a'lâ üzerinde buldukları zamanları yukarıki fıkramızda pek mahdud bırakmış olduğumuza erbâb-ı tasavvuf istigrab buyursalar haklıdırlar. Ancak her şeyin en aşağıki derecesinden başlayarak yavaş yavaş derecât-ı âliyyesine doğru çıkmak **[35]** telif ve tahrirde riayet olunan usuldendir. Yoksa masivadan tecerrüd ederek hedef-i maksadına vasıl olmuş bulunanlar işgāl-i hâriciyye ile külliyyen kat'-i rişte-i ta'allûk eylemekte oldukları zihnimize varid olmamış değildir.

Hatta bu yolun salikleri havâyic-i beşeriyyelerince bir riyâzet-i dâimeden bulunmağı kendi yollarınca azim bir kestirme addederler ki bundan mukaddem bahsetmiş olduğumuz cehl-i küllînin ilk kısmında kalmayarak ikinci kısmına da varamamış olan bazı mütefelsifîn "Adam sen de! Hiç aç durmaktan ne çıkar! Vücudu za'fa duçar ederek mahva takribden başka bir şey hasıl olamaz." diye itirazlarda bulunsalar ise de hiç düşünmezler ki bir sû-i **[36]** hazm kendi uykularını bile kâbus denilen ağırlık basmasına uğratıp beyinlerini hâl-i bîdârîde olduğundan ziyade it'ab ve muztarip kalır. Bunlara ihtar edilse kendileri dahi teslim eylerler ki asıl rü'yâ-yı sâfı midenin hazmından sonra vücudun kemâl-i istirâhatle uykuya vardığı zamanlara mahsustur. Öyle ise bu âlem-i dağdağa ile hiç ilişiği kalmayarak bizim edebileceğimiz tabirce kendilerini daima safî ve hakikî bir rüya âleminde vasıl ta'bîr-i sahîhî üzere pekalâ uyanık olarak âlem-i keşfiyyât ü müşâhededе bulan kibar için kavânîn-i âdiyye-i hayvanîyyeden bile tecviz etmedikleri imtilâ-i mi'de bilkülliye mugayir olup vücuda ne kadar hiffet verirler ise zihinleri ve fikirleri **[37]** dahi o kadar safî olarak müşahedelerince daha ziyade bir parlaklık husule getirmiş olurlar.

Uyku hakkında buraya kadar idare eylediğimiz efkâr tamamı tamamıma tedkîkāt-ı fenniyye üzerine mübteni olmayıp bahsimizi hüsn-i telakkî için zihinleri de tehiyye etmiş olmak üzere her zihnin sühuletle ihata edebileceği mukâyesât-ı hâriciyyeden ibarettir. Binaenaleyh şu yoldaki mukayesatın mâvaka-i aleyhâsı olan nevm hakkında hükemanın tedkîkāt-ı fizyolojikıyyesini dahi ber vech-i âtî hulâsa ve icmal edelim:

Mebhas 5

"Uykunun Fizyoloji Fennince Tarifi"

Fizyoloji "vücut" denilen makineyi teşkil eyleyen azanın hidematından **[38]** havassından menafi'nden bahseder bir fen olup fünûn-ı tabî'iyyenin külliyeti demek olan târih-i tabî'ice muvaffak olduğu keşf-i bî-nihâyeden dolayı âdeta olmak mertebesini ihraz eyleyen hakîm-i meşhûr Bufon [Buffon] uykuyu işbu fizyoloji fennine bi't-tatbîk ber vech-i âtî tarif eylemiştir:

"Tab'a hoş gelen bir kesalet yavaş yavaş bi'l-cümle havassı istilâ eder. Vücudumun azasını ağırlaştırır. Ruhumun amelini tatil eyler. Ruhumun eşgal ve amelini fikrime ârız olan gevşeklik ile kıyas edebilir idim. Havassım artık körlenmeğe yüz tutarak eşyâ-yı hâriciyyeyi eşkâl-i sahîhalarıyla bana hissettirmeyerek onları bana fena bir surette tersim eyleyen birtakım suver-i acîbe **[39]** gibi gayet zayıf olarak gösterir. Bu dakikada gözlerim artık faydasız kalmıştır. Zira kendi kendilerine kapanırlar. Başım ise adalâtımın kuvvetiyle dimdik duramadığından kendisine dayanacak bir yer bulmak üzere göğsüm üzerine doğru eğilir. Bir aralık her şey kayboldu. Her şey bitti. Zihnimin izleri dahi münkatı' oldular. Kendi mevcudiyetimi dahi hissedemez oldum."

Müsaraaten ihbar ve ihtar edelim ki Bufon'un şu tarifi uykunun yalnız vücut üzerinde haricen ve zahiren görülmekte olan alâim ve âsarından hulâsa edilmiş bir tarif olup bundan "Ruhumun a'malini tatil eyler. Zihnimin izleri dahi münkatı' oldu." fıkraları sair birçok **[40]** hükemanın netîce-i tedkîkâtını dahi burada karilerimize arz etmek için bize bir güzel girizgâh olur. Lelut [Lélut] ve Dekart [Descartes] nam hakimler uyku hâlinde fikir ve ruhun ta'tîl-i a'mâl edip etmeyecekleri hususunda pek amik tedkikata girişmişlerdir. Bunların netîce-i tedkîkâtı şuna müncer olur:

"Ruh daima a'mâl-i mahsûsasıyla müştagildir insan nedir? İnsan bir zekâdan bir fikirden ibarettir. A'zâ-yı vücûd bu zekâya bu fikre yalnız hizmet ederler. Hele Lelut'un hükmünce insan denilen mefhum her şeyden evvel bir fikirden ibarettir. Fikir nasıl ta'tîl-i eşgāl ü a'mâl eyleyebilir? Buna nasıl ihtimal verilir?

[41] Müddeti ne kadar az olursa olsun hiç mümkün olur mu ki fikir îfâ-yı amelden sakıt olsun? Hayır! Zira o zaman fikre "fikir" denilmek mümkün olamaz. Dekart bu mülâhazada musırr olup der ki bir fikir tefekkür etmediği zaman ona fikir

denilemeyip bu halde bir insan mütefekkir olmadığı zaman meyt addolunur. Fikir daima mütefekkirdir. Tab'an bunun böyle olması zarurî ve lâbüddür."

Şu iki tarifi yekdiğeriyle mezc edince görürüz ki uykuda asıl ta'tîl-i a'mâl ü eşgāl eden şey havâss-ı hams-ı zâhirinden ibarettir. Yani göz görmekten kulak işitmekten ve burun koklamaktan damak tatmaktan ve cilt lemsten muvakkaten inkıta eyler. Bunların **[42]** inkıtaı hem muvakkattir hem de külliyen değil kısmendir zira karanlıkta uyuyan adamın gözleri önüne kuvvetlice bir ziya getirildiği ve burnuna bir koku yaklaştırıldığı ve kulağına bir sada ika olunduğu ve ağzına acı bir şey konulduğu ve vücuduna lems edildiği zaman uyandığı görülmektedir. Bundan daha garibi olmak üzere bazı müdekkikîn-i hükemâ değirmenciler ile bir de aydınlıkta uyumak mutadı olan adamı irae ederler. Değirmenci değirmeninin gürültüsü ile uyur. Zira bu gürültü devam eyledikçe değirmenin işlediğinden emindir. Değirmen duracak ve gürültü kesilecek olsa derhal uyanır. Demek oluyor ki kuvve-i sâmiası o gürültünün inkıtaını işitmiştir.

[43] Kezalik aydınlıkta uyumak mutadı olan adamın odasında mum söndürelecek olsa derhal uyanır. Bu ise uyku hâlinde dahi kuvve-i bâsırası mumun yanmakta olduğundan mutmain olarak uykusu bozulmadığı halde mumun sönmesinden haberdar olmuş ve bu itmi'nanı kaybederek uyanmıştır. Bahusus midenin hazmı ve kalbin harekâtı ve kanın cevelânı gibi birçok a'mâl-i vücûda inkıta ârız olmadığı da pek bedihîdir. Hele fikir kat'-ı eşgāl etmez. Etse idi insanın rüya görmemesi lâzım gelir idi.

Demek oluyor ki uykuyu fizyoloji fennince tarif etmek lâzım gelince: "Vücudun bazı azası muvakkaten ve kısmen ta'dîl-i eşgāl **[44]** etmesinden ibaret olup azadan birçoğu yine icrâ-yı amel eylediği ve bahusus ruh kendi havâssını ifada ve insanın enaiyyeti yani benliği devamda olduğu halde mücerred bazı azanın meşâgil-i hâriciyyeyi dimağa isal ve dimağı külliyet üzere işgal edememesine "uyku" ıtlak olunur." diyeceğiz.

Fakat nasıl oluyor ve neden iktiza eyliyor ki vücudun bazı azası muvakkaten ve kısmen ta'dîl-i eşgāl eyliyorlar? İşte meselenin asıl müşkil olan ciheti budur. Bu babda fizyoloji ve psikoloji fenleri bize sarahaten ve bedaheten ma'lûmât-ı kat'iyye veremeyip hükemanın birçok cihetlerde ihtilâfları dahi vardır. Mahaza zihne en yakın olan tedkikatı ber-vech-i âtî **[45]** hulâsa ve icmal edeceğiz. Ancak bunun için evvelâ

vücudun nasıl mu'cize-i mahza addolunacak bir makine olduğunu gözümüzün önüne getirmeliyiz:

Mebhas 6
"Vücudun Bir Makineye Sûret-i Müşâbeheti"

Yalnız erbâb-ı fenne değil erbâb-ı fikr ü zekâya dahi malûm olmak lâzım geldiği üzere vücûd-ı insân öyle musanna' ve müretteb bir makinedir ki bunun sûret-i terkîb ü tasnî'ine sathiyyen olsun bir nazar edip de sâni'-i teâlâ vü takaddüs hazretlerinin tebcîl-i şân-ı hâlikıyyeti için insanın tekbir getirmemesi mümkün olamaz. Âdeta bir vapur makinesinde her harekete göre iktizâ eden şekil ve biçimde yapılmış birtakım **[46]** âlât ve eczaya istim denilen kuvve-i muharrike ile nasıl hareket veriliyor ise vücûd-ı insân dahi her hizmet ve harekete göre iktiza eden şekil ve surette yapılmış azadan mürekkeb bir makine olup yalnız bir değil birkaç türlü kuvâ-yı muharrike ile onlara hareket veriliyor.

Tefehhümü güç olan bir şeyi tarif lâzım gelince tefehhümü âsan olan şeyi diğeriyle tarif ve tafsil eylediklerinden biz dahi vücut makinesine nisbetle pek sade olan bir vapur makinesini misal olarak irad eyledik. Halbuki vücut makinesi ile âdi makine arasındaki fark göz önünde pek ziyade büyültmelidir. Hiç birkaç parça demirden ve bir kazganla birkaç borudan müteşekkil olan makine **[47]** vücûd-ı insâna tamamı tamamına müşabih olabilir mi ki bu vücudu teşkil eyleyen ecza meyanında yalnız en büyük ve kabaları olan kemiklerin tadad ve tasnifinde bile erbâb-ı fenn küllî müşkilât ü ihtilâfâta duçar olmuşlardır. Adalât ve uruk ve şerayin ve asab ve ensice ve eşham ve dem vesair mayiat bahsinde tedkîkāt-i amîka ve hurde-bîniyyeye girişen erbâb-ı tedkîk araştırdıkça daha ziyade araştırmağa muhtaç olan ol kadar şeyler bulmaktadırlar ki henüz bu tedkiklerini bir nihayete isal ile "Vücut makinesini işte şimdi lüzumu veçhile ve kemaliyle görüp tedkik edip öğrendik." diyebilmekten pek uzaktır. Makinenin eczası hakkında bile malûmat bu derecelere kadar sathî **[48]** ve sade olduğu halde bunların hizmetlerine dair olan malûmat-ı fizyolojikıyenin ve hizmet-i mezkûre heyet-i umûmîyyesinden müstentic olan malûmat-ı psikolojikıyyenin yani havâss-ı rûh hakkında malûmatın ne kadar nakıs olması zarurî olacağı meydandadır.

Mahaza şimdiye kadar keşfolunan hakayık hiçbir kimsede şüphe bırakmıyor ki âdi bir makinede kuvve-i muharrikeden bir mikdâr-ı muayyeni sarf edildikten sonra zerre kadar bir hareket mümkün olamayacağı gibi vücut makinesinde dahi bu kuvâ-yı muharrikeden bir mikdâr-ı muayyeni sarf edildikten sonra zerre kadar bir hareket husule getirmek mümkün değildir. Gözümüzü bir kere açmak bir hareket olup bu hareketi icra **[49]** için dahi kuvve-i muharrikemizden bir miktarını sarf etmeğe mecburuz.

Âdi makinenin yalnız bir kazganı olup orada kaynayan sudan mütevellid buhar makineyi işletmeğe kifayet eylediği ve bir de makinenin mefasılına konulan birer miktar don ve zeytin yağları makineyi tahrike yardım ettiği halde vücut makinesinde birçok ocaklar ve birçok mayiat teshiliyle hasıl edecek enbikler bulunup bunlardan husule gelen seyyalâtı isale için dahi uruk ve şerayin ve elyâf-ı asâb vesaire misillü miktarları milyonlara baliğ olan borular ve mecralar vardır. Binaenaleyh vücut makinesinin makinisti olan irâde-i beşeriyye vücudun hangi tarafında en cüz'î bir hareket ika **[50]** etmek ister ise lüzumu olan kuvâ-yı muharrike ve mayiatın oraca sarfı suretiyle o hareketi vücuda getirir.

Vücudun her gûne hareket ve hizmet ve meşgûliyeti esbâb-ı kuvvet ü hareketten birer miktarını sarf etmek suretiyle husule geldiği ol kadar bedihî ve âşikârdır ki insan mutadından ziyade hareket hasıl etmeğe çalıştığı zaman bu kuvâ-yı muharrikenin azaldığını ve hatta tükendiğini de görür. Meselâ kolunuzu bir kere beş kere sallamak mutad olduğu halde beş yüz kere sallayacak olsanız kolunuz yorulur ki bu "yorulmak" demek o kola harekât-ı matlûbeyi veren kuvâ-yı muharrikenin azalması demektir. Tekrar kuvvet **[51]** bulmak için dinlenmeğe mecbur olursunuz. "Dinlenmek" demek ise kuvâ-yı muharrikenin tekrar toplanıp cem olunması demektir. Yani bir vapurun kazganı otuz libre istim hasıl eylediği halde çarhları dakikada kırk kere devrettirerek gider iken altmış defa devrettirerek gitmesini murat eyleseniz biraz sonra istim yirmi beş ve yirme ve on beş libreye ve daha aza tenezzül edip nihayet bu kuvve-i muharrike bilkülliye kıllet kesb eder ise makine dahi durur ki işte buna "makinenin yorulması" denilebilir. Bu halde makineyi dinlendirip yine evvelki hareketi vermek için kazganda otuz libre istim hasıl oluncaya kadar durmak beklemek lâzım gelir.

[52] Halbuki vücuttaki kuvâ-yı hayvâniyyemizin sarfiyatı mutlaka kolumuzu sallama veyahut ayağımızla yürümek gibi hareket ve ameliyata da münhasır değildir.

Hiçbir hareket etmeyecek olsak dahi bir sarfiyatımız vardır. Vakıa hiçbir hareket etmiyor diye farz olunan adamların sarfiyatı daha az olup hatta onların pek az taam etmeleri de bundan neş'et eyler. Nasıl ki sabahtan akşama kadar ameliyât-ı şâkkada istihdam olunanların günde üç ve belki dört nöbet taam etmeleri dahi vücut sarfiyatının kesretinden neş'et eder. Ancak hiç hareket etmiyor denilen adamların dahi mûcib-i sarfiyât olacak birçok hem de gerçekten birçok hareketleri vardır. "Oturmak" denildiği **[53]** zaman bunun da bir hizmet bir meşgûliyet ve binaenaleyh nev'an-mâ bir hareket olduğu vârid-i hâtır olur mu? İşte bu da bir hizmettir. Zira insan otura otura yoruluyor. Bir de cansız bir adamın oturamayacağı ve oturtulsa derhal devrileceğini hesap ediniz. Demek oluyor ki oturduğumuz zaman bizi yerimizde muhkemce tutabilmek dahi bir kuvvet sarfına vabestedir.

Halbuki hiçbir hareketimiz olmadığı zamanlar dahi gözümüz görüyor, kulağımız işitiyor. Havâss-ı zâhiremiz meşgûl olduğu gibi bilhassa havâss-ı bâtınamız iştigalde bulunuyor. Zihnimiz hiçbir dakika boş durmayıp nice şeyler ile iştigal ediyor. İşte bunlar hep **[54]** hareket hep hizmet demek olup kuvâ-yı hayvâniyyemizin sarfını istilzam ediyorlar. İşte bu hâle "tasarrufât-ı hayvâniyye" denilmekte olup iştigal eylediğimiz uyku bahsi ile bunun pek büyük bir münasebeti olduğu cihetle şu meseleyi biraz daha izaha lüzum görmekteyiz.

Mebhas 7
"Tasarrufât-ı Hayvâniyye"

Vücudun bir yandan mideye ilka olunan agziyeyi ba'del-hazm kan gibi usâre-i asabiyye vesaire gibi nice seyyalâtı hasıl eyleyecek olan ve binaenaleyh her biri bir enbik addolunabilen azaya sermaye yetiştirmesiyle bunların vücuda getirdikleri kuvvetler "tasarrufât-ı hayvâniyye"nin "'irad" cihetini teşkil **[55]** ederek vücutta az çok vukua gelen hareketlerle kâffe-i a'zânın muhafaza-i bekāsı veyahut terakkiyât-ı tedrîciyyesi için sarf olunan kuvvetler dahi "tasarrufât-ı hayvâniyye"nin "masraf" cihetini teşkil ediyor.

Her kāide-i tasarrufça irad ile masraf arasında tevazün olmak lüzumu âşikâr olup ancak tasarrufât-ı hayvâniyyede bu kaidenin birtakım garabetleri dahi vardır ki enzâr-ı dikkat ü ehemmiyyeti bir sûret-i mahsûsa da kendi taraflarına celb ederler.

Evvelâ iklîm-i bedenin her ciheti bir kere kendi kendisini idare edecek kuvvetlere muhtaçtırlar. Meselâ ciğerler teneffüs-i hava ile tasfiye-i deme hizmet eyledikleri halde kendilerinin muhafaza-i mükemmeliyetleri **[56]** için kendileri dahi dem-i musaffâya muhtaçtırlar. Bu halde tasfiye eyledikleri kandan kendi hisseleri kadarını kendileri sarf eyledikleri halde bakisini vücudun sair taraflarına sevk etmek için kalp tulumbasına teslim ederler. İşte bunun gibi her aza kendilerince bir tasarruf-ı hayvânî irad ve masrafından riayet edip bunların umum yekûnu vücudun umumuna nisbet edildiği zaman dahi tasarrufât-ı umûmiyye-i hayvâniyye teşekkül etmiş olur.

Umum kuvâ-yı hayvâniyyenin yine umum vücuda sûret-i sarfında bir garabet daha vardır. Meselâ vücudun bir tarafı ve ez-cümle yalnız bazular çok iştigal olunarak çok kuvvet sarfına mecbur olsalar vücuttan oraya sair **[57]** cevârih-i a'zâya nisbetle daha çok kuvvet gelip binaenaleyh bazu dahi bi'n-nisbe a'zâ-yı sâireden daha kavi olduğu gibi sair adamların bazularından da daha kuvvetli olur. İşte "cimnastik" denilen talimlerin istinad eylediği üss-i hikmet budur. Hatta vücudun yalnız bir kısmı böyle nisbetinden ziyade sarf-ı kuvvet etmeğe mecbur olur ise tasarrufât-ı hayvâniyyenin müdiri bulunan tabiat kuvâ-yı vücûdun kısm-ı küllîsini o cihete sevk etmekten dolayı cihât-ı sâirenin muhtaç olduğu kuvvetlerden tenkihe ve onları daha az irsal etmeye mecbur olur. Bu sebebe mebnidir ki yalnız bir kısım uzvunu hadden ziyade isti'mal edenler de vakıa o kısım uzvunca sairlerden ziyade kuvvet **[58]** görülür ise de vücudunun cihât-ı sâiresince bi'n-nisbe başkalarından daha az kuvvetli görülür. Meselâ uzv-ı tenâsülünü çok isti'mal eden erbâb-ı şehvet vakıa sair adamların muktedir olamayacakları kadar kesret-i cimâ'a muktedir olursa da vücudunun sair taraflarınca kuvvet-i matlûbe derece-i mütenâsibe de kalamayıp bilakis tenezzül eder.

Bu hâlin neden neş'et eylediğini zihne kabul ettirebilmek o kadar güç bir şey değildir. Âdi ekonomide dahi meselâ bir kasanın on mahalden varidatı olup yine on mahalle mesarifi olsa. Bu on mahalden mecmû'-ı vâridâtı otuz miktarına müsavi olup muhâl-i sarfiyyeye bunu müsavaten taksim eylediği halde her **[59]** mahalle üç miktarı düşse. Bilâhere muhâl-i sarfiyyeden birisi üç yerine on iki sarf edecek olsa. Baki on sekizi bu tasarrufât-ı hayvâniyyenin direktörü kusur dokuz mahalle sarf ve taksim edince her birine evvelki gibi üçer düşemeyip iki düşer. Eğer on iki sarf eden müsrif daha ziyade sarf edecek olsa diğerlerinin hisseleri daha azalır. Bu sebebe mebnidir ki ez-cümle sarfiyât-ı bâhîyyesinde israf edenlerin kuvve-i müfekkireleri

bir derece-i müthişe de azalmakla kalmayıp hatta kuvve-i basariyyeleri vesair kuvâ-yı vücûdları dahi azalıp eğer isrâfât-ı bâhîyyesinde daha ileriye gidecek olsa tasarrufât-ı hayvâniyyeye bilkülliye **[60]** sekte ârız olarak helâk dahi olması mukarrer ve muhakkaktır.

Cüz'îce bir ta'mîk-i fikr etmekle tasarrufât-ı hayvâniyye muvazenesinde zaten iradın masrafa galip olduğu ve hatta tevazün bile etmediği görülür. Belki biraz daha tedkikata girişilecek olsa iradın masrafa nisbetle yüzde kaç nisbetinde noksan olduğu bile takriben olsun hesap olunmak mümkündür. Bu muvazenede ise mahall-i tatbîk ve mikyâs-ı tahkîk uykudur. Eğer tasarrufât-ı hayvâniyye muvazenesinde irad masrafa galip ve hiç olmaz ise mütevazin olsa idi uykuya muhtaç olmalı mı idik? Halbuki ömrümüzün yedide ikisi ve belki bazı uykuculara göre üçte **[61]** birisi ve hatta nısfı uyku hâlinde geçiyor. Niçin? Zira hâl-i bîdârîde bundan mukaddem derece-i kesreti hakkında birazcık nazar-ı dikkatinizi celb etmiş olduğumuz eşgāl-i hâriciyye ile insan –hem de hemen haberi bile olmaksızın– o kadar iştigal ediyor ki hakim Bufon'un uyku tarifinde dediği veçhile bir zaman gelerek kuvâ-yı hayvâniyye insanı terk ile insan âdeta kendisinden geçip gidiyor. Altı yedi saat havâss-ı zâhiresini kullanmadığı gibi bunların dimağa lâ-yenkatı' tedarik eyledikleri meşgûliyetleri dahi tatil eyleyerek dimağı yalnız kuvve-i hâfızasındaki mahfuzatıyla iştigale terk eyliyor. O halde yani uyku müddetinde ise mide ve kalp ve ciğerler velhasıl **[62]** tasarrufât-ı hayvâniyyece istihsâl-i kuvâya çalışan birçok ve başlıca âletler hep işlerinde devam ederek ertesi gün için vücuda kuvvet tedarik ve cem ediyorlar. İşte bu hal tasarrufât-ı hayvâniyye muvazenesinde iradın masrafından daha az olmasından başka hiçbir şeyden neş'et etmez. Halbuki işte yine bu hal bizim için uykunun cihet-i lüzûmunu gösterdikten mâada mâhiyyet-i nevmi araştırmağa girişmek için dahi en güzel en münasip yolu açar.

Mebhas 8
"Uykunun Esbâb-ı Fizyolojikıyyesi"

Uykunun esbâb-ı fizyolojikıyyesine dair ol kadar tedkikat icra edilmiş ve bu yolda **[63]** ol kadar şeyler haber verilmiştir ki cümlesini cem etmek lâzım gelse hemen âlem-i imkânda her şeyin esbâb-ı nevmden madud olduğunu hükme takarrüb eylemek lâzım gelir. Mâhaza esbâb-ı mezkûreden birçoğu zamanına göre uykuyu

mani oldukları muahharan tahakkuk eylediği gibi zahirde yekdiğerinin zıttı addolunan iki şeyin ikisinin de uykuya sebep olmakta infak eyledikleri dahi görülmüştür.

Biz tedkîkāt-ı âcizânemizde esbâb-ı nevmi ber-vech-i âtî izah eyleyen müdekkikin tedkikatını cümleye müreccah gördük. Diyor ki:

"Vücudumuz sühuletle hareket edebilmek için "usâre-i asabiyye" denilen seyyalenin a'zâ-yı vücûdumuza vürudu lâzım gelir. **[64]** Bahusus usâre-i mezkûreyi seyelân ve cereyanından men edecek mevani bulunmamalıdır. Bir uzva usâre-i asabiyye lüzumu veçhile varid olamaz ise o uzvun hissine halel gelir. Usâre-i mezkûre bilkülliye münkatı' olsa uzuv dahi bilkülliye hareketten kalır."

"Vücudumuz hareket eyledikçe usâre-i mezkûre sarf olunarak yavaş yavaş azalır. Usâre-i mezkûrenin sühûlet-i cereyânı için elyâf-ı mecârîsinin daima munbasıt ve gergin bir halde bulunması iktiza edip eğer mecârî-i mezkûre gergin ve munbasıt bulunmazlar ise usâre-i asabiyyenin sühûlet-i cereyânına hizmet edemezler. Halbuki bir uzuv hareket ve iştigal eyledikçe mecârî-i usâre-i asabiyye gerginliğini **[65]** kaybedip gevşemeğe ve inbisatını kaybedip bozulmağa başlar. Zira bunlar usâre-i asabiyye ile memlû iken dolgun ve şişkin ve gergin bir halde bulunup uzvun hareketiyle usâre-i mezkûre bi't-tebahhur kayboldukça mecralar boş ve koşan bir halde kalır."

"Dimağa usâre-i asabiyye isal eden mecari daha yumuşak daha nazik birtakım elyaftan ibaret olup halbuki dimağın iştigalâtı daha daimî ve daha çok olduğundan elyâf-ı mezkûre daha kolaylıkla gerginliklerini ve inbisatlarını kaybettikleri gibi bazı esbâb-ı hâriciyye dahi onlar üzerinde icrâ-yı te'sîr eyler. İmdi usâre-i asabiyyenin mecraları bu suretle gevşeyip ve bozulup da **[66]** dimağa usâre-i mezkûre vürud etmemeğe başlayınca dimağ dahi hissiyatını azaltarak zihne bir atalet gelir ve insan daima rahatlanıp tecdîd-i kuvvet eylemeğe ihtiyaç görmeğe başlar."

"Erbâb-ı tedkîk bu hâli köpek vesaire gibi bazı hayvanlarda tecrübe ederek a'sâb-ı dimâğıyyesinden bazılarını bağladıkları zaman hayvana derhal bir gevşeklik bir uyku geldiği görülür ve kezalik bazı insanlar birçok kan zayi eyledikleri veyahut uzunca bir müddet hasta yattıkları hasılı mecârî-i usâre-i asabiyyeyi sektedar edecek bir sebeb-i hâricîye duçar oldukları halde lâ-yenkatı' uyumağa mecbur olurlar. İşte uykunun sebeb-i vürûdu **[67]** dimağa zikrolunan seyyâle-i asabiyyenin kıllet-i

vürûdundan ibaret olup o halde vücut uyumak ister ki hatta usâre-i mezkûre be-tekrar ictima ederek mecarisini doldursun ve dimağa tarâvet ü kuvvet-i tâze versin."

"Yine esasen buna şebih olmak üzere fizyoloji fennince uykunun bir sebebi daha vardır ki o dahi kan dimağa yığılarak şiryanların müntehalarını şişirdiği zaman mecârî-i usâre-i asabiyyeyi dahi sıkıştırıp seyyâle-i mezkûrenin seyelân ve cevelânını men etmesidir. Uzunca müddet zihin yorulmak veyahut ispirtolu içkiler içilmek suretiyle kan dimağa çıktığı zaman insanın derhal uyumak istemesi bundan naşidir. Dimağa yalnız **[68]** kanın sıkıştırması değil haricî bir kuvve-i tazyîkıyye ile dimağ sıkıştırıldığı zaman dahi aynı eser hasıl olmuştur. Kafa kemiği açılarak dimağ gışâ-i hâricîsiyle mestur olduğu halde meydana çıkmış olan bir karının dimağı cüz'îce tazyik edildikte filhal uykuya vardığı görülmüş ve daha ziyade tazyik edildikte âdeta nüzûl-ı isâbeti gibi bir hal müşahede olunarak kadın birkaç dakika aynıyla meyt halini almıştır. Demek oluyor ki beyne müntehi olan damarların kan hücumuyla şişmeleri elyâf-ı mecârî-i usâre-i asabiyyeyi sıkıştırarak beyne dahi tazyik verip bir uyuşukluk hasıl eyliyor."

"İnsanı uyutmak için usâre-i **[69]** asabiyyenin ya bi'l-isti'mal azalması ve tükenmesi veyahut mecarilerine herhangi bir tazyik ârız olarak mahall-i muhassaslarına varamaması kâfi olup halbuki usâre-i asabiyyenin beyin üzerinde hasıl etmeğe başladığı bu tesir yavaş yavaş a'zâ-yı sâireye dahi intikal eder. Meselâ gözkapaklarını açık veyahut başı dimdik tutmak için bunlara mahsus olan adalât ile adalât-ı mezkûreye tebliğ-i idâre eyleyen asabın gergin ve kuvvetli bir halde bulunmaları lâzım gelir[.] Usâre-i ma'hûde azaldığı zaman ise bu gerginlik bulunamayacağından gözkapakları düşmeğe ve baş dahi ön tarafa doğru eğilmeğe başlar. Zaten dimağ artık havâss-ı zâhirenin kendisine nakleylediği **[70]** müşahedat ve mesmuat ve ezvak ve meşmumat ve melmusat ile iştigal etmeği istemediği ve kendisine ârız olan uyuşukluk münasebetiyle istirahate varmağı istediği zaman gözün vesairenin açık olmasından ne fayda olur? Bunların hariçten alıp dimağa nakletmeğe çalıştıkları mahsusat dimağa vasıl olunca bir müddet zihin önünde dalgalanarak reddolunur ve ondan sonra artık havâss-ı zâhire dahi sevk-i mahsûsât etmeğe nihayet vererek zaten onların da kuvvetleri azalmış ve belki de bitmiş olduklarından onlar dahi dimağ ile beraber uykuya varır."

İşte nevmin esbâb-ı fizyolojikıyyesinden olmak üzere tercih ve intihab eylediğimiz **[71]** şu noktalar üzerinde müdekkikîn-i hükemânın aglebi müttefik olup

gayeti bazı erbâb-ı tedkîk bu sebeplere birkaç esbabın dahi ilâvesi suretiyle beyân-ı mütâlâ'a edebilmişlerdir ki onlar dahi bahs-i âtîde sırası geldikçe beyan olunacaktır. Esbâb-ı mezkûrenin doğruluğunu herkes kendi nefsinde dahi bir dereceye kadar tecrübe edebilir. Zira Bufon'un tarifinde dahi görülmüş olduğu üzere en evvel uyku ihtiyacını hisseden uzuv ancak dimağ olup dimağa ârız olan gevşeklik yavaş yavaş a'zâ-yı sâireye dahi intikal ederek insanın gözleri ve a'zâ-yı sâiresi kendi vezâif-i mahsûsalarını ifadan kalırlar. İnsan dahi uykuya varır.

[72] Mebhas 9
"Bazı Ahvâl-i Nevm"

Vücut denilen makinenin nevm esnasında ahvali nazar-ı dikkate alınır ise yukarıki fıkrada beyan olunan esbabın isabetini nazar-ı muhâkemede bir kat daha kuvvet bulacağı gibi nevmi icap eyleyen sair bazı esbab dahi bu tedkik esnasında kendi kendisine meydana çıkar. Binaenaleyh ahvâl-i mezkûreyi dahi ber-vech-i âtî hulâsa edelim:

"Evvelâ –Uyku hâlinde harâret-i bedenin artıp artmadığı müdekkikîn beyninde ihtilâfı mucip olmuştur. Bazıları harâret-i bedenin arttığına zahib olarak delil olmak üzere insanın uykuda ekseriya terlediğini dahi irae **[73]** eylemişlerdir. Bu delili irae edenler uyku zamanında kanın ekseriyetiyle kısm-ı esfel-i vücûdda bulunduğunu ve binaenaleyh dolgun ve şişkin olarak bunların dahi hem-civarları bulunan elyafı sıkıştırmalarıyla nev'an-mâ sünger sıkar gibi kanda vücutta olan birtakım mayiatı mesâmmât-ı vücûddan harice çıkardıklarını ispat eylemişler ise de bu mülâhaza inde'l-ekser makbul olmamıştır.

"Ekseriyyet-i erbâb-ı tedkîkin hükmüne göre uyku hâlinde vücudun harâret-i garîzîyyesi azalır. Bu ise kalbin harekâtı ve kanın cevelânı cüzice atalet peyda etmesinden neş'et eyler. Hele ilk uyku hâlinde harâret-i garîzîyye bütün bütün azalıp sebebi ise **[74]** yukariki fıkrada dahi beyan olunduğu üzere kanın şiryanları dolup kalarak cevelâna ağırlık gelmesidir. Zaten böyle olmalıdır ki dimağ dahi uykuya şiddet-i ihtiyâç hisseylesin. Ama insanın uyku hâlinde terlemesi çünkü güzelce örtünmeksizin uyuyan adamın pek az bir soğuk ile hastalanması ve hatta bazı erbâb-ı tedkîkin hükümlerine göre insan otuz iki derece soğukta uyku hâlinde bulunacak olsa mutlaka helâki muhakkak olup halbuki uyanık bulunduğu zaman bu derece soğuktan

helâk olmaktan fazla daha ziyade soğuklara bile tahammül edeceği der-kâr bulunması üzerine uykuya varılmak lâzım geldiği zaman mutlaka **[75]** güzelce örtünmek dahi itiyad edildiği için insanın vücudu yatakta daha ziyade sıcak bulunmaktadır. Hatta bazı kimseler başlarını dahi yorgan altına alırlar ki bu halde kendi nefislerini kendilerini hamam gibi kızdırır. Vücut o kadar dikkatli örtülmediği zamanlar dahi insanın yattığı taraf terler. Zira o taraftan ifraz olunan hararetin havaya kalb olunmasına yatak mani olur. Böyle bir vaz'da yatağın vücuda teması âdeta bir nev' örtü hükmünü alıp insan meselâ arkası üzerine yatıyor ise arkası terler. Ama bazı hastalıklar dahi insanı yatağı içinde terlettiğinden burada onları hesaba katmamak lâzımdır. Elhasıl vücudun nevm esnasında **[76]** oldukça soğuması mukteziyât-ı hâlât-ı nevmden olup şu halde aks-i kaziyye ile soğuk dahi esbâb-ı nevmden addolunabilir. Hatta pek soğuklarda doğmak suretiyle helâk olanların evvel emirde gayet şiddetli bir uykuya inhimakleri görülmesi dahi bunu ispat ederek daha parlak berâhîn-i sâireye ihtiyaç bırakmaz."

"Saniyen –Uykuda iken midenin harekât-ı hazmiyyesi bilkülliye muattal olmayıp fakat gereği gibi itidal kesb eder. Sebebi ise dimağ ile beraber havâss-ı hams zâhire ve harekât-ı bedeniyye ta'tîl-i işgāl etmiş olduklarından vücudun hiçbir tarafında âcilen imdada lüzum gösteren bir ihtiyaç görülmez. Uyku müddeti tarafında **[77]** işlemekte devam eyleyen aza gündüz sarfedilen kuvâ-yı hayvâniyyeyi yedi sekiz saat zarfında hasıl ve cem edeceklerdir. Binaenaleyh uyku zamanında tab'-ı beşer ister ki midesi ne pek çok tok olsun ne de bilkülliye boş olsun. Pek çok dolu olursa insana daha çabuk bir gevşeklik gelerek hemen zıbarmak ister ise de bu halde midenin dolgunluğu hasebiyle damarlarda bulunan kanları vücudun a'zâ-yı baîdesine doğru sevk etmeğe kalp mecbur olmak hasebiyle beyindeki şerayini şişirip dimağ üzerinde bir tazyik hasıl etmesinden neş'et eyler. Bu ise uyku hâlinde dahi muzır olacağını ileride görürüz. Eğer bazı erbâb-ı tedkîkin zan ve tahminleri **[78]** veçhile uyku hâlinde mide hiç hazmetmeyecek olsa idi insanın karnı bilkülliye aç olduğu zaman dahi uyuyabilmesi lâzım gelir idi. Halbuki aç karın ile insanın dimağına uyku gelemez. Zira midenin iştigal edecek bir şey bulamaması harekât-ı hazmiyyenin boş yere çalışmasını icap edip bu ise vücut için bir zahmettir. Zahmet dahi uykuyu manidir. Binaenaleyh midenin hazmı müteakip vücuda verdiği gevşeklik dahi uykunun esbâb-ı mûcibesinden addolunur."

"Salisen –Gerek uykudan evvel ve gerek uyanıldığı zaman insan esner gerinir kıvranır. Bunun hikmeti esbâb-ı nevme dair bundan evvel andığımız fıkradan istidlâl olunur. **[79]** Akşam insanın uykusu gelmesi zaten usâre-i asabiyyenin kesb-i kalb ederek dimağı vesair sinirleri taravetlendirememesinden neş'et eylediği cihetle insanın esneyip gerinmesi gûya usâre-i mezkûrenin bakıyyesini dahi mahal-i sarflarına isal içindir. Sabahları dahi bu hâlin vaki olmasına gelince: Gece uyku müddeti içinde mecârî-i usâre dolup fakat mahallerine güzelce vasıl olmuş bulunduğundan insan bu cereyan ve seyelâna yol vermek için esneyip gerinir. Akşamları esnemek ve gerinmek gittikçe artarak insana uyuşukluk verdiği halde sabahları bu hâlin birkaç defa tekerrürden sonra artık kesilmesi dahi çünkü akşamları usâre-i asabiyyenin zaten azalmış **[80]** olması hasebiyle bunların mahallerine vusulünü zorladıkça tükenmesinden ve sabahları ise bu madde-i asabiyye çok bulunarak mecralarına inbisat verince zihne vücuda rahat gelip insanın kendisini toplamasından neş'et eyler."

"Rabian –Eğer uyku su çağıltısı ve değirmen gürültüsü vesair bir gürültü ile hasıl olmuş ise uykunun devamı dahi bu gürültünün devamına vabeste olur ancak bu uyku değirmenci gibi şu hâlin alışkını olanlara tam uykudan muntazır olan tecdîd-i kuvvet hizmetini görebilir ise de alışkın olmayanlar için bu hizmeti göremeyip bilâkis uyandığı zaman daha ziyade bir baş sersemliğini mucib olur. **[81]** Zira bir çağlayan kenarında veyahut değirmende oturan adamın yavaş yavaş uykusu gelmesi o çağıltı ve gürütünün dimağını pek ziyade işgal ederek usâre-i asabiyyenin dahi tezâyüd-i insırâfını mucib olmasından neş'et eyler. Hatta böyle bir mevkide oturan adam ter ve kat zarfında iştigālât-ı fikriyyesini kaybederek zihnini dinlenmiş zanneyler ise de bilâkis zihninin boşalması o gürültü ve çağıltı ile iştigal için olup bu iştigal ise zihnini ol kadar yorar ki filhal bir uyuşukluk hissederek biraz sonra uykuya dahi varır. Uykusu dahi hep bu gürültünün işgaliyle beynini yormakta devam eder. İşte bundan neş'et eyler ki uyandığı zaman beyni sersemlenmiştir. Demek oluyor ki böyle **[82]** bir gürültü dahi uykunun esbâb-ı fizyolojikıyyesinden addolunur.

Gayet hafif su şıkırtısı dahi uykuyu davet eden esbabdandır. Ancak zihin dinlendirmek hususunda su şakırdısı ile su çağıltı arasında külliyetli bir fark vardır. Şakırtı uyanık bulunan adamın zihnini kendisine celb ederek sair iştigālât-ı fikriyyesini men eder ise de uyuduğu zaman kuvve-i sâmiası o şakırdıdan meşgûl

olmayacak kadar zaaf peyda eylediğinden uykusu bu halden muntazır olan hizmet-i tesrîhiyyeyi bihakkın ifa edebilecek uykulardan addolunur.

[83] Mebhas 10
"Sunî Uyku"

Uykuyu davet için dimağı işgal hususunda incecik bir su şakırdısı kadar olan te'siri de gördükten sonra uykunun en son ve en nazik bir sebeb-i da'veti olmak üzere sunî uykuyu dahi muhtasaran karilerimize arz etmeğe lüzum görüyoruz.

"Sunî uyku diye tabir eylediğimiz şey birtakım asarda "manyetizm uykusu" tabir olunan şeydir. Ancak evvel-be-evvel ihtar edelim ki "mıknatıs hayvanı" mebahisinden olan bu meselede sunî uykuya yatırılan adamların gaybdan haber vermeleri derecesindeki garâib-i müfritayı burada bahse katmayacağız. **[84]** Zira bu meselenin içine gûn-a-gûn şarlatanlıklar girmiş olup bahusus ki biz bu bahsi "Kırk Ambar" ser-levhalı mecmûa'-i fenniyyemizde en mufassal mehazlar üzerine düşünerek mükemmelce bir surette karilerimize bundan beş altı sene mukaddem haber vermişidik.

Burada ise bahsin esasen uyku denilen şeyin dimağdan te'sîrât-ı usâre-i asabiyyeyi azaltarak iştigālât-ı dimâğıyyeyi yalnız bir noktaya hasr ile sair iştigālât-i hâriceden irtibatı kesmek suretiyle vürud etmesi kazıyyesi olduğuna göre sunî uykuyu dahi yalnız bu daire dahilinde olarak telâkki ile iktifa eyleyeceğiz.

Bu sunî uyku tedkikatında bulunanlar nevm-i **[85]** mezkûru her vücut üzerinde hasıl edemezler. Asabca bir isti'dâd-ı mahsûsu olan vücutları intihap ederler ki bu vücutlar ashabının kuvve-i dimâğıyyeleri dahi kendileri üzerinde sunî uyku hasıl edecek olan zevatın bir te'sîr-i mahsûsundan müteessir olacak derecede bulunurlar.

İmdi böyle bir vücudu yatağa yatırırlar. Hem de gayet rahat olmak üzere yatırırlar. Hatta vücudu tamamıyla rahat olmak üzere bir kanapeye veyahut koltuk sandalye üzerine yatırılmalarında dahi beis yoktur. Münevvim yani uykuyu hasıl edecek olan zat "Ben şimdi senin havasını ervaha kaptırıp seni ruhunu dahi kendi kabza-i tasarrufuma **[86]** alacağım. Sana yerlerin dibinde ve göklerin üzerinde olan şeyleri hep ayan beyan göstereceğim. Sana onlardan haber sorduğum zaman sen bana doğruca haberler verebileceksin." gibi birtakım sözler ile uyuyacak olan adamın hissiyât-ı dimâğıyyesini kendi üzerine celb eder. Badehu gûya o zatın vücudunu ve

yüzünü okşamağa davranıyormuş gibi hareketler eder. Gûya zihninde ve gözlerinde ve yüzünde bir şeyler var imiş de onları eliyle toplayıp alıyormuş gibi yapar. Hele kendi gözlerini uyuyacak olan adamın gözlerine dikdiği gibi onu lâ-yenkatı' kendi gözleri içine baktırır. Velhasıl bu yolda ameliyat ve harekât ile biraz sonra o adamı âdeta uyutur ki biz bir akarsuyun **[87]** şakırtısı bile insanın meşgūliyyet-i dimâğıyyesini kendisine münhasır ederek biraz sonra uyuttuğunu görmüş olduğumuz halde böyle bir adamın meşgūliyyet-i dimâğıyyesini kendisine münhasır etmek suretiyle uyutabilmek pek kolay olduğunu kezalik pek kolay olarak tefehhüm edebiliyoruz.

Ne hacet bu sanatın hüner addolunacak bir ciheti var ise o da uykusu henüz gelmemiş olan adamın uykusunu vakitsiz olarak getirmekten ibaret olup halbuki uykunun vakti biraz takarrüb eylediği zamanlar her adamı misal söyleyerek yani meşgūliyyet-i zihniyyesini yalnız kendi söylediği hikâyeye celb edip de meşâgil-i sâiresinden tahliye ederek **[88]** uyutmak mümkün olduğunu dahi biliriz. Zaten küçük çocukları uyutmak için ninni çağırmak dahi bundan başka bir şey midir?

Ama nevm-i sun'î ile uyutulan bir adamın kendisini uyutan adam tarafından sorulan suallere cevaplar vermesi bahsine gelince: Biz bunu öyle gaybdan haber vermek gibi bir şey addedemeyerek belki o bî-çâreye ihtar ve irâe-i rü'yâ ile sunî olarak sayıklatmak nev'inden addeyleriz ki bunların izahı dahi kariben hâlât-ı nevm bahsinde gelecektir.

Mebhas 11
"Hulâsa"

İmdi buraya kadar serd eylediğimiz izahat ve mukâyesât-ı nazar-ı muhâkemede icmal edilir ise görülür ki:

[89] Uyku ölüme asla mikyas değildir. Ne fizyoloji erbabının ve ne de fikr-i diyânetin delâleti üzerine uyku ölüme kıyas kabul etmez. Zira uyku a'zâ-yı vücûddan yalnız bazılarının ta'dîl-i i'mâl ü işgāl etmesinden ibaret olup yoksa vücut uyku hâlinde âdeta hayât-ı hakîkî ile ber-hayattır. Hele fikr-i diyânette uyku ölüme hiç kıyas edilemez. Zira zahit ve âbidin uykusu öyle her ehl-i butûna bahusus ıyş ve işretle iştigal edenlere kıyas olunamayacak kadar safîyetinden ve bu safîyet muktezasınca envâ'-ı müşâhedâttan dolayı ayn-ı ibâdet add buyurulmuştur.

Uykunun mahiyeti vücudun her tarafınca havasa âlet olan asabı taravetlendiren **[90]** usâre-i asabiyyenin isti'mâl-i rûz-merre ile azalmasından dolayı asaba ârız olan uyuşukluktan ve onu takip eden hissizlikten ibaret olup gündüzleri tasarrufât-ı hayvâniyye muvazenesinden kuvâ-yı vâride kuvâ-yı masrûfaya nisbeten az olduğu halde geceleri kuvâ-yı vâridenin kuvâ-yı masrûfaya galebesiyle iddihâr-ı kuvvet edilmesinden ibarettir.

Gerek iştigālât-ı âdiyye-i yevmiyye ve gerek mutaddan hariç her nev' gürültü beyinde usâre-i asabiyyenin sarfiyatını çoğaltacağı gibi gerek müskirat ve gerek kesret-i ta'âm gibi kanı kesretle dimağa sevk eden esbâb-ı dimâğ üzerindeki mecârî-i usâre-i asabiyyeyi bi't-tazyîk bunları hükümden düşürüp meydanı hükm-i deme **[91]** terk edeceğinden bunların hep uykuyu davet eyleyen esbâb-ı fizyolojikıyyeden addolunur.

İmdi uykunun mahiyeti şu surette olmak üzere nazar-ı muhâkemede tayin olunduktan sonra ezmine-i kadîmeden biri bunca erbâb-ı tedkîki yormakta bulunan rüya meselesini dahi nazar-ı muhâkemede bi'l-icmâl ol babda dahi mümkün mertebe bir fikr-i sahîh peyda etmek mümkün olur. Binaenaleyh bundan sonra bahsimizin o cihetine dahi intikal edebiliriz.

(Fasl-ı Sânî)
"Hâlât-ı Nevm"

Asabın Kuvve-i Mütehassisesi – Kuvve-i Vâhime ve Gulyabani Gibi Hayalât – Kâbus Yani Ağırlık Basmak – Alelâde Rüya – **[92]** Esbâb-ı Hâriciyyeden Mütehassıl Rüyalar – Uykuda Olanlara Sunî Rüya Göstermek Kabil midir? – Sayıklamak – Somnambülizm Yani Uyku Uyur İken gezmek – Hulâsa –

Mebhas 1
"Asabın Kuvve-i Mütehassisesi"

Ulûm-ı şitâda behre-i külliyye sahibi olup Almanyaca tedkîkāt-ı ilmiyyesi birçok erbâb-ı tedkîka rehber olmuş bulunan meşhur Formey'in rüya hususundaki tedkikatı dahi hükemâ-yı sâirenin taharriyatına faik olup elsine-i adîdeye tercüme olunmuştur.

Hekîm-i müşârünileyh hâlât-ı nevmden yalnız rüya bahsinde değil kâffesinde üssü'l-esâs-ı tedkîkātın asabda olan kuvve-i mütehassiseden **[93]** ibaret olması lâzım geleceğini hükmederek hâlât-ı nevm hususunda her kim bu üss-i metînden başka esas üzerine binâ-yı tedkîk ü muhâkemeyi tesis eyler ise mutlaka hatî'ât-ı azîmeye duçar olacağını dermeyan eyler. Asabın kuvve-i mütehassisesi hususunda bahse şöyle girişip der ki:

"Vücudumuz makinesini teşkil eyleyen ecza ve azadan her birinin birer hizmeti olup bazı aza vardır ki diğerlerinin hizmetlerine dahi iştirak eyler. Ancak his yani duygu denilen hizmet muhtasaran asaba mahsus olup vücudumuzda asabdan maadâ duygu hizmetine hiçbir âletimiz hizmet edemez. Denilebilir ki vücudumuzda eğer **[94]** asab bulunmasa idi vücudumuz lâ-yettahassüs odun gibi bir şey olur kalır idi. His maddesi asabın hizmet-i tahassüsünü muvazene hususunda ilk tecrübe için pek açık bir hüküm gösterir. Vücudumuzun derisine milyonlarca elyâf-ı hurdebîniyye-i asabiyye uçları müntehi olup hangi tarafımıza bir şey değdirilse bunlara dokunduğu için vücudumuz o teması duyar. Eğer derimiz üzerine bir zar geçirilse de ondan sonra vücudumuza hafifçe dokunulsa çünkü temas elyâf-ı asabiyyemize dokunmayacağı cihetle hiçbir şey duymaz idi. Kezalik iğne ucuyla veyahut çakı ağzıyla derimiz biraz rahnedar edildiği zaman acısını duymaklığımız asabdan ve asabın kuvve-i mütehassisesinden **[95]** naşidir. Eğer bir mahal el birçok oğuşturularak asabın kuvve-i mütehassisesi izale edildikten sonra çakı ile cüzice çizilse hiç ağrısını duymaz idik. Şu kadar ki cilt üzerinde sinirlerin bu sûret-i tahassüsünü duymak pek âşikâr pek bedihî olup halbuki böyle hissiyât-ı zâhire değil hissiyât-ı bâtına dahi kâffeten ve kâmilen ahvâl-i asabiyyeden ibarettir. Gazap hiddet aşk muhabbet merhamet ve şefkat gibi emrâz-ı nefsâniyye dahi ahvâl-i asabiyyeden başka hiçbir şey olmayıp emrâz-ı mezkûrenin asabî olan vücutlar üzerinde tecelliyatı asabî olmayan vücutlar üzerindeki tecelliyatıyla mukayese edilecek olursa aralarında fark-ı azîm görülür.

[96] Muallim Formey dahi bundan mukaddem uyku bahsinde zikr-i mürûr eyleyen usâre-i asabiyyeyi de başkaca nazar-ı tedkîke alarak bu usarenin dimâğ ve sair dimağ kadar merkez-i mâye-i asabiyye olan yerlerde tereşşüh eyledikten sonra vücudun her tarafındaki elyâf-ı asabiyye üzerine yürüyüp gittiğini ve usâre-i mezkûre işgāl-i hâriciyyeyi telâkki ve tahassüs hizmetleri için sarf olunmağa başlayıp da

bitmeğe dahi yüz tutunca en evvel dimağ cihetinden bittiğini ve bu sebebe mebni uyku ve istirahat ihtiyacı dahi en evvel dimağda görüldüğünü dermeyan eyler.

Bundan maadâ hekîm-i müşârünileh bir de "buhâr-ı asabî" tasavvur eyler ki elyâf-ı asabiyye üzerinden yürüyüp vücuda yapılan usareden **[97]** mütebahhir bir buhar olup kuvve-i mütehassisenin dahi en büyük şiddeti onda olduğunu hükmeyler. Şu buhâr-ı asabî ol kadar serî'ü'l-ihtisâstır ki bazı a'zâ-yı hâssenin tavassutuna meydan vermeksizin dahi buhâr-ı mezkûr tahassüs eder. Meselâ korkunç bir şey işitildiği zaman vücuda asla lems vaki olmadığı halde sanki insanın bir tarafına dokunmuşlar gibi yerinden fırlamağa kadar vardığı misillü ahval işte şu buhâr-ı asabî ihtisasatına haml olunur ki hâlât-ı nevm hususunda en büyük hüküm gösteren şey kuvve-i hâfıza olduğunu birçok hükema nezdinde müsellem olmakla beraber gerek müşarünileyh Formey ve gerek onun mesleğine tabi olan sair birçok hükema kuvve-i hâfızadan **[98]** ziyade kuvve-i hâkimenin hükmünü kabul eylediklerinden bu bahsi bir bahs-i müstakil olmak üzere başkaca izah etmeğe lüzum görünür.

Mebhas 2
"Kuvve-i Vâhime ve Gulyabani Gibi Hayalât"

Kuvve-i hâfızanın hıfz eylediği bazı şeylerin bir aralık hatıra huturuyla büyüye büyüye vehim derecelerin vücut bulması münker değil ise de bazı kere ve belki pek çok zamanlar insana birtakım vehimler ârız oluyor ki kuvve-i hâtırada hiçbir şey ona dair mahfuz değil iken mevhûmât-ı mezkûre âdeta müceddeden gibi bir suretle tecelli eyliyor.

Meselâ dağ başında bulunuyorsunuz ve gece olmak mülâbesesiyle etraf karanlık. Ses **[99]** yok, sada yok. İşgāl-i hâriciyyeden bu suretle tecerrüdünüz havâss-ı zâhire vü bâtınanızı gündüzki kadar işgal etmiyor. Kendi enaiyetiniz dairesinde kalmışsınız. Kuvve-i hâfızanızda olan şeyler dahi yavaş yavaş kendilerini gösterip birer birer kayboldukları sırada bir de kuvve-i vâhimeniz ameliyat mahsusasına mübaşeret eyliyor. Ama ne gibi ameliyat? Mahiyetini takdire imkân yok ki. Meselâ bulunduğunuz mahalde sizin için bir korku hasıl oluyor. Neden korkuyorsunuz? Fiilen ve maddeten müthiş bir şey mi vaki oldu? Hayır! İçiniz ürküyor. Ortada hiçbir şey yok iken sanki her taraf bir dehşet kesilmiş de sizin üzerinize hücum ediyormuş gibi bir hal!

[100] İşte kuvve-i vâhimenin ilk hâli ki ne hariçte ne zihinde hiçbir şey mevcûd-ı mahfûz değil iken sizin için en büyük bir tehlike muhakkak etmiş gibi bir teessürde bulunuyorsunuz. Bu teessür üzerine bir aralık gözlerinize fena fena şeyler görünmek ve kulaklarınıza sesler gelmek dahi vaki olabilir. Gulyabaniler zuhur edebilir yahut keçi veya kedi gibi hayvanlar gözlerinize görünerek size lakırdı bile söylerler. Maazâtealâ şu tevehhümattan kendisini kurtaramayarak çıldıranlar veyahut o anda ödü patlayıp helâk olanlar dahi nadir değildirler.

İşte vehmin bu derecelere varması mahza usâre-i asabiyyeden daha tiz mütehassis olan buhâr-ı asabîye haml olunmakta olup bundan **[101]** mukaddem uyku bahsinde izah edilmiş olduğu veçhile tasarrufât-ı hayvâniyye iktizasınca hangi uzuv çok kuvvet sarf eyler ise vücudun kuvâ-yı hayvâniyyesi ekseriyetle o tarafa sevk edilmek dahi tabî'at-ı hayvâniyye muktezasından olmakla bir kere kuvve-i vâhime sâlifü'z-zikr ameliyatını icraya başlayınca kuvve-i mahza-i hâssa demek olan buhâr u usâre-i asabiyye dahi hep kuvve-i vâhimede ictima eyleceklerinden ilk ürküntüden ibaret olan vehim bir daha eksiklik bilmeyip arta arta insana gulyabaniler ve lakırdıyı söyleyen keçiler ve kediler göstermeğe kadar artar.

Bazı eski Osmanlılar bu hâli cin alâmeti olmak üzere hükmederek okumak bilmeyenlere **[102]** ve binaenaleyh Sübhaneke'yi okuyamayacak olanları havaya doğru bir tabanca atmalarını tavsiye ederler ki onların itikadınca tabanca gürültüsünden cinler ürküp kaçarlar imiş. Şu kadar ki karşılarında gördükleri cine doğru atmamalarını ve şayet onlara attıkları takdirde cinin neresinden ururlar ise kendilerinin dahi aynı oralarından urulacaklarını söylerler.

Cin denilen sekene-i rûy-ı zemîn hakkında kütüb-i şer'îyyenin verdiği malûmat der-pîş edilir ise böyle ıssız yerlerde görülen hayalâtın tâife-i cin olmadıkları ve tâife-i mezkûrenin bilkülliye başka bir şey idügi anlaşılır. Vakıa pek çok kimseler görmüş oldukları ve daha çokları yalnız hikâyesini **[103]** işitmiş bulundukları ahval üzerine böyle ıssız yerlerde hayalâtın dahi vehim ve hayal değil âdeta hakîkat-i kat'iyye olmalarında ısrar ederler ise de bu ısrarları kuvve-i vâhimeye inbisat geldiği zaman bütün asab üzerindeki kuvve-i mütehassisenin yalnız vehimde toplanmasından dolayı vehme ne kadar kuvvet geldiğini takdire muktedir olamamalarından neş'et eyler.

Şimdi zihinleri müsterih iken nazar-ı dikkate almalıdırlar ki kendileri öyle karşılarında gulyabani veyahut kendilerine gözlerini parlatıp dillerini çıkararak

lakırdı dahi söylemekte olan keçileri veya kedi vesaireyi gördükleri zaman vücutları buz gibi olarak öyle donup kalmışlardır ki hiçbir uzuvları hareket **[104]** bile etmez. Tüğleri dimdik kesilmiş ve harekât-ı kalbiyyeleri bile o anda azim bir atalete uğramıştır.

Kalbin gümbür gümbür helecana başlaması o hâli takiben vücudun istirahata tecili için vuku bulur. Velhasıl insan öyle bir vehm-i hevlnâk içinde bulunduğu zaman vücudunun sair aksam ve havassı bi'l-külliye yok hükmüne girip var olan şey ise yalnız vehimden ibaret kalır.

İmdi eski Osmanlıların bu halde tavsiye eyledikleri tedbir fizyoloji ve psikoloji fenlerine dahi tamamıyla muvafıktır. Eğer o halde insan bir silah atmağa eli varır ise bu hal kendisini yani zihnini te'sîr-i azîm-i tevehhümden **[105]** kurtarıp kımıldanmağa mecal bulmuş demek olacağından kuvve-i vâhimesini bu suretle mağlup eyledikten sonra hatta silahı atmayacak olsa bile yine karşısında o hayalât zail olacak idi. Zira hayalâtın gittikçe artması ve meselâ hikâyelerde işitildiği veçhile gulyabaninin en evvel bir karış boylu ve iki karış sakallı bir vücut olarak göründüğü halde muahharen uzana uzana minare kadar irtifa peyda etmesi kuvve-i vâhimenin gittikçe artmasından neş'et eyleyip bilâkis insan bir kere kuvve-i vâhimesine galebe etmeğe başlar ise kuvve-i mezkûre bir yandan eksileceği gibi hayalât ve evham dahi eksile eksile ortada hiçbir şey kalmaz. Ve insan kendisinin alelâde bulunduğu hâle avdet eyler.

[106] Mebhas 3
"Kâbus Yani Ağırlık Basmak"

Elyâf-ı asabiyye üzerinde cereyan veyahut tebahhur eden usare veya buhâr-ı asabînin kâmilen kuvve-i vâhime üzerinde ictimaa başlamasından insanın uyanık olduğu zaman bile gözleri önünde böyle birtakım hayâlât-ı müdhişenin hakikat suretini almağa başladığını maddiyât-ı bedîhiyyeden olmak üzere görür isek mâhiyyet-i rü'yâya kadar zihnimize gayet açık ve ferah bir yol açılacağına şüphe kalır mı? Ancak daha asıl rüyaya varmazdan evvel kuvve-i vâhimenin hükm-i garîbini kâbus denilen ağırlık basma meselesine tatbik etmeliyiz ki mes'ele-i mezkûrenin dağlarda ve ıssız mahallerde hayalât **[107]** görmeğe müşâbehet-i kâmilesi meydandadır.

Müdekkikîn-i hükemâ uykuda kâbus denilen hâlin vukuunu mide dolgunluğundan ve hazımdaki betaetten dolayı dimağ üzerinde zuhura gelen tesiratı haml ederler. Şüphe yok ki bir fena hazmın kan üzerinde bir büyük tesiri olur. Yalnız fena hazmın değil hatta müskiratın dahi bir tesiri inkâr olunamaz. Kandaki tesiratın ise dimağ üzerinde hüküm süreceği andan daha ziyade bedihîdir. Hatta sarhoşluk hâlinde insanın her zamanki ahlâkına tagayyür gelerek olur olmaz şey üzerine hiddetlendiği ve bir kere kendisini gazaba mağlup eder ise hiddet ve gazabı arta arta maazAllahu tealâ pek büyük fenalıkları bilâ-ihtiyâr irtikab eyleyeceğinden **[108]** maadâ şayet istediği gibi urup kıramaz ise hiddetinden vücutça dahi büyük büyük tehlikelere duçar olacağı tafsile muhtaç değildir. Bu hal bir dereceye kadar mide dolgunluğundan dahi görülür. Mide iştigālât-ı hazmiyyesiyle meşgûl iken insana bir kesel gelip sanki sabır ve tahammülü azalmış gibi olur olmaz şeyler canını sıkmağa başlar. Can sıkıntısı bir kerede hiddetine mağlup olursa artık sarhoşun hâli gibi ahvale duçar olur.

Ancak hekim Formey kâbus için yalnız şu mide dolgunluğunu dahi sebep olarak irat edemiyor ki hakkı da vardır. Zira insan her ne zaman hazımdan evvel uykuya varacak **[109]** olsa daima kâbus illetine müptelâ olmuyor. Yalnız kâbusa ibtilâ hemen aglebi uyku evvellerine tesadüf edip bu ise ekseriya midenin henüz hazım işini bitirmemiş olduğu bir zaman olduğundan pek bedihî ve âşikâr bir hal olmak üzere zihinler dahi filhal kâbusun münşî- mi'de dolgunluğunu ve sû-i hazm olduğuna intikal eyliyorlar.

Ancak hekim Formey kâbusun asıl sebeb-i dâimîsini sû-i hazmdan ziyade kuvve-i vehimiyye olduğuna kanaat eyliyor. Uykunun ilk hâlinde henüz havâss-ı sâire dalgın ve derin uykuda olarak kuvve-i hâfızanın mahzuzatı veyahut hariçten havâss-ı sâirenin az çok hissiyat ve ilkaatı ile dimağ meşgûl olmadığı **[110]** zamanlar kuvve-i vâhimenin tevehhümatı zihinde buyurmağa başlıyor ki bu hal aynıyle ıssız bir mahalde korkmağa başlayan adamın hâli oluyor. Hatta kuvve-i vâhime gereği gibi şiddet bulduğu yani insanı ağırlık denilen hal gereği gibi istilâ eylediği zaman bu hâle mübtelâ olan bir naimin ahvali tedkik edilecek olsa ıssız mahallerde vehim ve havfa duçar olan adamlar misillü onun dahi buz gibi donup kaldığı görülüyor. Buna herkes kendi kendisine dahi dikkat edebilir. Evvelâ ağırlık bastığı müddet tarafında rü'yâ-yı müdhişte kendisini duçar olmuş gördüğü tehlikelere karşı bağırmak istemiş olsa sesi çıkmadığı ve kaçmağa davransa bacakları yürümediği velhasıl her ne şeye

teşebbüs **[111]** etmesi âciz kaldığı gibi uykudan uyandığı zaman bile bir müddet korkusundan dolayı yerinden bile kımıldanamıyor. Nefes bile alamıyor. Nihayet neden sonra kuvve-i vâhimesine galebe edildiği zaman bir geniş nefes alarak istirahat buluyor.

Uyanıklık hâlinde insan ne kadar ıssız yerlerde bulunursa bulunsun havâss-ı zâhire ü bâtınası birçok şeyler ile meşgûl olarak kuvve-i vâhimeye pek de geniş bir meydan kalmadığı der-kâr iken yine vehme cüzîce mağlubiyet uyanıklık zamanının kâbusu ıtlâkına şayan olan birtakım hayalâta vücut verdiğine dikkat olunup vahimiyet verilip de bir de uyku zamanında zaten havassın birçoğu **[112]** sükûnete vardıkları ve binaenaleyh vehmin istediği kadar inbisatına zaten bir isti'dâd-ı tâm mevcut bulunduğu pîş-i nazar-ı dikkate alınır ise kâbusun vehimden başka hiçbir şey olmadığını insan bir bedahat suretiyle görür ve öylece kabul eder.

Dikkat edilmiştir ki kâbus ekseriya küçük çocuklarda görülüyor. Neden? Çünkü asabdan henüz metânet-i matlûba mevcut olmayıp her şeyden ve hatta kendi vehminden bile korkar. Asabı henüz metin olmayan ve binaenaleyh kendi vehminden bile korkan çocukları anası babası akrabası fazla olarak bir de "umacı" vesaire ile korkutmak ne kadar tehlikeli ve müthiş olduğunu bilseler idi bundan ziyadesiyle **[113]** hazer ederler idi. Küçük çocukların hemen her gece kâbuslardan kurtulamaması hususunda işte akrabasının şu ihafelerinin büyük bir tesiri olup onlar bilâkis çocuklara metânet-i asabiyye verecek sözler söylemelidir ki kâbuslara karşı bir güzel tedbir olmaktan ziyade uyanıklık zamanlarındaki havf ve haşyetlerine karşı dahi tedbir olsun. Zira gerek uykuda gerek hâl-i bîdârîde çocukların haşyet-i vehmiyyeden dolayı helâk derecesinde hastalıklara uğradıkları pek çok vakidir.

Kezalik dikkat olunmuştur ki kâbus ekseriya korkak olan adamlarda görülüp fikren vücuden metin olarak şecaat ve besalet erbabından olan adamlarda hemen hiç vaki olmaz. **[114]** Zira bunlar vehimlerine değil belki madde-i vücûd olan mehâlik-i cismâniyyeye bile karşı mağlup olmadıklarından ilk uykularında ne vehme ne dehşete kapılmaksızın tam hayvan gibi derin derin uyurlar.

Hâlet-i kâbus esasen kuvve-i vâhimeye atıf ve isnad edilmekle beraber kuvve-i hâfızanın bunda dahli pek az görülüyor. Zira kuvve-i hâfıza insanı ürkütecek olsa geçmiş belâların birisini ihtar ile ürkütmesi lâzım gelip halbuki insan her ne kadar uykuda dahi olsa yine geçmiş beliyatın artık geçip gitmiş ve hükmü bitmiş olduğunu der-hâtırla öyle kâbusa duçar olacak derecelerde kendisini dehşet-i istilâ etmiyor.

Ancak **[115]** rüya hususunda en büyük hüküm kuvve-i hâfızada olmakla beraber kuvve-i vâhimenin de rüya meselesinde dahi bir büyük dahli görülüyor ki keyfiyetin bu cihetinde muhtaç olduğumuz izahat ber-vech-i âtî alelâde rüya bahsinde görülecektir:

Mebhas 4
"Alelâde Rüya"

Kuvâ-yı hâssa-i asabiyye ile ikmâl-i isti'dâd eyleyerek mahsusatı ahz ve telâkki eyleyen azanın şu hizmet-i fizyolojikıyyesi meselesinde bir nazik bahis vardır ki o bahis hakkında zihne güzelce yerleşecek bir hüküm olduğu halde rüya meselesi dahi hayalât ve kâbus meselesi kadar bir sadelik peyda ederek tefehhümü âsan olur.

[116] Bahis şudur: Gören şey gözümüz müdür? Yoksa ruhumuz ve daha fennî tabirine göre dimağımız mıdır? Şüphe yok ki bütün zihinler derhal gören şeyin gözümüz ve işiten şeyin kulağımız olduğuna intikal ederler. Hatta gözlerimizi kapayınca görmediğimiz ve kulaklarımızı tıkayınca işitmediğimiz dahi bürhân-ı maddî ü zâhirî olmak üzere dermeyan olunur.

Şu kadar ki tedkîkāt-ı fenniyyeleri üzerine ta'mikāt-ı mülâhazaya girişenler gören de işiten de her şeyi yapan canımız yahut kuvve-i dimâğımız olduğuna kanaat eyliyorlar. Göz denilen şey mahsûsât-ı basariyyenin beyne gireceği delik olup yoksa asıl gören şey dimağdır. Vakıa gözü yumunca veyahut **[117]** göze bir halel gelince dimağımızın hiçbir şey göremediği vaki oluyor ise de mahsûsât-ı basariyyenin gireceği delik değil bir farenin gireceği delik dahi bozulur ve tıkanır ise duhul müteassir olacağı âşikârdır. Halbuki bazı kimseler gözleri açık olarak uyudukları halde gözleri niçin görmüyor? Çünkü o zaman dimağları uykudadır da dimağları görmediği için gözleri dahi görmüyor. Halbuki dimağın rüyayı görmesi için gözlerin kapalı bulunmaları dahi mani olmuyor.

Ne hacet? Vehim âleminde göz önünde hiçbir şey bulunmadığı halde insan gulyabaniler görüyor. Acaba gulyabanileri andıracak **[118]** bir şey vardır da göz onu mu görüyor? Heyhat! Ortada hiçbir şey yoktur ki göz onu görsün. Belki her dehşet her heybet dimağda mevcut olduğundan ortadaki gulleri keçileri kedileri filanları da hep dimağ görüyor.

İmdi gözü açık uyuyan adam görmediği ve gözü açık olmakla beraber önünde hiçbir şey bulunmayan adamın birçok şeyler gördüğü nazar-ı muhâkemede cem edilince derhal tebeyyün ediyor ki dimağ görmek hususunda yalnız gözlerin kendisine nakleylediği şeyleri değil kendi tevehhümatını dahi aynı vaki gibi görüyor. Hatta beyne'n-nevm ve'l-yakaza denilen zaman ki insanın henüz uykuya varmakta **[119]** olduğu zaman ile bir de henüz uykudan uyanmakta olduğu zamanlardır. Bu zamanlarda insan kendi hâlini o haldeki za'f-i efkârıyla beraber belleyebildiği derecede olarak muahharan nazar-ı tedkîke olsa göz önünde vücudu bulunmayan şeylerin dimağ önünde nasıl tecessüm edip göründüğü takdir eyleyebilir. Herkese vaki olur ki henüz tamamıyla uyumadığı ve uyanık bulunanların sadalarını ve gürültülerini işitip yattığı halde gözleri..... (Boşluk metne aittir.) Daha doğrusu dimağı önünde birtakım suretler tecessüm etmeğe başlamıştır. Hele sabahları uykudan tamamıyla uyanmazdan evvel bu hal daha bahir olarak vaki olur. Zira akşamları uykuya varılıyor iken insan gittikçe kendisini kaybeylediğinden müşâhedât-ı mütekaddimesini **[120]** derhal unutur. Sabahları ise insan gittikçe kendisini toplamakta bulunduğu cihetle böyle nim uyanık ve nim uykudaki hâli daha ayan beyan görür.

Öyle ise asla ve kat'a şüphe etmeyerek kabul ve hüküm edeceğiniz ki alelâde rüya denilen şey kuvve-i hâfızada mevcut olan şeylerin uykuda yani zihin mahsûsât-ı hâriciyye ile kendisine sermâye-i iştigāl bulamadığı zamanlarda bi't-tecessüm hakikat suretini almasından ibarettir. Hatta yalnız mahfûzât-ı dimâğıyye değil tevehhümât-ı dimâğıyye dahi tecessüm ederek rüya teşkil edebilir. Bu halde vefat eden akrabayı veyahut dostları rüya görmek veyahut evvelce seyahat ve ziyaret edilmiş **[121]** olan mahallere tekrar gidilmek gibi maziye müteallik olan meşhûdât-ı nevmiyye kuvve-i hâfızanın tecelliyatından ibaret olup hiç görmediği adamlar ile hiç aklına bile gelmeyen suretlerle muamelâtlar bulunduğunu görmek ise tevehhümât-ı dimâğıyye âsarındandır.

Tevehhümât-ı dimâğıyyenin tesiratını en evvel kâbus bahsinde görmüş ve bunun pek dehşetli bir şey olduğunu teslim eylemiş bulunduğumuza göre burada tevehhümât-ı mezkûrenin rüya bahsine sûret-i duhûluyla zihnimizi şaşırtmamalıyız. Ve hem yalnız dehşetli şeylere mahsus değildir. Evhamın birçok sûr-ı hasnası dahi olur. "Malihulya" denilen şey nasıl hatırdan çıkarılıyor ki şair dünyada en **[122]** büyük bahtiyarlığını bundan ibaret bularak:

Zekâtı yok zarar etmez tükenmez eksilmez

Olur mu âşıka hulyâ gibi nisâb-ı ferah

demiş. İşte gece yatağımıza girip de meşgûliyyet-i yevmiyyemizi ber-taraf eyledikten sonra ta uyku zamanına kadar kendimiz için hülya ettiğimiz güzel güzel mesudiyetler dahi tevehhümât-ı dimâğıyyedendir ki bunları bazı kere bize rüya olarak dahi maddeten görünmeleri elbette daha büyük mesudiyettir. Ol güzel rüyalar kimin için nadir olabilir ki insan uykudan uyandığı zaman o rüyaları kaybedeceğine bi't-teessüf tekrar gözlerini yumarak birçok müddet daha uyanmamağa çalışır. Hele kendi nefsimizde öyle rüyalar vaki olduğunu tahattur ederiz ki ömrümüzün **[123]** ilâ nihaye şu rüya hâlinde geçmesini dahi tahattur etmişizdir..... (Boşluk metne aittir.)

Rüyanın zaman ü sûret-i vukû'u hakkında insan ne kadar mülâhaza etse bunun mahaza kuvve-i hâfıza ve kuvve-i vâhime asarından olduğunu bir kat daha izah ve teyit eyleyen ahvalden başka hiçbir mania tesadüf etmez. Evvelâ rüyanın uyku evvelinde görülmeyip belki uyku sonlarında görüldüğünü nazar-ı tedkîke alalım: Bu neden iktiza eder? Şüphe yok ki uyku evveli denilen zaman usâre-i asabiyyenin tükenmiş ve dimağa kesel gelmiş olduğu vakit olup bu zamanda dimağın bazı cüziyeti tecessüm ettirmesini dahi insan unutur gider. Şu nisyanına ise "rüya görmemezlik" hükmü verilip eğer **[124]** bazı rüyalar gördüğünü fakat gördüğü şeyler neden olduğuna dair zihninde pek az bir şey kaldığını insan tahattur eder ise o halde dahi kendisine gördüğü rüyayı belleyememek gibi bir iftirada bulunur. Ama vücut usâre-i asabiyyeyi yeniden cem ederek zihin dinlenmiş bir halde bulununca teselliyât-ı vâkı'ayı tamamıyla beller. Zira dikkat olunacak ahvaldendir ki yorulan insanın en evvel dimağı yorulup uyku ihtiyacını dahi en evvel dimağ hisseylediği ve sâir-i a'zâ sonradan bu hâle duçar olduğu gibi uyanıklık zamanında dahi en evvel zihin uyanıp vücudun a'zâ-yı sâiresi ondan sonra uyanmağa başlar.

Bundan sonra herkesin rüyası kendi **[125]** kābiliyyet-i fikriyyesine göre olduğuna dahi dikkat etmelidir ki rüyanın mücerred kuvve-i hâfıza ve vâhime-i âsârının dimağ önünde tecellisinden ibaret olduğunu bu da en ziyade ispat eyler. Bir paçavracı veyahut bıçak bileyicisi hiçbir zaman rüyasında kendisini bir diplomat olmuş ve bir konferansta düvel-i sâire diplomatlarıyla mu'âhedât-ı düveliyye bahsine girişmiş olduğunu görmemiştir ve görmesi de mutasavver değildir. Zira o adamın

kuvve-i hâfızasında böyle bir hatıra mahfuz olmadığı gibi kuvve-i müfekkiresi dahi bu yolda hülyalarda bulunamaz.

Biz kendi nefsimizde tecrübe ettik ki beliyye-i nefye duçar olduğumuz zamana kadar rüyamızda hâl-i mahbûsiyyet asla görmemiş iken zindân-nişîn **[126]** olduğumuz müddet mahbesten çıktığımızı firar eylediğimizi ve yine tutulup hapsolunduğumuzu velhasıl hep mahbusiyet hâline dair şeyleri görmeğe başlamışıdık. Sebebi? Çünkü o zamana kadar kuvve-i hâfızamızda bu ahvale dair hiçbir şey bulunmadığı gibi kuvve-i vâhimemiz dahi onları vehmetmez iken ondan sonra bu tahayyülât baş göstermiştir.

Rüyada kitap okumak şiir söylemek ve mu'âdelât-ı cebriyye halletmek gibi haller dahi vukua gelir. Acaba bu işler ile iştigal etmeyenler rüyada meselâ şiir söyleyebilirler mi? Zihnine "müstefilâtün" ölçüleri hiç tebadür etmeyen adamlara bu hal nasıl vaki olsun? İki kere ikinin on sekiz mi yirmi dört mü **[127]** edeceğini asla düşünmemiş olanlar hall-i mu'âdeleyi rüyasında nasıl görsün? Vakıa insan bazı rüyalar görür ki "Aklıma bile geldiği yoktur." diye izhâr-ı hayret eder. Ancak o gördüğü şeyler aklına bile geldiği olmayan şeylerden bulunmakla beraber herhalde kendi kuvve-i vâhimesi o şeyleri tevehhüm etmeğe kabil olabilecek bir istidaddadır. Meselâ şu fıkramızı okuyan efendi devâir-i hükûmetten birisinde memur olup fikri yolunda ve hissiyatı derece-i lâzımesinde olduğundan kendisini rüyada ol kadar şairane bir halde görür ki filvaki bidar bulunduğu zaman için böyle bir hal aklına bile gelmemiştir. Ancak kuvve-i vâhimesi ne zaman istemiş olsa **[128]** böyle bir hâli kendisine tevehhüm ettirebilir. Acaba o zat rüyasında hiç kendisini denizin dibinde ve iki kıyı arasında sıkışıp kalmış bir halde görmüş müdür? Ne mümkün! Bu rüya sünger dalgıçları tarafından her zaman görülür. Ama bundan sonra o efendi kendisini denizin dibinde iki kıyı arasında kalmış görür ise istigrab etmemelidir. Zira böyle bir kitap sahifesinde bir kerecik okuduğu şey bile eğer bihakkın nazar-ı dikkatini celb eylemiş ise kuvve-i hâfıza onu hıfzederek bilâhere kuvve-i vâhime dahi o yolda şeyler tevehhüme başlar.

Rüyanın buraya kadar izah eylediğimiz suretine "alelâde rüya" ser-levhasını yazmışıdık. Zira bundan maada rüyanın bizde **[129]** safîsi ve sadıkı olur ki bizim gibi efkâr-ı müşevveşe erbabına pek de müyesser olmayıp asıl safvet-i kalb ü vicdân erbabı olan zevât-ı kirâma mahsustur. Asıl tabiri lâzım gelen rüyalar dahi onlar olduğundan bahsimizi biraz da o cihete nakledelim:

Mebhas 5

"Safî ve Sadık Rüya"

Rüyanın "kuvve-i hâfızada mevcut olan mahfuzatın meşâgil-i hâriciyye hîn-i nevmde münkatı olduğu zaman işsiz kalan ve halbuki işsiz kalması aslâ şanından olmayan kuvve-i müfekkire-i dimâğıyye önünde tecessüm etmesinden ibaret" olduğuna göre her rüya mutlaka maziye müteallik olacağı ve kezalik kuvve-i **[130]** vâhimenin hiç yoktan tevehhüm eylediği şeyler dahi aynı rüya olarak zihni hâl-i menâmda işgal eyleyeceğine göre bu nev' rüyaların dahi herhalde onları görenleri isti'dâd ü kābiliyyet-i mahsûsalarından hulâsa gibi bir şeyden ibaret bulunacağı hükemadan pek çokları safî ve sadık ve rüya ile ahlâm ve adgâs arasında hiçbir gûne fark aranılmaması cihetine sevk eylemiştir. Ancak bu meselede hükemâ-yı İslâmiyye onlara takaddüm ve tefavvuk ederek rüyanın safî ve sadıkını adgâs ve ahlâmdan tefrik eyledikleri gibi Avrupa hükemasının dahi bahseyledikleri birtakım esâs-ı fenniyye vardır ki bu babda hükemâ-yı İslâmiyye'nin netîce-i tedkîkātını tasvip eylemektedir. İmdi hükemâ-yı İslâmiyye'nin rüyayı **[131]** sadıkadan addederek bazı meşâhîr-i mu'abbirînin tabirlerince ekseriya sıdkı dahi tahakkuk eyleyen rüyaları diğer meşhudât-ı menâmiyyeden tefrik için evvel-be-evvel Avrupa hükemasının bahseyledikleri bir madde-i mahsûsa-i fizyolojikıyyeyi dermeyan eylemek lâzım gelir.

Bu madde-i mahsûsa fizyolojikıyye ile iştigal eyleyen hükemanın bi'l-ittihâd a'sâb u usâre-i asabiyyeyi ve buhâr-ı asabîye isnat eyledikleri ve "santiman" dedikleri hissin dahi fevkında olan ve ekseriya "ispirtüalist" yani ruhaniyyûn ve bir dereceye kadar maddiyûnun tedkîkāt-ı fenniyyeleri hengâmında "pre-santiman" yani "hiss-i kabl'el-vukû'" denilen kuvve-i hâssa-i beşeriyye yahut asabiyedir. **[132]** İşbu hissiyât-ı mütekaddimenin vücudunu tamamıyla kabul veya tamamıyla inkâr dahi edemeyen bazı erbâb-ı tedkîk vakıa bazı kere insanda bir hiss-i derûn hasıl olarak bir madde-i müstakbelenin peyda edeceğini vehmeylediği suretin kendisini mahzun eyleyecek bir suret olacağını gûya evvelden haber almış gibi daha orta yerde hiçbir şey yok iken mahzun olmağa başlağını ve filvaki o şeyin dahi mûcib-i hüzn olacak bir suret olduğunu ikrar eyleyerek şu kadar ki bu hissiyât-ı mütekaddimenin ne gibi ahvâl-i fizyolojikıyyeden neşet eylediği meçhul olduğunu ve bahusus bu hâlin her zaman vaki olmayıp pek nadir olarak vaki olmasına nazaran bu babda tedkîkāt-ı

ciddiyye icrasıyla tabi olduğu **[133]** kānûn-ı tabî'îyi zahire çıkarmak mümkün olamayacağını dermeyan ederler ve bu suretle bahsi kısa keserler. Hükemadan birtakım ise hissiyât-ı mütekaddimeyi yalnız maddiyatta olmak üzere kabul ederek bu maddiyat ise meselâ romatizması olanların hava bozulacağını daha vukuundan evvel bazı ağrılardan hissetmesi gibi şeyler olduğunu ve bu dahi mahza ahvâl-i nesîmiyyenin asab üzerinde tesiri bulunmasından neşet ettiğini hükmeylerler. Hissiyât-ı mütekaddimeyi kabul eden erbâb-ı tedkîk ise insanın yalnız kendisine ait olan hususatça değil hatta pek sevdiği ahbabına veyahut pek nefret eylediği adâsına müteallik hususat için dahi hissiyât-ı mütekaddimede **[134]** yolunda bileceğini ve bulunduğunu kabul edip derler ki başkalarına vaki olacak hususat dahi insana esef ve keder veyahut memnuniyet ve sürur verecek olduğuna göre hususât-ı mezkûre aynıyla kendisine vaki oluyormuş gibi hissiyât-ı mütekaddimesi meyanında dahil olabilir.

Bu sureti kabul eden müdekkikîn tavzîh-i mes'ele emrinde birtakım ahvâl-i dakîkanın şerhine dahi girişmekte olup eğerçi ahvâl-i mezkûreyi esbab için henüz fünûn-ı müsbitenin kuvveti derece-i kifâyede değil ise de izahat vakıa bilkülliye boş şeylerden olmadığını insan kendi nefsinde vaki olan birtakım hissiyât-ı mütekaddime ile dahi hükmedebilir.

[135] Hükemâ-yı mûmâileyhimin rivayetlerine göre buhâr-ı asabiyyede bir istidad daha var imiş ki kâinatı doldurmakta bulunan bir kuvve-i umûmiyye-i mıknâtısiyye ile o istidadın münâsebet-i karîbesi var imiş. Her insanda mevcut olan hiss-i temâyül ve hiss-i tenâfür dahi bu istidaddan neşet eylemekte imiş. Meselâ bir adamı ilk defa olarak görseniz ve fakat henüz hiçbir sözünü işitmeseniz ve o adamın sevilebilecek bir adam olup olmadığını dahi anlamasanız o adam hakkında yine sizde bir isti'dâd-ı temâyül veyahut tenafür hasıl olmaktadır ki işte bu da bir nev' hiss-i mütekaddim addolunmaktadır. Zira sevmeyeceğinizi veyahut seveceğinizi henüz bilmediğiniz halde kabl'el-vukû' hissetmektesiniz. **[136]** Halbuki "Bu adamı sevimli bulmadım." dediğiniz gibi "Görünüşe nazaran şu işi de hayır olacak diye ümit etmiyorum. Bu işten içim ürküyor. Yüreğim korkuyor." gibi sözler dahi söyleniyor ki bu sözler mutlaka derunda bir şeyler hissolunduğu için söylenir. İşte insanda bu hissiyât-ı tevlîd eden şey kuvve-i umûmiyye-i mıknâtısiyyenin asab üzerindeki buhar ile maznun bulunan münasebeti imiş.

Telgraf telleri ve elektrik makineleri üzerinde vücudunu âsâr-ı bâhiresiyle görmekte bulunduğumuz kuvve-i elektrikıyye bile henüz mâhiyyet-i hakîkîsi hakkında icrâ-yı tedkîkāta müsait olacak kadar elde mevcut bir şey addolunmadığı halde **[137]** kâinatı dolduran kuvve-i umûmiyye-i mıknâtısiyyenin yalnız "pusula" denilip daima bir ucu şimal yıldızına müteveccih bulunan âlet üzerindeki te'sîrât-ı cüz'iyyesiyle tedkīkāt-ı külliyyesine girişilmek mümkün olamayacağı münasebetiyle şu buhâr-ı asabî-i beşerînin o kuvve-i umûmiyye-i mıknâtısiyye ile münasebeti ne derecelere kadar karilerimizin hüsn-i telâkkî edebileceklerini bilemeyiz. Vakıa müellifîn-i mu'âsırînden meşhur Fikye'nin [Louis Fikye] bu meseleyi şerh için dermeyan eylediği îzâhât-ı dakîka pek mühim şeyler ise de her halde onların dahi hüsn-i telâkkî vü kabûlü zihinleri biraz zorlamağa ve cebretmeğe vabeste kalır. Ancak şurası muhakkaktır ki meydanda hiçbir şey yok iken insanın gönlüne bir hüzün düşmekten **[138]** bilâhere mûcib-i keder olacak bir hal zuhura geldiği gibi aks-i kaziyye yani bir neş'e-i mütekaddimeden bilâhere insanı neşelendirecek şeyler dahi zuhura gelir. Hatta bir validenin meselâ taşrada bulunan oğlu hakkında meraklanmağa başlaması aglebi asılsız çıkmadığı tecrübe olunmaktadır.

İşbu hissiyât-ı mütekaddime mutlaka asabın bir nev'-i teessüründen neşet eylediğini bazı kimseler "seğirmek" tabir olunduğu üzere iki gözden birisinin veyahut sair bir uzvun hareket etmesinden ahvâl-i müstakbelece ahkâm çıkarmakla dahi hükmederler. Gaybı Cenâb-ı Hakk'tan başka hiçbir kimsenin bilmeyeceği itikadından ayrılmaklığımız aslâ mümkün olmadığı cihetle **[139]** öyle göz seğirmesinden vesaireden bir mûcib-i müferridât manalar çıkarmasına inanamaz isek de hissiyât-ı mütekaddimeden teessüf veya memnuniyet gibi bazı ahvalin evvelden ihtisas edildiğini nefsimizde pek çok tecrübe eylemiş olduğumuz gibi tanıdığımız adamlarca dahi pek çok tecrübelerimiz bunu bize ispat eylemiştir. Ancak bu ihtisâsât-ı mütekaddimeden müferridat veçhile vazıh olarak mana istihrac olunabileceğini tasdike ihtimalimiz yoktur.

Yalnız şunu tamamıyla teslim ederiz ki bizim gibi hissiyât-ı müşevveşe erbabının üzerinde pek cüzî hüküm gösteren şu hal kalb-i selîm ve tab'-ı müstakîm erbabının üzerinde elbette daha parlak hükümler gösterebilir. Bahusus ki bizim **[140]** hâl-i bîdârımızdaki teşviş hal ve balimiz hâl-i menâmda bir dereceye kadar olsun mübeddil-i safvet olduğu halde zaten tezkiyye-i zât ve tasfiyye-i kalb etmiş olan kibarın hâl-i menâmdaki safvetleri bir kat daha artacağından ve kâffe-i hissiyât-ı

asabiyye ise vücudun istirahat ve fikrin ciyadeti zamanında daha ziyade mütecelli olacağından işte öyle kemlinin rüyalarında hâl-i bîdârîlerinin hissiyât-ı mütekaddimesi bir kat daha bahir ve mütecelli olarak kuvve-i müfekkire-i dimâğıyyeleri önünde cilve-nümâ olacağını zihinlerin bilâ-muânda kabul etmeleri lâzım gelir. Şu kadar ki herkes kendisini bu erbâb-ı safvetten itikad eder ve muabbir geçinmek isteyenlerin kâffesini dahi bu ilimde Hazret-i Yûsuf Aleyhisselâm'a varis zannında bulunur ise iltihâbât-ı dimâğıyye **[141]** eseri olan rüya dahi sadık rüyalar olmak üzere birtakim cühelaya tabir ettire ettire ya gülünç bir zünûn-ı bâtıla erbabı olur kalır veyahut bilâhere rüyalardan hiçbirisi sahih çıkmayınca bu hüsn-i i'tikādına dahi halel gelir.

Rü'yâ-yı sâdıka için insanın müsekkirat ile kuvve-i dimâğıyyesini teşviş etmemiş ve kesret-i ta'âm ve sû-i hazm ile bundan daha fena sademât-ı demeviyye ü dimâğıyyeye yol açmamış ve bazı mesalih ile kesret-i iştigālinden dolayı uykuda uyanıklık zihnini hep o nokta-i iştigāle hasretmemiş bulunmak gibi birtakım şerâ'it-i maddiyye ile zihnen ve kalben safvet ve halisiyyet misillü şerâ'it-i ma'neviyyenin dahi mükemmeliyeti lâzım gelir. Bu halde **[142]** bile ta'bîr-i rü'ya öyle her nadana müyesser olacak fezailden olmadığına ta'bîr-i rü'yâ hakkındaki fıkra-i âtiyyenin havi olduğu izahat delâlet eyler.

Mebhas 6
"Ta'bîr-i Rü'yâ"

Eğer kocakarıların rüya tabir edişlerine cidden inanır iseniz hakikaten bahtiyarsınız. Zira rüyalarınızın hiçbirisi fena tabir olunmaz. Araba görürseniz tizlik ve necaset görürseniz zenginlik gibi tefsirlerden tutturmak o kadar muvafık tabir ederler ki herhalde hoşunuza gider. Hele muabbirlikle meşhur olan bazı efendilerin dahi rüya gören adamın hal ve şanına göre istihrâcât-ı zekâiyyede bulunmalıdır. **[143]** Ta'bîr-i rü'yâ gibi ihtimâlât-ı nâzike-i fenniyyesi dairesinde olarak tabî'at-ı beşeriyyenin en şairane olan tahassüsât-ı beşeriyyeyi eğer ihlâl edecek olur ise hakikaten teessüfler edilmelidir. İ'tikād-ı âcizânemize kalırsa insan kendi gördüğü rüyayı yine kendisi tabir etmeli. Zira rü'yâ-yı sâdıka hiss-i mütekaddim-i tahassüsâtının safvet-i zât ü kalb derecesine göre âlem-i menâmda kuvve-i müfekkire-i dimâğıyye önünde safî ve mütecelli olarak tayin etmesinden ibaret

olmaktan başka bir suretle telâkki fennen kabil olamayıp o halde hiss-i mezkûrun sahibi rüyayı gören insanın kendisi olduğuna göre rüyanın delâlet-i şâirânesi kadar kendi tahassüsât-ı derûnu dahi ta'bîr-i rü'yâda kendisine yardım eyler.

[144] Bu bahiste iki defa oluyor ki "şairane" tabirini istimal eyliyoruz. Eğer karilerimiz bu şairiyyete "müstefilâtün müstefilâtün" evzanına söz uydurmaktan ibaret olan şairiyet manası verirler ise bizim anlatmak istediğimiz şey ile onların anlamak istedikleri şeyler arasında dağlar Balkanlar kadar fark olacağına şüphe kalmaz. Ancak karilerimizin bu tabiri ne cihetten istimal eylediğimizi takdir buyurarak başka türlü tabir edememiş olmaklığımızda bizi mazur göreceklerini de ümit eyleriz.

Tabî'at-ı beşeriyye rü'yâ-yı sâdıkayı veyahut safvetçe ona karib olan rüyalarımızı öyle bir surette tertip ve irae eyliyor ki eğer o rüyayı bir levha etseler de bir müdekkik-i müfekkirin **[145]** gözü önüne koysalar elbette levha-i mezkûreden birçok manalar istihrac edebilir ki bu halde levha-i mezkûre "Pek şairane tasvir olunmuş." denilebilir. İnsana bir memuriyet tevcihine muktedir olan bir büyük zatın meselâ hilat giydirmesi veyahut bir kılıç kuşanması gibi rüyalardaki mana pek sade kalır da bunu herkes tabir edebilir. Zira o adama hilat giydirmek bir mevki'-i mümtâz tayin etmek manasına sarahaten delâlet edeceği gibi beline kılıç kuşanmak dahi bir kuvvet vermek manasına sarahaten ve bedaheten delâlet eder. Ancak kendimizde vaki olan bir rüyadaki şairiyet bundan daha nazik ve mefhumu dahi bundan daha mühimdir. Şöyle ki: Matbaamızın Beyoğlu'nda **[146]** Haçopulo Çarşısı'nda olduğu zaman gece rüyada matbaaya gelinip mevcut olan üç makine meyanında yeni mübaaya edilmesinden dolayı ziyade sevilen büyük makine ol kadar sürat ve gürültülü bir suret ile işler gibi görüldü ki makinenin bu sürate ve bu kadar sadmeye tahammülü mümkün olmayacağından hemen kırılmasından havf olundu. Bu aralık bir de "volan" denilen ve makinenin mihveri yanına rabtolunarak kuvvet vermeğe mahsus olan büyük demir çarh hemen mihverinden çıkarak çocukların çember tekerledikleri gibi tekerlenip bir vasi ovaya doğru şimendifer gibi süratle çıkıp gitmesin mi? O anda uykudan uyanıldıkta derunumuzu bir hüzün istilâ eyledi. **[147]** Şu rüyayı bir türlü hayra yoramadık. Makineyi bizim dolâb-ı meşgûliyyetimize delâlet ettirip ona kuvvet veren volan dahi muharrir-i âciz olmak üzere tabir edildi. Ve rüyanın sûret-i terekkübünden vefatımızın takarrübü teyakkun olundu ise de böyle bir mana anlaşılabilmek için volanın kırılması lâzım gelir idi. Mahaza rüyanın

sûret-i terekkübüyle beraber hissiyât-ı mütekaddimemiz dahi pek fena olduğundan ya ölüm veyahut ölüm nisbetinden bir belâya intizar lâzım geldi. Meğer kaderde nefy var imiş. Üç ay sonra makinenin volanı mesabesinde olan muharrir-i âciz kazâ-yı nefye uğradı.

Ehibbadan zekâ ve fetanetine itimadımızla beraber tetebu'ât-ı şinâsını dahi takdir eylediğimiz bir zata **[148]** şu eser-i nâçîzin bazı mahalleri kıraat olunarak mütalâası dahi soruldukta bazı mahallerinin ziyadece tahsiniyle şevkımız tezyid ve bazı mahalleri için tadil ve tashih yolunda mütâlâ'ât-ı mürşidâneleriyle istifademiz teksir olunduğu sırada ta'bîr-i rü'yâ hususunda dahi bir misal olmak üzere şu fıkrayı söyledi ki hakikat rüyaların sûret-pezîr olmasındaki şairiyetin en naziklerinden birisi olduğu tabiriyle dahi takdir olunabilir:

Adamın birisi rüyasında görmüş ki bütün benî Âdem'in âlât-ı tenâsülünü isti'mâl-i tabî'îsinden men için kat eylemiş. Bu kadar garip bir rüyanın vehme veyahut kuvve-i hâfızaya teallûk edemeyeceği der-kârdır. Halbuki rüyayı **[149]** gören zât-ı sulhâdan olarak rüyasını kendi dahi merak eylediğinden birkaç muabbire müracaat etmiş ise de bir türlü te'vîl-i rü'yâya muvaffak olamamışlar. Bir uzak memlekette gayet mahir bir muabbir haber alarak biçare adamcağız oraya kadar gitmiş. Rüyasını hikâye eyledikte muabbir efendi gülerek demiş ki "Galiba sanatınız müezzinlik olmalıdır." sâhib-i rü'yâdan "Evet!" cevabını alınca "Öyle ise merak etmeyiniz. Vakt-i imsâkin hulûlünden evvel ehl-i îmâna imsaki ilân etmişsiniz. O saatte dahi kendileri için helâl olan takarrüb-i nisvânı men ettiğiniz için size rüyada böyle bir işaret vaki olmuş." Ne nazik mana! Ne şairane tabir!

İşte tab'-ı beşerdeki istidada göre **[150]** rüyalar içinde bu kadar ve bundan daha pek çok ziyade şairane tertip olunmuş şeyler bulunup asıl zarafet ve zekâ lâzımdır ki bunların bihakkın tevili müyesser olsun. Fakat ne kadar olsa pek çok adamlar vardır ki gördükleri bazı rüyanın kendi hatırlarına gelen tabirleri veçhile aynen zuhura gelmiş olduğunu görmüşlerdir. Binaenaleyh mâhiyyet-i fenniyyesi her ne olursa olsun velev ki henüz tamamıyla keşif ve tahkik edilememiş bulunsun işte insanda bir hiss-i mütekaddime olduğuna ve işte sûret-i terkîbce havi olduğu mefhum kābil-i ta'bîr olan rü'yâ-yı sâdıkanın dahi bu hiss-i mütekaddimin kuvve-i müfekkire-i dimâğıyye önünde mütecellî olmasından ibaret bulunduğuna erbâb-ı dikkat bizatihi kanaat gösterirler. **[151]**

Ama kibâr-ı kemlînin rüyaları ayn-ı hakîkat olmak mertebesinde külfet-i te'vîl ü ta'bîrden dahi vareste olduğunu kabul ve tasdike akayidimiz hasebiyle dahi mecburuz. Zira mukaddemât-ı vahy-i celîlin dahi rü'yâ-yı sâdıka suretiyle şeref-vâkî olduğu bi'l-cümle ehl-i seyrin ittifaklarıyla muhakkaktır. Keşif ve keramet sahibi olan ehl-i Allâh-ı kirâmın dahi hâl-i bîdârîlerinde bile birçok esrar kendileri için mekşuf olduğundan onların rüyalarını sair insanların uyanıklıklarından daha parlak bir hâlet-i bîdârî addeylemek lâbüd ve zaruridir.

Zihinleri masiva ile bizim kadar meşgûl olanlar için sûret-i tertîbinden bir mana istihracı yani tabir ve tevili mümkün olan rüyalar pek **[152]** nadir olarak vukua gelip rüyalarımızın en çoğu mahfuzat veyahut tevehhümât-ı dimâğıyyemizden müterettip oldukları gibi birtakımları dahi esbâb-ı hâriciyyeden mütehassıl rüyalardır ki bunda olan garabet sunî rüyalara dahi yol açacağından keyfiyetin o cihetini de ber-vech-i âtî bir mebhas-i mahsûs olarak izah etmeği lâzımeden addeyledik.

Mebhas 7
"Esbâb-ı Hâriciyyeden Mütehassıl Rüyalar"

Rüyasında bir yudum su taharri etmek ve meselâ bir desti yakaladığı veyahut bir çeşmeye vasıl olduğu halde içe içe dünyalar kadar su içmiş zanneyleymiş iken yine hararetini teskin edememek veyahut bazı tesadüf eylediği **[153]** sular pek müteaffin ve müstekreh zuhur etmek pek çok kimselere vaki olan ahvaldendir. Hele işret ne olduğunu bilenlerin bu yoldaki rüyaları bilmemeleri âdeta kabil olamaz. İmdi şöyle dursun acaba kuvve-i hâfıza veyahut kuvve-i vâhime-i iktizası demek dahi mümkün olabilir mi? Heyhat! Bu yoldaki rüyaları esbâb-ı hâriciyyeden mütehassıl şeyler addederler ki zikrolunan esbâb-ı hâriciyye ber-tarâf edilecek olsa rüyanın dahi ber-tarâf olacağı şüphesizdir. Şu teşnelik rüyasının sebeb-i hâriciyyesi ise mahza susuzluktan naimin ağzı kavrulmasından ve derunu alevlenmesinden ibaret olup biçare adamcağız derin uykuda bulunduğu **[154]** için uyanamayarak bu hal kendisine bir rüya suretinde tecelli eylemektedir. Biraz sonra azap artık uykuyu dahi men edecek dereceye varınca adamcağız uykudan dahi uyanır. Bahtiyardır eğer o zaman yanında bir desti bulunuyorsa! Eğer rastgele o desti boş olur veyahut evvelce devrilerek suyu dökülmüş bulunursa! Böyle bir halde abdest musluklarına can etmiş yangınları ne kadar istersiniz?.....

Bazı korkak ve görgüsüz adamlar korkaklıklarıyla beraber meraklarına dahi galebe edemeyerek asılan veyahut kafası kesilen adamları temaşaya giderler. Artık o akşam görecekleri korkulu rüyalara nihayet mi olur? Kesilmiş **[155]** olan kafa bulunduğu yerde zıp zıp hareket ederek o adama karşı yüzünü gözünü buruşturup yumuşturur. Dilini çıkarır. Bir şeyler söyler. Veyahut üzerine hücum ederek bir hayli takip eyler. Veyahut maslubun ipi kopup yere düşer düşmez kendisini korkutacak bin türlü hallerde bulunur. İşte bu yoldaki rüyaların esbâb-ı zâhiresi hep o makuleleri görmek olup eğer onları görmese idi hiç de bu rüyalara duçar olmayacağı der-kâr idi.

İnsan rüyasında kendisini azim bir uçurumun ta kenarında bulur. Hem de ne halde? Muvazenesini hemen kaybetmek üzere bulunduğu bir halde ki uçurumdan aşağı tekerlenmek **[156]** tehlikesi arttıkça o dahi bozuldukça bozulur. Halbuki bazı kere uçurumdan aşağı teker meker yuvarlandığı dahi olur. Şu kadar ki o halde uçurumun evvelce tahmin eylemekte bulunduğu kadar derin olmadığı tahakkuk eyler. Gayeti yarım metre kadar mürtefi olduğunu anlar. Zira rüyanın sebeb-i hâriciyyesi biçare adamcağızın yatak içinde yuvarlanmaktan tamam karyola kenarına gelmiş olmasından ibarettir. O halde bir uyanık adam onu görse idi tamam muvazeneyi kaybedip de aşağıya düşeceği zamanlarda ne kadar ezilip büzüleceği gözleriyle görerek naimin pek büyük bir ıztırap içinde bulunduğunu anlar idi. Böyle yatağın tamam kenarına gelmiş olan bir adamın rüyasında **[157]** kendisini gayet yüksek ve dar bir duvar üzerinden yürüyor ve şu kadar var ki bu tehlikeli yerde serbestçe yürüyebilmek mümkün olamayıp her dakikada aşağıya düşmek tehlikesiyle sürüm sürüm sürünür gördüğünü hikâye eyler ki mutlaka o halde adamcağızın yatağın içinde dahi sanki bir duvar üzerinde sürünüyormuş gibi hareketlerle çalıştığına şüphe edemez.

Mevsûku'l-kelim bir zattan şu fıkrayı dinledik ki bizce dahi vaki olan bir hal onun sıhhatini teyit etmekle beraber esbâb-ı hâriciyyeden mütehassıl rüyaları izaha medar olur. O zat dedi ki:

Bursa'da bulunmaklığım hasebiyle memleketten **[158]** gelen ve akrabamızdan olan bir zatı hanemizde misafîr ederek izzet ve ikramına dahi cehd ediyor idik biçare adamcağız yol yorgunluğu ile erkenden minder üzerinde uyuya kaldı ben de oğluma yavaş yavaş misafîrin yatağını yapmasını emrettim çocuk yükü açarak büyücek bir şilteyi odanın orta yerine bıraktığı anda misafîr yerinden fırladı. Can havliyle ne tarafa kaçacağını bilemeyerek alâim-i dehşet gözlerinden ateş gibi saçılır idi ne

olduğunu sual etmeğe hacet bırakmadı. "Aman hareket-i arz..." diye ilân-ı dehşet eder idi. Halbuki biz uyanık iken öyle bir şey hissetmediğimizden bize dahi hayret geldi. Derken filhal oğlum hâl-i **[159]** müşkile muvaffak oldu. Evimiz biraz salıntılı olduğundan şilteyi yere bırakır iken oda ziyadece sarsılmış idi. İşte bu hal kendisine rüyada bir hareket-i arz gibi görünmüştür.

Hasbe'l-meşgûliyye ekseriya matbaada kalınır. Ekseriya makine dahi geceleri işler. Artık kulaklarımız onun gürültüsüne gereği gibi alışmış olduğu halde bir gece bizi dahi rüyamızda hayalice bizar eyledi. Gündüz ne kadar olsa sair gürültüler ile onun gürültüsü duyulamıyor. Gece uykuda iken sanki cihan yerinden oynuyormuş gibi bir fırtına vukuundan ibaret bir rüya görürüz. Aralıkta hareket-i arz dahi vaki oluyor. Epeyce bir müddet bu mahuf rüya devam eyledi. **[160]** Bir aralık uyandığımız zaman rüyadaki fırtına ve hareket-i arz hâlâ devam ediyor idi. Zira o dahiye makinenin gürültüsünden başka bir şey olmayıp makine ise hâlâ işlemekte devam eyliyor idi. Nihayet basılacak kâğıtları bitirdiler. Makine durunca bizim rüyadaki fırtına ve hareket dahi bitti.

Elhasıl birçok esbâb-ı hâriciyyeden türlü türlü tuhaf tuhaf rüyalar tahaddüs ve tahassul etmekte olup hatta gerek bu hal gerek kuvve-i hâfıza vü vâhimenin rüya teşkilinde olan dahl-i küllîleri bazı uyuyan adamlara sunî olarak rüyalar göstermek tecaribine kadar yol açmıştır ki bu da gayet tuhaf bir meseledir.

[161] Mebhas 8
"Uyuyanlara Sunî Rüya Göstermek"
– Kabil midir? –

Bundan mukaddem birinci fasılda sunî uyku mebhasinde izah eylediği üzere uyanık bulunan bir adamın hissiyatını bazı evza ve harekât icrasıyla alâyık-ı hâriciyyeden ayırıp kendisine celb ve cem ederek badehu evzâ' ü harekât-ı mezkûreyi azalta azalta o adamı âdeta uyutabilmek mümkün olması derhal fikirlere sunî rüya imkânını dahi ihtar eylemiştir. Bu yolda edilen tecrübelerin pek parlak olarak gösterdikleri tecrübelere biraz da şarlatanlık katılarak ol kadar ileriye gidilmiştir ki sunî uykuya yatırılanların mugayyebatı görüp **[162]** haber verilmek dahi iddia olunmak derecelerine kadar varılmıştır. Ancak tedkîkāt ü taharriyât-ı ciddiyye ile iştigal olunan bir yerde böyle taban hâric-ez-imkân olan mebahisin ciddi

mebahise karıştırılması lâzım olmakla biz şarlatanların ifrat ve mübalâğatına burada asla havâle-i sem'-i i'tibâr edemeyiz.

Ancak şurasını inkâr kabil olamaz ki: Uyuyan bir adama sunî olarak rüya göstermek hususunda nevm-i sun'î nevm'i tabî'îden daha ziyade müstaiddir. Nevm-i sun'îde naimin havassı kendisini uyutan adamın hal ve tavrına bahusus sadasına inhisar eylediği halde naime uyku gelmiş olduğundan kendisini uyutan adam o naime bir şey ihtar **[163]** edecek olursa nevm-i tabî'î ile uyuyan adama hariçten bir şey ihtar edenlerin sadasından ziyade ihtar da husule tesir gelir.

Zaten rüya nedir? Kuvve-i hâfızada mevcut olan mahfuzattan birisinin zihin tarafından tahattur edilmesi değil mi? Veyahut kuvve-i vâhimenin hiç yoktan bir şey büyülte büyülte ona vücut vermesi değil mi? Öyle ise uykuda bulunan adama herhangi bir vasıta ile mahfûzât-ı zihniyyesinden birisi ihtar edilecek olsa veyahut kuvve-i vâhimesine bir sermâye-i tevehhüm arz edilse bu ihtar ve vehim onun dimağında tecessüm ederek âdeta bir rüya suretiyle kendisine görünebileceğini zihinler pek kolay kabul ederler.

[164] Kuvve-i hâfıza veyahut vâhimeye bir şey ihtar edebilmek için hissiyattan müsteid olanı kuvve-i sâmi'adır ki bilhassa uykuda bulunan bir adama ihtar hususunda evvel-be-evvel bu vasıtaya müracaat olunur. Zira havâss-ı sâire henüz uykuda iken kuvve-i sâmi'ayı birazcık uyandırabilmek âsandır. Ondan sonra ikinci derecede olarak kuvve-i bâsire ve kuvve-i şâmme ve kuvve-i lâmise dahi hizmet edebilirler ki uyuyan adama sunî rüya göstermeğe çalışacak olan müdekkik bu ikinci derecede olan vasıtalara dahi lüzum ve iktizasına göre müracaat edebilir. Bu tecrübelere biz dahi bir kere müracaat eyledik ise de tamamıyla muvaffak olamadık. Yalnız bir dereceye kadar bir **[165]** kız çocuğuna rü'yâ-yı sunî gösterebildik. Tamamıyla muvaffak olamayışımızın sebebi ise ihtârât-ı lâzımede şerâ'it-i mütekaziyyeyi tamamen ifa edememekliğimiz oldu. Yoksa şerâ'it-i lâzımeye tamamen riayet eyleyecek olursa filhakika sunî olarak bir adama rüya gösterebilmek mümkün bulunduğuna kanaat hasıl eyledik. Bir naime sunî rüya göstermek için ne kadar mükemmel hareket etmek lâzım olduğunu ber-vech-i âtî izah eyler isek bu imkân karilerimizce dahi teslim olunur zannederiz.

Evvelâ sunî rüya irae edeceğimiz naim üç dört saat müddet yavaşça uyumuş olmalı. Ondan sonra insan ağzını onun kulağına yaklaştırarak ve gayet yavaştan başlayıp **[166]** tedrici olarak sadasını arttırıp "Yağmurrr! Şakırrr şakırrr yağmurrr

yağıyor." diye ra harflerini güzelce gırıldatarak kulağına hep yağmuru ihtar etmeli ve sözleri defaatle ihtar etmekle beraber naimin yorganını kaldırıp pencereleri dahi açmalı ki vücudu birazcık üşüsün. Bir aralık dahi abdest musluğunu açıp mermer taş üzerine suyu şakır şakır akıtmalı. Veyahut bu şakırtıyı sair suver ve vesait ile hasıl etmeli. Ondan sonra "Aman! Aman! Sel geliyor! Sel basıyor! Boğuluyoruz!" gibi şeyleri dahi kemâl-i ehemmiyyetle naimin kulağına ihtar etmeli. Bu halde dahi zaten su ile memlu olan bir leğen içine ibriki yukarıya kaldırıp **[167]** su dökmeli. Öyle bir surette ki çağıltısı uzaktan uzağa naimin kulağına vasıl olmalı. Nihayet bir hasır süpürgesini bir leğen suya batırıp üç beş hatve mesafeden naimin yüzüne doğru serpivermeli. O anda "Aman yağmur! Sel! Boğuluyoruz." gibi havf ve heyecanını beyan eden sözler ile yatağından fırlar. Sonra gördüğü rüyayı kendisinden sual ediniz. İlk başladığınız zamandan beri hep rüya görmüştür. Hatta kuvve-i vâhimesi dahi yardım eylediğinden meselâ siz naimin babası iseniz "Rabb'im hayırlar versin! Babam sel içinde yuvarlanıyor idi. Filan şöyle boğuldu. Filan şu suretle kurtuldu." gibi tafsilât dahi verir. Hele bu **[168]** ameliyatı icra etmezden bir iki gün evvel çocuğuna bir yağmur ve sel hikâyesi edip filanca mahalde şu kadar yağmurlar yağdığını ve seller coştuğunu ve haneler yıkılıp insanlar ve çocuklar boğulduğunu kendisine dehşet verecek bir surette anlatmış olursanız tecrübenin netaici daha parlak olarak zuhur eder. Zira o halde hem kuvve-i hâfızasına hem de kuvve-i vâhimesine birden sermâye-i iştigāl tedarik etmiş olursunuz.

Ateş ile icrâ-yı tecrübe daha muhakkak netaici intac edeceği tavsiye olunuyor. Yangın zaten pek çok kimselerin gözünü korkutmuş bulunacağı gibi yakınlarda ve yakın mahallerde yangın olduğu bir zamanda bu tecrübeyi her kimin üzerinde **[169]** mükemmelce bir suretle icra etmiş olsalar netîce-i kat'iyyesi görüleceği muhakkaktır. Şöyle ki: Ameliyata oda karanlık iken başlamalı evvelâ yangının cayır cayır yandığını ve her taraf ateş ve duman istilâ eylediğini ve hanelerin çatır çatır yanıp yıkıldığını filanı naimin kulağına ihtar ederek badehu bir tütün tablası üzerinde biz pürçük ve çör çöp yakarak odayı dumanlandırmalı. Bu tütsü tertip olunduğu zaman dahi "Of! Yangın dumanına fena kokuyor!" diye lâ-yenkatı' naimin kulağına ihtar etmeli. Nihayet karanlık odanın içine üç dört tane kuvvetli gaz lambası ithal olunmakla beraber birkaç çam tahtasını çatır çatır kırmalı ve mangal üzerinde güzelce kızdırılmış **[170]** bir hırkayı dahi naimin ayakları üzerine atıvermeli! "Ümmet-i Muhammed yangın var!" diye bir avaze ile yerinden fırlar. Artık gördüğü

rüyanın tafsilâtını arz etsin de dinleyiniz. Sizin hatırınıza bile gelmemiş olan şeyleri öğrenmiştir. İşbu yangın rüyasının tecrübesinde neticenin yağmur ve sel rüyası tecrübesinden daha katî olmasına sebep evvelki tecrübede yalnız kuvve-i sâmi'a vasıtasıyla zihnine ihtaratta bulunulup yalnız en sonra kuvve-i lâmiseye dahi müracaat olunduğu halde ikinci tecrübede kuvve-i sâmi'a vü şâma vü bâsıra vü lâmise gibi dört havassın vesatetine müracaat olunması kaziyesidir. Zihne ilkaat için istimal olunan vesait ne kadar çok **[171]** ve kuvvetli olur ise rü'yâ-yı sunî irae edebilmek o kadar kolay olacağı bedihî ve âşikârdır.

Kuvve-i lâmiseye müracaatla bazı kimseler hakkında pek garip rüyalar tertibi imkânı dahi var ise de bu tecrübeler hakkında izahat vermek bir eseri bahnameye benzeteceğinden tecviz olunamaz. Esas mesele naimin kuvve-i hâfızasıyla kuvve-i vâhimesini uyandırmak olduğuna göre haricen ne gibi ihtarat lâzım ise bi't-tertîb ameliyatta dahi maharet gösterildikten sonra uyuyan adamın o rüyayı görmesi bir imkân-ı ferah ile mümkündür.

[172] Mebhas 9
"Sayıklamak"

Uykusu içinde iken söylenmeğe "sayıklamak" denilir. Bazı kimseler yalnız birkaç kelime mırıldanırlar ise de bazıları uzunca sözler ve hatta beyitler dahi söyledikleri olur. Uyku içinde irâde-i cüz'iyyesine malik olmadığı farz olunan insanın bu suretle vâsıta-i kelâmı olan lisanını istimal etmesi uykuda irâde-i cüz'iyyenin de uyumasına kani olan hükema nezdinde havarıktan olmak üzere telâkki edilerek böyle şâz-ı kabîlinden olan şeylerin bahis göstermeyeceklerini dermeyan ederler ise de birçok hükema dahi uykuda irâde-i cüz'iyyenin bilkülliye tatiline kani olamayarak hele **[173]** dimağ cümleden evvel uyuduğu gibi cümleden dahi evvel uyandığı zaman irâde-i cüz'iyyenin dahi bir dereceye kadar avdet eylediğine kanidirler.

Dikkat olunacak ahvaldendir ki sayıklamak ekseriya insanın uykudan biraz bidar olduğu ve hatta vücut bile hareket dahi eylediği zamanlarda vaki olur. Bazı kimseler ol kadar ayan beyan söz söylerler ve sadalarını dahi o kadar kuvvetlice çıkarabilirler ki kendi sadalarıyla kendilerini büsbütün uyandırırlar. Bu halde irâde-i cüz'iyyenin dahi uyanmış olduğu yalnız lisanın değil vücudun dahi hareketiyle bir

kat daha teeyyüd eyler. Bazı kimseler dahi vardır ki sayıkladıkları zaman söyledikleri sözler neye dair ise yine ona dair kendisine sual **[174]** sorulacak olsa cevap dahi verirler. Bu hal muharrer hurufta dahi mevcut olup yanımda bulunanların iki üç nevbet-i mücâdebe kadar vardıkları vaki olmuştur. Halbuki sualler varid olduğu ve tarafımızdan cevaplar verildiği zaman bilkülliye uykuda olmadığımızı hisseyleriz. Fakat bilkülliye uyanık dahi bulunmadığımız için kendimizi toplayamadığımızdan cevaplar veriyoruz. Sonra tamamıyla bidar olunca akıl başa gelerek isticvâbât-ı vâkı'anın hâl-i nevmde olduğunu anlayınca kendimiz dahi istigrab eyliyoruz.

Uykuda iken irâde-i cüz'iyyenin bilkülliye inkıta eyleyeceği asla dava edilemez. Bazı ahval vardır ki esbâb-ı fenniyyesini **[175]** şerh ve izaha ma'lûmât-ı fenniyye kâfi olmamakla beraber ahvâl-i mezkûrenin garâbet-i fevkalâdesi kābil-i inkâr olamaz. Meselâ insanın uykuda iken yatağını tahta kehlesi ısırmakla hemen parmağını doğruca o tarafa götürmesi ve tamamda tahta kehlesinin üzerine basıp ezmesi gibi ki insan uyanık olduğu ve irâde-i cüz'iyyesine tamamıyla malik bulunduğu zaman bile o murdar hayvanı bu kadar maharetle avlayabilmesi pek de mümkün değildir.

Bazı erbâb-ı tedkîk sayıklamak ile somnambülizm yani uykuda iken gezmeği ikisi bir şeydir diye hükmetmişler ise de tedkîkāt-ı kaviyye bunların aleyhinde hüküm verilmesi icap eylemiştir. Somnambül olan adam bi'l-fiil **[176]** birçok şeyler yaptığı halde lakırdı söylemediğine ve kendisinden bir şey sual edilecek olsa cevap vermeyip daha zekice sözler söylense uyandığına dikkat olunmuştur. Sayıklayan adamın ise işi yalnız söz söylemek olup bi'l-fiil hiçbir şey yapmadığı dahi nazar-ı tedkîke alınmıştır. Binaenaleyh sayıklamak başka ve somnambülizm dahi başka olduğuna kanaat edilmiştir.

Aşağıda mebhâs-ı mahsûsunda izah olunacağı üzere somnambülizm mincihetin derin uykuya ve mincihetin dahi bilkülliye uyanıklığa yakın bir hal olup rüyaya asla münasebeti olmadığı halde sayıklamak bilâkis asıl rüya ile mütenasip olan ahvaldendir. **[177]** Zira sayıklamak adam ekseriya görmekte bulunduğu veyahut bir lahza sonra göreceği rüyaya mütenasip sözler söylemektedir. Rüya denilen şey kuvve-i hâfıza veyahut kuvve-i vâhime mahsulâtının dimağda tecessüm ederek vücut bulmasından ibaret olduğuna göre sayıklamak denilen şeyin dimağda vücut bulan hâlât-ı mezkûrenin bir kısmını birkaç kelime ile lisana dahi getirmekten ibaret kalması o kadar sade bir mesele hükmünü alır ki mesele-i mezkûre hakkında

tedkîkāt-ı amîkaya girişmek lüzumsuz görülür. Şu kadar ki bu babda tedkîkāt-ı amîkaya girişmeğe fününun bugünkü vüsatinin müsaadesi dahi yoktur. Bu mesele bâdî-i emrde ol kadar sade ve sehl iken tedkîkāt-ı amîkaya girişilecek **[178]** olursa tesadüf olunacak müşkilâtın sonu gelmez.

Uykuda iken hem söylenmek ve hem de yanında bulunan adamlara sile urmak gibi somnambülizm ile karışık sayıklayışlar dahi bazen vaki olur ise de harekât-ı bedeniyye başladığı anda sayıklayışın kesildiği dahi tecrübe edilmiştir. Bu halde yatağı içinde kalkıp oturmak ve yanındaki adamları bazı harekâtta bulunmak somnambülizmin mukaddematı olup bunun daha ziyadeleri ber-vech-i âtî fıkra-i mahsûsunda görülür.

Mebhas 10
"Somnambülizm"

Somnambülizm hâlât-ı nevmin en garibi **[179]** addolunur. Zira bu hal uykuda olan adamın yalnız kalkıp oturması veyahut gezinmesi gibi harekât-ı cüz'iyyeden ibaret olmayıp bazı somnambüller gözü kapalı ve derin uykuda iken meselâ yazı yazmak gibi harekâta kadar varır ki rüya ve sayıklamak gibi hâlât-ı nevmin fence az çok tatbik ve tevili mümkün olduğu halde hükema somnambülizm denilen hâli tevil hususunda âdeta dûçâr-ı hayret olurlar.

Birçok şarlatanlar somnambüllerin ahval ve harekâtı üzerine ol kadar şeyler uydurup söylemişlerdir ki bunlara inanmak kabil olamaz. Zira uyanık iken yapamayacakları şeyleri dahi uykuda iken yaptıklarını rivayete kadar varmışlardır. **[180]** Zaten rivâyât-ı mezkûre akvâl-i mücerrededen ibaret kalıp sahih ve sabit oldukları tahakkuk etmemiş bulunduğundan böyle türrehatla erbâb-ı fennin iştigal etmeyecekleri dahi âşikârdır. Hekîm-i meşhûr Volter [Voltaire] bu bahsi kendiliğince tedkik ederek somnambüller hakkında söylenen yalanları alâkadri'l-imkân ahvâl-i sahîhadan tefrik etmiştir ki eserimizin bu bahsi Volter [Voltaire]'in tedkikatını tercüme ile teşkil etmek bizce dahi müreccah görülmüştür.

Volter [Voltaire] diyor ki:

“Birinci Fıkra”

Bir somnambül gördüm. Fakat o somnambül yalnız yatağından kalkarak giyinmek ve bir adamı gördüğü zaman boyun eğerek selâmladığı **[181]** tavrı tekrar etmek ve raks etmek vehimde raksını bayağı güzelce icra eylemek ve nihayet tekrar soyunup yatağına girmek ve derin uykuya dalmak ile iktifa eyler idi.

Bu hal ansiklopedinin somnambülüne takarrüb bile edemez. Ansiklopedinin somnambülü bir genç papas şakirdi imiş ki yatağından kalkıp hâlâ uyuduğu halde bir vaazname kaleme alır ve onu baştan aşağıya tekrar okuyarak tashih eder veyahut okuyor ve tashih ediyor gibi yapar ve bazı satırları çizip yerlerine diğer bazılarını yazar ve okuduğu zaman bir mahalde bir kelime unutulmuş olduğunu görse kelimeyi yerine koyar imiş. Bundan maada yine somnambül hâlinde iken **[182]** bir şarkı besteleyerek notasını dahi doğruca yazar ve hatta notayı yazacağı kâğıdı cetvel tahtasıyla çizip nota işaretlerini vaz eyledikten sonra güftenin kelimelerini dahi her notanın altına dosdoğruca terkim eyler imiş. Ansiklopedi diyor ki Bordo bir despot şu icraatı re’yü’l-‘ayn görmüş ve bundan daha ziyade muhayyirukûl olan harekâtı da müşahede eylemiş. Bu despotun şu meşhudatını kaleme alarak imza etmesi ve hiç olmaz ise kendi kâtiplerinden birisine bunu imza ettirmesi arzu olunur idi.

Fakat farz edelim bu somnambül kendisine haml ve isnat olunan şeyleri filhakika kâffe-i icrâ eylesin. Ben kendisine daima **[183]** âdi bir görücüye soracağım sualleri sorarım. Ona derim ki! “Siz sairlerinden daha ziyade kuvvetlice olarak bir rüya görmüşsünüz. Fakat gördüğünüz rüya yine âdi rüyalar kaidesine tabirdir. Âdi rüya gören yalnız sıtma gibi bir halde idi. Sizin ise iş beyninize intikal etmiş. Ancak her ikiniz asla muntazır olmadığınız bazı hissiyât-ı dimâğıyye ü asabiyyeye duçar olmuşunuz da uyku hâlinde yapmak hatıra bile gelmeyecek olan şeyleri yapmışınız.”

Ey genç papas efendi! Siz bir taklîd-i isti’dâdî ile doğmuş olduğunuzdan yüz türlü vaaznameler işiterek onları taklit kuvveti dimağınızda münbasit oldu. Hâlâ kuvvet-i taklîdin sevkiyle uyanık bulunduğunuz zaman dahi **[184]** vaazname müsveddeleri karalayarak uğraştığınız oldu. İşte yine bu suretle uykuda dahi yazmağa çalıştınız. Vaaz ve nasihat vermek hevesi dimağınızda bulunmadığı halde nasıl olabilir ki bu heves size birden bire rüyada iken gelmiş olsun? Pekâlâ tahattur edersiniz ki ilk defa olmak üzere bir vaazname müsveddesini uyanık iken kaleme almış idiniz. Öyle değil mi? Bu ilk defadan bir çeyrek evvel böyle bir emel

hatıranızda hiç yok idi. O zaman siz odanızda fikirce mütemevvic bir halde bulunarak hiçbir şey üzerinde fikriniz takarrür etmiyor idi. İhtiyarınızın dahli olmadığı halde kuvve-i hâfızanız size bir Yortu gününü ihtar eyledi. Bu Yortu size ihtar **[185]** etti ki o günlerde vaaz ve nasihat edilir derken o yolda okunmuş bir vaazname dahi hatırınıza geldi ki mezkûr-ı va'aznâme sizde bir heves-i taklîd uyandırmış idi. Hazır yanınızda kalem ve kâğıt dahi bulunduğundan öyle bir müsvedde kaleme almağa başladınız ki bu yolda bir şey yazacağınızı evvelce hiç düşünmez idiniz. İşte somnambül hâlinde dahi size vaki olan şey bundan başka hiçbir şey değildir. Siz zannedersiniz ki gerek hâl-i bîdârîde ve gerek uykuda yalnız kendi ihtiyarınız ile hareket eylediniz. Halbuki haberiniz bile olmaksızın iki hâlin ikisinde dahi bu fiil ve hareketten mukaddemki ahvalin hatırası tarafından sevk olundunuz.

[186] Yine bunun gibidir ki ibadetten farig olduğunuz zaman kendi hücrenize kapandınız. Emeliniz orada yalnız kendi mütalâ'ât-ı husûsiyyeniz ile iştigalden ibaret olup yanı başınızda gördüğünüz kız ile iştigal etmek hususunda hiçbir kararınız yok idi. Lâkin siz düşündüğünüz halde onun sureti sizin zihninize intikaş eylemiş idi. Kuvve-i hayâliyyeniz ateş aldı. Siz ise hâlâ onu söndürmek esbabını bile düşünmüyorsunuz. Bunun neticesi nereye müncer olduğunu bilirsiniz ya? İşte bu vaka aynıyla size rüyada dahi vaki olmuştur. Sizin enaiyyetiniz şu halleri meyanında kendi tarafınızdan ne tesir oldu? Kalbinizin harekâtı ve kanınızın cevelânı emrinde sizin ne kadar hüküm **[187]** ve tesiriniz var ise bu hallerde dahi o kadar hüküm ve tesiriniz oldu.

Ansiklopedide rüya bahsini dahi okudum. Hiçbir şey anlamadım. Fakat gerek uykuda ve gerek uyanık iken efkârımın efalimin esbab ve hikmetini düşünüp arıyorum da yine hiçbir şey anlamıyorum.

Bilirim ki eğer bir hekim ben uyanık iken mecnun veyahut sarhoş dahi olmaz isem o zaman hissiyatıma malik bir hayvan sayılacağımı bana ispat eyler ise beni ol kadar sıkmış olmaz. Fakat ben ona kendisi uykuda kendi kendisine hareket eder bir makine olduğunu ispat eyler isem onu daha ziyade sıkmış olurum. İmdi söyleyiniz bana ömrünün nısfında **[188]** bir makineden ibaret olan ve yirmi dört saatte iki defa tabiatını değiştiren hayvan nedir?

“İkinci Fıkra”

“Cerîde-i edebiyye” nam gazeteye 1764 sene-i mîlâdiyyesi Ağustos’unda yazılmış bir mektuptur:

Efendiler! Ulumun bahseylediği mevadın kâffesi bizim taallukatımız dahilindedir. Tahammül ediniz ki birtakım mâlâya’ni şeyler dahi bize müteallik olan mevaddandır. Bu kubbe-i âsmân altında vukua gelen şeylerin hiçbiri yeniden ve ilk defa olmak üzere vukua gelmezler. Benim size bahsetmek istediğim şeyler dahi الا سما سطو فی الا شمس من اظهر iseler de bu şeyler yalnız geceleri **[189]** vukua gelirler. Telâş etmeyiniz. Bahis yalnız uykudan ibaret!

Size itiraf ederim efendiler ki ben dahi sizin mösyö dö Pörsünyak’ın tabibi kadar düşünüyorum. Tabîb-i mûmâileyh kendi hastasına nasıl rüyalar gördüğünü soruyor. Mösyö dö Pörsünyak ise feylesof olmadığından diyor ki gördüğü rüyalar rüya gibi rüyalardır. Vakıa korkunç ve fena rüyalar fikrin ve gerek vücudun ıztırap içinde bulunduklarına delâlet eder. Bunlar taam ile dolmuş bir mideden veyahut hâl-i bîdârîde efkâr-ı mü’lime ile iştigal eyleyen bir zihinden neşet eder.

Kasavetsiz olarak hizmetini güzelce îfaya çalışmış ve derece-i ifrâta varmaksızın **[190]** güzelce taam etmiş olan bir çiftçi derin ve rahat bir uyku ile uyur ve onu rüyaları asla rahatsız etmez. Bu halde bulundukça hep bir rüya görmüş olduğunu tahattür bile edemez. Bir rüya azıcık mülim olursa mutlaka ya ruhun şiddet-i hevesâtından veyahut vücudun fenâ-yı tagazzîsinden neşet eyler. Zannolunur ki tabiat bu halde size ihtiyarınız fevkında olarak birtakım efkâr-ı mülime vermek ve sizi öylece düşündürmek ile sizi cezalandırıyor. Bundan istidlâl olunur ki en az düşünenler en mesut adamlardır. Lâkin benim vereceğim netice bu değildir.

Bazı avukatlar tanıdım ki rüyalarında dava müdafaa ediyorlar idi. Bazı riyaziyyun **[191]** gördüm ki rüyalarında muadele halleyliyorlar idi. Şairler gördüm şiir inşad ediyorlar idi. Ben kendim dahi rüyada bazı şiirler yapıp hıfzeyledim ki pek de fena değiller idi. İmdi itiraz kabil olamayacak surette tahakkuk eyler ki insanın uykuda dahi hâl-i bîdârîde olduğu gibi efkâr u mütâlâ’ât-ı muttaridesi vardır. Kezalik asla itiraza imkân yoktur ki fikirler mütalâalar bize ihtiyarımızın haricinde olarak kendi kendilerine gelirler yatağımızda yattığımız zaman nasıl bilâ-ihtiyâr ayaklarımızı filanı kımıldatıyor isek yine öyle bilâ-ihtiyâr tefekkür dahi ediyoruz. Demek oluyor ki sizin papas Malberanş’ın biz kendi kendimize fikirler mütalâalar

hasıl edemeyeceğimizi **[192]** hükmeylemekte pek büyük hakkı vardır. Zira fikrimizin mütalâamıza uyku hâlinden ziyade uyanık hâlinde iken neden sahip ve mütehakkim olabilelim? Eğer sizin Malberanş'ınız bahsin yalnız burasında kalmagla iktifa eylese idi pek büyük bir feylesof olur idi. Fakat mahaza işin pek ziyade ilerisine gittiği için aldanmıştır.

Bana kalırsa bizim fikir ve mütalâalarımızın kendimizden gelmediği mülâhazası bize pek güzel fikirler mütalâalar getirebileceğinden eminim bazı karilerimizin canlarını sıkmak ve diğer bazılarını da dûçâr-ı istigrâb etmek korkusuyla kendi fikir ve mütalâatımı bast ve temhid edemem.

[193] Yalnız rüya hakkında birkaç kelimecik daha dinlemek zahmetine katlanmanızı rica ederim. Siz dahi benim gibi kabul etmez misiniz ki bütün ezmine-i kadîme zevât-ı muhayyilesinin esası hep bu rüyalardır? Kendi karısının veyahut oğlunun vefatından dolayı pek ziyade müteessif olan bir adam bunları rüyasında görür. Rüyada gördüğü vecih ve suretler oğlunun veyahut karısının aynıdırlar. Kendisi onlara söz söyler. Onlar kendisine cevap verirler. Şüphe edilemez ki bunlar kendisine görünmüşlerdir. Belki bu gibi rüyaları başka adamlar dahi görürler. Demek oluyor ki mevtaların tekrar avdet ederek görünmelerine şüphe edilemeyecek. Mamafih bu rüyaları görenler dahi **[194]** emindirler ki o mevtalar defnolunmuştur veya ateşte kül olunmuşlar veyahut denizde çürümüşler ve binaenaleyh bizzat rüyaya gelip görünebilmek istidadında kalmamışlardır. Öyle ise görülen şey onların ruhlarına olduğuna inanılmak tabiî olmaz mı? Ruhlar ise gayet latif ve hafif ve el ile tutulmak gayr-i kābil olup onlara söz söylenebildiği halde kendilerini kucaklamak ve öpmek kabil olamıyor. Dünyada sağ iken içinde bulundukları vücudun haricen kalbi çıkarılmış da o kalbin içine tekrar dökülmüş gibi bir şey! Zira ruhlar o vücutlara tamamıyla müşabih görünüyorlar. İşte şu itikad ezmine-i mütekaddimede pek ziyade ilerleyerek böyle insana tekrar görünüyor **[195]** diye itikad olunan şeylere "zevât-ı muhayyile" denilmiştir. Bu babda beyan olunan izahat kimsenin anlayabileceği şeyler olmadığından şu anlaşılmazlık sebebiyle bu fikirler dahi insanlar meyanında devam edegelmiştir.

Zannederim ki en evvel falcılık fikrini hasıl eden şey dahi rüyalardır. Gayet sevgili bir zatın ölüm tehlikesinde bulunduğu zamanlar rüyada onları vefat ediyormuş görmekten daha tabiî ve daha umumî ne olabilir? Ve dostu bu fena rüyayı gördükten biraz sonra o adamın gerçekten vefat etmesinden de daha tabiatı ne

olabilir? Böyle sonradan aynı aynına zuhur eden rüyalar ihtisâs-ı kable'l-vukû'dur ki bu babda hiçbir kimsenin şüphesi olamaz. Fakat bir **[196]** emâre-i sıhhati görülmeyen rüyalara asla ehemmiyet verilmeyerek yüz rüyada yalnız birisi zuhur edecek olsa o bir rüyanın hükmü yüz rüyaya dahi galip gelir.

"Üçüncü Fıkra"

Fakat nasıl oluyor ki uykuda iken bütün havass meyt hâlinde bulunduğu halde yalnız bir hiss-i dâhili uyanık bulunuyor? Gözlerinizin görmediği ve kulaklarınızın işitmediği halde rüyanızda nasıl görüp işitiyorsunuz? Köpek rüyada ava gider. Havlar şikârını takip eder. Şair uykuda iken şiirler yapar. Riyaziyyun birtakım aşkâl görüp muadeleler halleder. Erbâb-ı mantıktan olan feylesoflar doğru yanlış kıyasat **[197]** ile uğraşırlar. Bu yolda insana hayret verecek misaller vardır.

Acaba bu icraat vücut makinesinin kendi harekâtından mı ibarettir? Acaba ruh safî hissiyât-ı hâriciyyenin tahakkümünden dahi kurtulmuş olduğu halde kendi hukukunda serbestçe istifade mi ediyor? Eğer geceleri rüyayı teşkil eden şey yalnız vücut makinesinin icraatı ise ya o halde yalnız gündüzki iştigalâtına mahsus rüyalar görmekle niçin iktifa etmiyor? Eğer ruh kendi hâl-i safvet ü istirâhatinde olduğu için bunları görüyor ise o halde rüyaların şekil ve sureti müttehid ve muntazam olmak lâzım gelir iken niçin birtakım nisbetsiz ve karışık şeyler görünüyor? **[198]** Hatta bazı kere ruh en ziyade savt-ı istirâhatinde bulunduğu zaman tasavvurat ve tecellîyatında en ziyade karışıklık vaki olarak rüyalar dahi karmakarışık görünüyor. Demek oluyor ki ruh kendi hâl-i safvetinde kalınca deli oluyor. Bazı gözleri açık olduğu halde rüya gören bazı müelliflerin dedikleri gibi eğer ruh efkâr-ı fevka't-tabî'a ile doğmuş olsa idi o halde vücut uykuda vardığı zaman meşhudatının daha ziyade kuvvet ve safvetle tecellî etmesi lâzım gelir idi.

Dimağınızı harekete getiren şey kuvve-i hâfızanız olduğunu kendi nazarınızda ispat için hangi tarîk-i mülâhazaya gitseniz ne kadar çalışsanız herhalde itirafa mecbur **[199]** olursunuz ki âlem-i rü'yâda bütün efkâr ve hayalâtınız size ihtiyarınız ve iradenizle değil kendi kendisine gelmektedir. Bu hususta ihtiyarınızın hiçbir dahli ve tesiri yoktur. Gerçektir ki yedi sekiz saat düşünürsünüz de düşündüğünüzden haberiniz bile olmaz. İşte bunu güzelce nazar-ı dikkate alarak "hayvan" denilen makinenin sûret-i terekkübünü güzelce anlamağa çalışınız."

Volter'in kelâmı burada hitam buldu. Volter'in bazı ifadatı hükemâ-yı sâirenin müttefikün aleyhleri olan mesailden birtakımına muhalif düştüğü onun fıkra-i mütercemesiyle bu ikinci kısmın mebâhis-i sâiresini tatbikten anlaşılır ise de zikrolunan nukât-ı muhtelif-i feyhâda biz **[200]** Volter'in cumhur-ı hükemâya tercih edemeyeceğiniz der-kârdır. Bizim bu fıkrada Volter'den edeceğimiz istifade somnambülizm hâlinde bazı adamların uyanık iken bile yapamayacakları şeyleri yaptıkları hakkındaki mübalâğatı ber-tarâf ederek insanın bu halde ne derecelere kadar harekât ve sekenatı muktedir olabileceklerini anlamak ve harekât-ı nevmiyyenin bu derecesi ise âdeta rüya görmek suretinin aynı olup şu kadar ki insanın bir şeyi rüyada yalnız görmesine "rüya" ve bilâkis kuvveden fiile çıkarmağa çalışmasına dahi somnambülizm denileceğini bilmek suretinden ibaret kalır.

Ama ansiklopedi vesair bazı âsarda somnambüller için rivayet ve isnat olunan **[201]** harekâta gelince evvela bir adamın bir güfteye beste yapması ve badehu bir kâğıdı cetvel ile çizip besteyi nota usulüyle doğruca yazması ve kelimelerin dahi notalar altına dosdoğruca tevzi kılınması ve hatta bir kere daha gözden geçirilerek yanlışı var ise ikmal eylemesi gibi uyanık bulunan adamların bile aglebine müyesser olamayan işleri rüyada ve somnambül hâlinde görülebildiği cidden ispat olunmalıdır ki biz dahi fizyoloji vesair fününca bunların ne dereceye kadar imkânı olabildiğini araştırabilelim.

Mebhas 11
"Hulâsa"

Ahvâl-i nevmde asıl maksadımız olan rüya bahsinde üssü'l-esâs-ı mebhas olmak üzere **[202]** nazar-ı ehemmiyete alacağımız şey asabın kuvve-i mütehassisesinden mütevellit olarak dimağda mevcut olan kuvve-i vâhimedir. İşbu kuvve-i vâhime insan uyuduğu zaman değil hatta uyanık bulunduğu zaman bile gözleri önünde gulyabani filan gibi birtakım hayalâtın tecelli etmesiyle sabit oluyor. Bundan maada kuvve-i hâfızada mevcut olan mahfuzat dahi insanın uykuya varmasıyla zail olmayıp bilâkis uyku hâliyle havâss-ı zâhire ta'tîl-i hizmet eyledikleri zaman hiçbir vakitte kat'an ve katıbeten işinden kalmayan kuvve-i müfekkire işbu mahfuzat kuvve-i hâfıza ile iştigal ederek onlar rüya suretinde tecelli ediyor.

Volter kuvve-i hâfıza rüya hâlinde kuvve-i **[203]** müfekkireye birtakım sermâye-i iştigāl tedarik eyleyeceği hakkında akvâl-i hükemâya itiraf eylemiş ise de haksızdır. Bu davasını yürütmek için "Eğer rüya kuvve-i hâfızada neşet eylese insanın hiç aklına gelmeyen karışık ve garip şeyleri görmemiş ve daima mahfuzatıyla iştigal etmesi lâzım gelir idi." demesi kifayet etmez. Biz bundan evvel dahi demiş idik ki insan hiç düşünmemiş iken rüyada gördüğü şeyleri evvelce görmüş ve düşünmüş olduğu halde unutabilir. Halbuki kuvve-i vâhimenin hâl-i bîdârîde olduğu gibi hâl-i nevmde dahi insana hiç aklına gelmeyen şeyleri tevehhüm ettirip rüya suretinde gösterebileceği pek bedihî ve sabit iken Volter'in bu itirazına asla mahal kalmaz.

[204] Biz rüyanın kuvve-i hâfıza ile kuvve-i vâhime tarafından dimağa sermâye-i iştigāl tedarik edilmesinden ve bunların kuvve-i müfekkire önünde vücut bulmasından ibaret olduğu hakkındaki akvâl-i hükemâya ol kadar kani olmuşuzdur ki esbâb-ı hâriciyyeden mütehassıl rüyalar ile insana sunî olarak rüya gösterebilmek imkânları şu kanaatimizin bir kat daha takviyesini mucip olarak Volter'in itirazını hükümsüz görmeğe mecbur olmuşuzdur. Mahaza somnambül bahsinde Volter'in mütalâasını cümleye tercih eyleriz. Yani biz dahi uyku hâlinde uyanık bulunduğu zaman bile icrası saab olan şeylerin icra olduğuna dair olan mübalağalı rivayatı kabul edemeyerek gayeti insan gördüğü **[205]** rüyaya veyahut rüya görmüyorsa bile iştigāl-i zihniyyesine mutabık olarak bazı sözler sayıkladıkları gibi bazı hareketler dahi icra eylediğini kabul eder ve bunun vecih ve hikmeti olmak üzere dahi insanın ihtiyarı elbette kuvve-i müfekkire merkezi olan beyninde olacağından beyin kendi tahayyülât ve tasavvuratını bir ihtiyar ve irâde-i sûretine dahi kalb edince a'zâ-yı vücûdun o iradeye tevfîk-i mu'âmele eyleyeceği kaziyesini buluruz.

"Temme"

SONUÇ

Türk düşünce hayatında Ahmet Midhat sayesinde Batı'nın felsefe problemleri üzerinde düşünülmeye başlanır. Dolayısıyla o, söz konusu ettiği konulara Batılı bir düşünür gibi yaklaşır. Ayrıca Ahmet Midhat'ın uyku bahsine edebiyat dışı bir eserle değinmesi dikkate değerdir. O, eserini halk inanışlarından uzak bir şekilde kaleme alır. Hakikatte akla uygun olmayan şeyin dinde de bulunmaması gerektiğini, Batı'da bunun aksi olan pek çok örneğini zaman zaman zikreden yazar, hurafeleri ve batıl inanışları, halk inanışlarını pek dikkate almamıştır. Batı'yı yakından takip eden, bu bağlamda hemen her konuda bilgi sahibi olan Ahmet Midhat, eserinde uykuya dair döneminin mistik yaklaşımlarından çok uzakta, bütünüyle bilimsel bir yaklaşım içindedir. Örneğin, uyku esnasında ruhun vücuttan çıkması gibi inançsal yorumlara hiç değinmeden vücudun fiziksel olarak o sıradaki hareketlerinden ve işleyişinden bahseder. Uyumadan önce edilen uyku duaları gibi inançsal tutumlara değinmez. Rüyada görülenleri, kişinin hafızasına ve kuruntusuna bağlaması da döneminin yaygın inançsal davranışsal yaklaşımlarından uzaktır. Rüyaların ilâhî bir güç tarafından gösterilmesi düşüncesine hiç yer vermemesi, gulyabani gibi hayallerin görülmesinin kişinin kuruntusundan meydana geldiği gibi düşünceleri buna örnektir. Ahmet Midhat'ın bilimsel kaynaklardan yararlandığı, edebiyat dışı bir alanla da ona vakıf olacak derecede ilgilendiği tartışmasız bir gerçektir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Ahmet Midhat, (1298/1882). Nevm ve Halat-ı Nevm. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası. 205 sayfa.

AKAY, Hasan (1998). Tanzimat Sonrası Yeni Fikirler. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

AKGÜN, Ömer Faruk (1988). Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

AKYÜZ, Kenan (1995). Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

ALPER, Ömer Mahir, (2004). Açıklamalı Felsefe Eserleri Bibliyografyası (Arap Harfli Türkçe Basmalar). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BİLGEGİL, Mehmet Kaya (1980). Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

BUDAK, Ali (2008). Batılılaşma ve Türk Edebiyatı: Lâle Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman (1964). İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

ENGİNÜN, İnci (2010). Tanzimattan Cumhuriyet'e (1839-1923). İstanbul: Dergâh Yayınları.

ENGİNÜN, İnci (1983). Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ERCİLASUN, Bilge (1997). Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler. Ankara: Akçağ Yayınları.

ESEN, Nüket (2006). Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar. İstanbul: İletişim Yayınları.

ESEN, Nüket (2011). Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası. İstanbul: İletişim Yayınları.

GÖKÇEK, Fazıl, (2012). Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar, İstanbul: Dergâh Yayınları.

GÖNENSAY, Hıfzı Tevfik (1943). Başlangıçtan Tanzimata Kadar Türk Edebiyat Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KABAKLI, Ahmet (2002). Türk Edebiyatı. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. C. 3.

KAPLAN, Mehmet (1978). Edebiyatımızın İçinden. İstanbul: Dergâh Yayınları.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal (1968). Edebiyatımızda Şair ve Yazarlar. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

KERMAN, Zeynep (2009). Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, (1936). Yeni Türk Edebiyatı. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.

KOLCU, Ali İhsan, Osman Gündüz, Ayşenur İslam, Hülya Argunşah, Cafer Gariper, Tarık Özcan, Ed. Ramazan Korkmaz (2005). Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000. İstanbul: Grafiker Yayıncılık.

MUTLUAY, Rauf, (1970). 100 Soruda XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı (Tanzimat ve Servetifünun). İstanbul: Gerçek Yayınları.

MUZAFFER, Ali (1317/1911). Terâcim-i Ahvâl-i Meşahir yahud Zamanımız Osmanlı Üdeba ve Muharririni: Ahmed Midhat Efendi. İstanbul: Dersaadet Kasbar Matbaası.

OKAY, Orhan (1991). Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ÖZÖN, Mustafa Nihat (1945). Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi 1896-1980. Ankara: Maarif Vekaleti.

PARLATIR, İsmail, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Ahmet Bican Ercilasun, Abdullah Uçman, Nurullah Çetin (2006). Tanzimat Edebiyatı. Ankara: Akçağ Yayınları.

SEVGİ, Ahmet, Mustafa Özcan (1995). Prof. Ali Canip Yöntem'in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri. Konya: Sözler Basın Yayın Dağıtım.

SEVÜK, İsmail Habib (1954). Tanzimat Devri Edebiyatı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1985). 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

TUNCER, Hüseyin (1992). Arayışlar Devri ve Türk Edebiyatı I, Tanzimat Edebiyatı. İzmir: Akademi Kitabevi.

UÇ, Himmet (2000). Ahmet Mithat'ın Sanatı ve Edebiyatı. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

URAZ, Murat (1940). Ahmet Mithat: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, ve Yazılarından Seçme Metinler. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.

US, Hakkı Tarık (1948). Ahmet Midhat Efendi ile Şair Fitnat Hanım, İstanbul: Vakit Basımevi.

US, Hakkı Tarık (1955). Ahmet Midhat'ı Anıyoruz: Bir Jübilenin İntiba'ları. İstanbul: Vakit Gazete Matbaaa Kütüphanesi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1998). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul: Ülken Yayınları.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

ALİŞ, Şehnaz (2006). "Ahmet Midhat Efendi'de Akıl ve Batıl İnançlar". Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar. Haz. Nüket Esen ve Erol Köroğlu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. s. 157.

BANARLI, Nihad Sami (1971). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Destanlar Devrinden Günümüze Kadar. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. C. 2.

COŞKUN, Sezai (2013). "Felsefi Mücadelesinde Midhat Efendi". Ed.: Fazlı Arslan. İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri Ahmet Midhat Efendi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları. s. 137.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2007). Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi.

ERVERDİ, Ezel, Mustafa Kutlu (1997). Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. İstanbul: Dergâh Yayınları. C. 1.

GÖRGÜN, Tahsin (1989). "İbn Haldûn". İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. 19. s. 534-555.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal (1983). Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal (1982). Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

NECATİGİL, Behçet (1989) Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü. İstanbul: Varlık Yayınevi.

NECATİGİL, Behçet (1968). Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, İstanbul: Varlık Yayınevi.

OKAY, Orhan (1989). "Ahmed Midhat Efendi". İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2. s. 100-101-102.

PALA, İskender (2009). Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları.

SAMİ, Şemsettin (2004). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Kapı Yayınları.

ŞAHİN, Bekir (1996). Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür). İstanbul: İz Yayıncılık.

YASLIÇİMEN, Faruk, Lütfi Sunar (2006). "Sosyal Bilimler Bir Yenilenme İmkânı Olarak İbn Haldûn". İslâm Araştırmaları Dergisi, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. S. 16: s. 158-159.

ÖZGEÇMİŞ

Aysel Ciğerlioğlu, 1990 yılında İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini İzzet Paşa İlköğretim Okulu ve Nuripaşa İlköğretim okullarında tamamladı. 2008 yılında girdiği Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 2012 yılında mezun oldu. Aynı yıl aynı üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'na kabul edildi. Hâlen yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir.